

Вісник

Національного університету
«Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»

Серія: Політологія

Збірник наукових праць

Виходить щоквартально

Заснований у серпні 2009 р.

№ 2 (37) 2018

Харків
«Право»
2018

*Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет вченою радою
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(протокол № 11 від 27.06.2018 р.)*

Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Політологія / редкол.: А. П. Гетьман та ін. – Харків : Право, 2018. – Вип. 2 (37). – 220 с.

Засновник – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого (НЮУ ім. Ярослава Мудрого)
Видавець – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого (НЮУ ім. Ярослава Мудрого)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

А. П. Гетьман – доктор юридичних наук, професор (*голова редакційної колегії*, НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **О. Г. Данильян** – доктор філософських наук, професор (*заступник голови редакційної колегії*, НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **М. П. Требін** – доктор філософських наук, професор (*заступник голови редакційної колегії*, НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **Є. М. Мануйлов** – доктор філософії, професор (*відповідальний секретар*, НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **члени редколегії:** **Е. А. Афонін** – доктор соціологічних наук, професор (Національна академія державного управління при Президентові України, Київ); **О. К. Бурова** – доктор філософських наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **Ч. Варга** – доктор юридичних наук, професор (Інститут правових досліджень Центру соціальних наук Угорської Академії наук, Угорщина); **Л. М. Герасіна** – доктор соціологічних наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **Е. Г. Дворкін** – доктор філософії (соціологія), професор (Університет Х'юстона, США); **О. П. Дзьобань** – доктор філософських наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **Я. Зелінські** – доктор політичних наук, професор (Природничо-гуманітарний університет в м. Седльце, Польща); **Ю. А. Калагін** – доктор соціологічних наук, професор (Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, Харків); **Ю. Ю. Калиновський** – доктор філософських наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **Г. П. Клімова** – доктор філософських наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **В. В. Кривошеїн** – доктор політичних наук, професор (Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Дніпро); **Г. М. Куц** – доктор політичних наук, професор (Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, Харків); **Н. М. Лисиця** – доктор соціологічних наук, професор (Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, Харків); **Дж. Р. Ліндсі** – доктор філософії (політологія), професор (Державний університет Сент Клауда, США); **В. О. Лозовой** – доктор філософських наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **С. І. Максимов** – доктор юридичних наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **М. Маффесолі** – доктор соціологічних наук, професор (Паризький університет, Франція); **М. І. Панов** – доктор юридичних наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **О. В. Петришин** – доктор юридичних наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **С. П. Погребняк** – доктор юридичних наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **В. Л. Погрібна** – доктор соціологічних наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **І. О. Поліщук** – доктор політичних наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **С. Ю. Римаренко** – доктор політичних наук, професор (Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, Київ); **О. І. Романюк** – доктор політичних наук, доцент (Харківська державна академія культури, Харків); **О. В. Сердюк** – доктор юридичних наук, доцент (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **В. Ф. Смоляник** – доктор політичних наук, професор (Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, Київ); **Л. Г. Сокурянська** – доктор соціологічних наук, професор (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків); **І. Студін** – доктор філософії (право), професор (Університет Квебеку в Монреалі, Канада); **Х. Х. Хондкер** – доктор філософії (соціологія), професор (Університет Заєда, ОАЕ); **О. М. Юркевич** – доктор філософських наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого).

Відповідальний за випуск С. М. Мануйлов

Збірник наукових праць «Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Політологія зареєстрований як наукове фахове видання з політичних наук (наказ Міністерства освіти і науки України від 11.07.2016 р. № 820).

Збірник наукових праць зареєстровано і проіндексовано у Google Scholar і таких міжнародних наукометричних базах: Index Copernicus International (Польща), Academic Research Index (Японія), Information Matrix for the Analysis of Journals (Іспанія), EBSCO Publisher (США), WorldCat (США), Scientific Indexing Services (США), Science Impact Factor (Австралія), International Innovative Journal Impact Factor (Індія), Cosmos Impact Factor (Німеччина), Bielefeld Academic Search Engine (Німеччина); а також базах даних «Наукова періодика України» та «Бібліометрика української науки» Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та ін.

Адреса редакційної колегії: 61024, Харків, вул. Пушкінська, 77, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Тел. 704-92-38; e-mail: kafsoc@ukr.net; Website: <http://fil.nlu.edu.ua>

*Рекомендовано к печати и к распространению через сеть Интернет ученым советом
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого
(протокол № 11 от 27.06.2018 г.)*

Вестник Национального университета «Юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого». Серия: Политология / редкол.: А. П. Гетьман и др. – Харьков : Право, 2018. – Вып. 2 (37). – 220 с.

Основатель – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого (НЮУ им. Ярослава Мудрого)

Издатель – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого (НЮУ им. Ярослава Мудрого)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

А. П. Гетьман – доктор юридических наук, профессор (*председатель редакционной коллегии*, НЮУ им. Ярослава Мудрого); **О. Г. Данильян** – доктор философских наук, профессор (*заместитель председателя редакционной коллегии*, НЮУ им. Ярослава Мудрого); **М. П. Требин** – доктор философских наук, профессор (*заместитель председателя редакционной коллегии*, НЮУ им. Ярослава Мудрого); **Е. Н. Мануйлов** – доктор философии, профессор (*ответственный секретарь*, НЮУ им. Ярослава Мудрого); *члены редколлегии*: **Э. А. Афонин** – доктор социологических наук, профессор (Национальная академия государственного управления при Президенте Украины, Киев); **О. К. Бурова** – доктор философских наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **Ч. Варга** – доктор юридических наук, профессор (Институт правовых исследований Центра социальных наук Венгерской Академии наук, Венгрия); **Л. Н. Герасина** – доктор социологических наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **Э. Г. Дворкин** – доктор философии (социология), профессор (Университет Хьюстона, США); **А. П. Дзедбань** – доктор философских наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **Я. Зелински** – доктор политических наук, профессор (Естественно-гуманитарный университет в г. Седльце, Польша); **Ю. А. Калагин** – доктор социологических наук, профессор (Харьковский национальный университет Воздушных Сил имени Ивана Кожедуба, Харьков); **Ю. Ю. Калиновский** – доктор философских наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **Г. П. Климова** – доктор философских наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **В. В. Кривошеин** – доктор политических наук, профессор (Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара, Днепр); **Г. Н. Куц** – доктор политических наук, профессор (Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды, Харьков); **Дж. Р. Линдси** – доктор философии (политология), профессор (Государственный университет Сент Клауда, США); **Н. М. Лисица** – доктор социологических наук, профессор (Харьковский национальный экономический университет имени Семена Кузнецца, Харьков); **В. А. Лозовой** – доктор философских наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **С. И. Максимов** – доктор юридических наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **М. Маффесоли** – доктор социологических наук, профессор (Парижский университет, Франция); **Н. И. Панов** – доктор юридических наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **А. В. Петришин** – доктор юридических наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **В. Л. Погребная** – доктор социологических наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **С. П. Погребняк** – доктор юридических наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **И. А. Полищук** – доктор политических наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **А. И. Романюк** – доктор политических наук, доцент (Харьковская государственная академия культуры, Харьков); **С. Ю. Рымаренко** – доктор политических наук, профессор (Институт политических и этнонациональных исследований им. И. Ф. Кураса НАН Украины, Киев); **А. В. Сердюк** – доктор юридических наук, доцент (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **В. Ф. Смолянюк** – доктор политических наук, профессор (Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана, Киев); **Л. Г. Сокурянская** – доктор социологических наук, профессор (Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, Харьков); **И. Студин** – доктор философии (право), профессор (Университет Квебека в Монреале, Канада); **Х. Х. Хондкер** – доктор философии (социология), профессор (Университет Зайеда, ОАЭ); **Е. Н. Юркевич** – доктор философских наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого).

Ответственный за выпуск Е. Н. Мануйлов

Сборник научных трудов «Вестник Национального университета «Юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого». Серия: Политология» зарегистрирован как научное специализированное издание по политическим наукам (приказ Министерства образования и науки Украины от 11.07.2016 г. № 820).

Сборник научных трудов зарегистрирован и проиндексирован в Google Scholar и таких международных наукометрических базах: Index Copernicus International (Польша), Academic Research Index (Япония), Information Matrix for the Analysis of Journals (Испания), EBSCO Publisher (США), WorldCat (США), Scientific Indexing Services (США), Science Impact Factor (Австралия), International Innovative Journal Impact Factor (Индия), Cosmos Impact Factor (Германия), Bielefeld Academic Search Engine (Германия); а также базах данных «Научная периодика Украины» и «Библиометрика украинской науки» Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского и др.

Адрес редакционной коллегии: 61024, Харьков, ул. Пушкинская, 77, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого. Тел. 704-92-38; e-mail: kafsoc@ukr.net; Website: <http://fil.nlu.edu.ua>

The issue is recommended for publication and for distribution via the Internet by the Academic Council of Yaroslav the Wise National Law University (the protocol No. 11 of 27.06.2018)

«The Bulletin of the National University «Yaroslav the Wise Law Academy of Ukraine». Series: Political Science / Editorial board: A. Getman, et al. – Kharkiv: Pravo, 2018. – Issue No. 2 (37). – 220 p.

Founder – Yaroslav the Wise National Law University (YWNLU)

Publisher – Yaroslav the Wise National Law University (YWNLU)

EDITORIAL BOARD:

Anatoly Getman – Doctor of Juridical Sciences, Prof. (*Editor-in-Chief*, YWNLU); **Oleg Danilyan** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (*Deputy Editor-in-Chief*, YWNLU); **Mikhail Trebin** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (*Deputy Editor-in-Chief*, YWNLU); **Eugene Manuylov** – Doctor of Philosophy, Prof. (*Managing Editor*, YWNLU); **Editorial Board members**: **Eduard Afonin** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (National Academy for Public Administration under the President of Ukraine, Kyiv); **Olga Burova** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (YWNLU); **Anthony Gary Dworkin** – PhD (Sociology), Prof. (University of Houston, USA); **Oleksandr Dzeban** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (YWNLU); **Liudmyla Herasina** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (YWNLU); **Yuriy Kalagin** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (Ivan Kozhedub Kharkiv National Air Force University, Kharkiv); **Yuriy Kalinovskiy** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (YWNLU); **Habibul Haque Khondker** – PhD (Sociology), Prof. (Zayed University, UAE); **Galina Klimova** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (YWNLU); **Vitaliy Krivoshein** – Doctor of Political Sciences, Prof. (Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro); **Galyna Kuts** – Doctor of Political Sciences, Prof. (H. S. Scovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv); **Jason Royce Lindsey** – PhD (Political Science), Prof. (St. Cloud State University, USA); **Victor Lozovoy** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (YWNLU); **Nadejda Lysytsya** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Kharkiv); **Michel Maffesoli** – Dr. Habil. (Sociology), Professor Emeritus (University of Paris, France); **Sergey Maksymov** – Doctor of Juridical Sciences, Prof. (YWNLU); **Mykola Panov** – Doctor of Juridical Sciences, Prof. (YWNLU); **Oleksandr Petryshyn** – Doctor of Juridical Sciences, Prof. (YWNLU); **Stanislav Pogrebniak** – Doctor of Juridical Sciences, Prof. (YWNLU); **Victoriya Pogribna** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (YWNLU); **Igor Polischuk** – Doctor of Political Sciences, Prof. (YWNLU); **Oleksandr Romanyuk** – Doctor of Political Sciences, Associate Prof. (Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv); **Sergey Rymarenko** – Doctor of Political Sciences, Prof. (I. F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv); **Oleksandr Serdyuk** – Doctor of Juridical Sciences, Associate Prof. (YWNLU); **Volodymyr Smolianiuk** – Doctor of Political Sciences, Prof. (Vadym Hetman Kyiv National Economics University, Kyiv); **Liudmyla Sokuryanska** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv); **Irvin Studin** – PhD (Law), Prof. (University of Quebec in Montreal, Canada); **Csaba Varga** – Dr. Habil. (Law), Professor Emeritus (Institute for Legal Studies of the Social Science Centre of the Hungarian Academy of Sciences, Hungary); **Olena Yurkevych** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (YWNLU); **Jacek Zielinski** – Dr. Habil. (Political Science), Prof. (Siedlce University of Natural Sciences and Humanities, Poland).

Managing Editor – Eugene Manuylov

The collection «The Bulletin of the National University “Yaroslav the Wise Law Academy of Ukraine”.

Series: Political Science» is registered as a scientific professional publication in Political Science

(Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine of the 11.07.2016 № 820).

The collection of scientific papers registered and indexed in Google Scholar, the international scientometric databases: Index Copernicus International (Poland), Academic Research Index (Japan), Information Matrix for the Analysis of Journals (Spain), EBSCO Publisher (USA), WorldCat (USA), Scientific Indexing Services (USA), Science Impact Factor (Australia), International Innovative Journal Impact Factor (India), Cosmos Impact Factor (Germany), Bielefeld Academic Search Engine (Germany); as well as databases «Scientific Periodicals Ukraine» and «Bibliometryka Ukrainian science» of V. I. Vernadsky National library of Ukraine et al.

Address of the editorial board: Yaroslav the Wise National Law University, 77, Pushkinskaya St., Kharkiv, 61024. Tel. (057) 704-92-38; e-mail: kafsoc@ukr.net; Website: <http://fil.nlu.edu.ua>

ЗМІСТ

Політологія

<i>ГЕРАСІНА Л. М.</i>	
Концепт і тенденції розвитку світового політичного процесу	8
<i>КІНДРАТЕЦЬ О. М.</i>	
«Негативна мобілізація» населення як результат інформаційних впливів в умовах «гібридної» війни	18
<i>КЛІМОВА Г. П.</i>	
Генеza і функціональні особливості політичних партій	31
<i>КУЦ Г. М.</i>	
Демократичні принципи в освітньому процесі: політико-культурний контекст	46
<i>КУЦЕПАЛ С. В.</i>	
Міф як засіб регуляції суспільно-політичних відносин в умовах інформаційної війни	57
<i>МАЛИНОВСЬКИЙ В. Я.</i>	
Природа і зміст політичної служби в Україні	67
<i>ПОГРІБНА В. Л.</i>	
Проблема наукової визначеності феномену «соціальні ризики в системі соціального захисту населення»	77
<i>ПОЛЩУК І. О.</i>	
Модерна політична ментальність українського народу	93
<i>СМОЛЯНЮК В. Ф.</i>	
Системні засади національної безпеки України	107
<i>ТИХОМИРОВА Є. Б.</i>	
До питання про кліматичну дипломатію	127
<i>ТРЕБІН М. П.</i>	
Релігійний екстремізм: розуміння сутності	140
<i>ВОЛЯНСЬКА О. В., ПІДКУРКОВА І. В.</i>	
Довіра до суду як чинник довіри до публічної влади: міжнародний та національний виміри	151
<i>ГОЛОВАНОВ Б. Д., ФРОЛОВА О. В.</i>	
Критична теорія і автентична альтернатива репресивної соціальності	166
<i>САХАНЬ О. М., ШЕВЧУК Н. В.</i>	
Європейські цінності як запорука процвітання суспільства: український вибір	177
<i>ФЕДОРЧУК О. О.</i>	
Політична наука України в міжнародному інформаційному просторі	197
НАШІ АВТОРИ	210
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК	211
ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У ЗБІРНИКУ «ВІСНИК НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ “ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО”. СЕРІЯ: ФІЛОСОФІЯ, ФІЛОСОФІЯ ПРАВА, ПОЛІТОЛОГІЯ, СОЦІОЛОГІЯ»	212

СОДЕРЖАНИЕ

Политология

<i>ГЕРАСИНА Л. Н.</i>	
Концепт и тенденции развития мирового политического процесса	8
<i>КИНДРАТЕЦ Е. Н.</i>	
«Негативная мобилизация» населения как результат информационных воздействий в условиях «гибридной» войны	18
<i>КЛИМОВА Г. П.</i>	
Генезис и функциональные особенности политических партий.....	31
<i>КУЦ Г. М.</i>	
Демократические принципы в образовательном процессе: политико-культурный контекст.....	46
<i>КУЦЕПАЛ С. В.</i>	
Миф как средство регуляции социально-политических отношений в условиях информационной войны.....	57
<i>МАЛИНОВСКИЙ В. Я.</i>	
Природа и содержание политической службы в Украине.....	67
<i>ПОГРЕБНАЯ В. Л.</i>	
Проблема научной определенности феномена «социальные риски в системе социальной защиты населения»	77
<i>ПОЛИЩУК И. А.</i>	
Модерная политическая ментальность украинского народа	93
<i>СМОЛЯНЮК В. Ф.</i>	
Системные основы национальной безопасности Украины.....	107
<i>ТИХОМИРОВА Е. Б.</i>	
К вопросу о климатической дипломатии	127
<i>ТРЕБИН М. П.</i>	
Религиозный экстремизм: понимание сущности	140
<i>ВОЛЯНСКАЯ Е. В., ПОДКУРКОВА И. В.</i>	
Доверие к суду как фактор доверия к публичной власти: международное и национальное измерения.....	151
<i>ГОЛОВАНОВ Б. Д., ФРОЛОВА О. В.</i>	
Критическая теория и аутентичная альтернатива репрессивной социальности.....	166
<i>САХАНЬ Е. Н., ШЕВЧУК Н. В.</i>	
Европейские ценности как залог процветания общества: украинский выбор.....	177
<i>ФЕДОРЧУК О. А.</i>	
Политическая наука Украины в международном информационном пространстве.....	197
НАШИ АВТОРЫ	210
ИМЕННОЙ УКАЗАТЕЛЬ	211
ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ В СБОРНИКЕ «ВЕСТНИК НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА “ЮРИДИЧЕСКАЯ АКАДЕМИЯ УКРАИНЫ ИМЕНИ ЯРОСЛАВА МУДРОГО”. СЕРИЯ: ФИЛОСОФИЯ, ФИЛОСОФИЯ ПРАВА, ПОЛИТОЛОГИЯ, СОЦИОЛОГИЯ»	212

CONTENTS

Political Science

<i>HERASINA L. M.</i> Concept and tendencies to the development of the world political process	8
<i>KINDRATETS O. M.</i> «Negative mobilization» of the population as the result of information influence in the conditions of the «hybrid» war	18
<i>KLIMOVA G. P.</i> Genesis and functional features of political parties	31
<i>KUTS H. M.</i> Democratic principles in the educational process: political and cultural context	46
<i>KUTSEPAL S. V.</i> Myth as means of regulating social and political relations in context of information warfare	57
<i>MALYNOVSKY V. Y.</i> Nature and content of political service in Ukraine.....	67
<i>POHRIBNA V. L.</i> The problem of scientific certainty of the phenomenon of «social risks in the system of social protection of the population»	77
<i>POLISHCHUK I. O.</i> Modern political mentality of the Ukrainian people	93
<i>SMOLIANIUK V. F.</i> Systemic principles of national security of Ukraine	107
<i>TYKHOMYROVA E. B.</i> On the question of climate diplomacy	127
<i>TREBIN M. P.</i> Religious extremism: understanding the essence.....	140
<i>VOLIANSKA O. V., PIDKURKOVA I. V.</i> Trust to court as a factor of trust to public authority: international and national measurements	151
<i>GOLOVANOV B. D., FROLOVA O. V.</i> Critical theory and authentic alternative of repressive sociality	166
<i>SAKHAN O. M., SHEVCHUK N. V.</i> European values as the key to prosperity of society: ukrainian choice.....	177
<i>FEDORCHUK O. O.</i> Ukrainian political science in the international information space.....	197
OUR AUTHORS	210
AUTHOR INDEX	211
REQUIREMENTS TO REGISTRATION OF ARTICLES IN THE COLLECTION «THE BULLETIN OF THE NATIONAL UNIVERSITY “YAROSLAV THE WISE LAW ACADEMY OF UKRAINE”. SERIES: PHILOSOPHY, PHILOSOPHY OF LAW, POLITICAL SCIENCE, SOCIOLOGY»	212

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 32.001(15)-04

DOI: 10.21564/2075-7190.37.133320

Herasina Liudmyla Mykolaivna, Doctor of Sociology Sciences, Professor,
Professor of the Department of Sociology and Political Science
of the Yaroslav the Wise National Law University, Kharkiv, Ukraine
e-mail: kafsoc@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-3299-5255

CONCEPT AND TENDENCIES TO THE DEVELOPMENT OF THE WORLD POLITICAL PROCESS

In the article is substantiated that the world political process of the present day is a consolidated activity of all participants of the international relations in the context of globalization changes. In the «world-politics» paradigm, this process is represented as a function of a heterogeneous mega system, which has a political, economic and value heterogeneity of elements on the ground of unstable dialectical interaction. The processes of world politics are characterized not only by the combination of humanity's efforts to overcome global problems, but also by the turbulence of development and contradictory trends (consolidation and disintegration) through the competition of global «centers of influence» and other subjects-players of global politics.

Keywords: *world political process, world politics, international system, global politics, national interest, geostrategy, European integration.*

Problem setting. The processes of world interaction have ancient roots in human civilization, going back to the era of Antiquity, when Alexander the Great conquered the world, and the Roman Empire affirmed its hegemony in the Mediterranean. The globalized modern world demonstrates that it is politics, as a universal phenomenon, plays a decisive role in the sphere of international relations, where

the fundamental basis consists of the international political relations of interdependence and interaction of the subjects of the world system. The scientific understanding of the «*world political process*» is, in most cases, of a modern dimension, and requires, as an integrated global process, of a doctrinal analysis of the essence and tendencies that reflect the diverse activities of sovereign states and other legitimate bodies, movements and organizations of the world (or continental) scale.

Analysis of the main sources and theories. The conceptual foundations of the world political process include the «world-system» analysis» by I. Wallerstein [1–6] and the theory of J. Galtung [7; 8]; it was they who introduced a new concept of «world politics» and «world-economy» to the scientific circulation. Within this theory, the world political process and its evolution are represented by the function of a heterogeneous mega system, characterized by the political and economic heterogeneity of the constituent elements and their dialectic, multipolar interdependence. In today's analytics, understanding of the essence and trends of globalization is primarily due to the creation of new transnational systems and formats (in economics, finance, science, information, etc.), which ensures the domination of capital and information freedom over national interests, especially in pool of the so-called «non-western» countries [9–13].

In the scientific discourse it is traditionally was used the notion of «international system» to analyze diplomatic relations between states in a certain historical period in separate regions of the world: for example, the European (Westphalian) system of the XVII-XVIII centuries; the system of political balance of the European states of the XIX century. («The European concern of the nations»); the global bipolar interstate system of 1945–1991 [14, p. 158–159]. The specificity and the disadvantage of this «panoramic approach», unlike the procedural, was that it was not aimed to find the regularities of the functioning of international systems and interstate processes, usually limited to a description of the historical interaction between their main actors – great states [15, p. 82].

Hence, ***the purpose*** of this article is to substantiate the scientific hypothesis that the modern world political process is a consolidated political activity of all participants in international relations in the face of real globalization changes; and is dialectically characterized by contradictory trends as the global competition of global «centers of influence» and subjects-players of global politics, and the combination of humanity's efforts in the main spheres of being.

Presentation of the main materials. Conceptually, the category «world political process» and international relations are closely interconnected; they meaningfully designate one and the same sociopolitical reality, but characterize it in different paradigms. Thus, the world political process essentially reveals the functional aspects of international relations, primarily, the activities of global policy subjects in the international arena. In the course of the world political process in our time

takes part about two hundred sovereign states, to its events billions of people is involved. Today, is near completion the transition from bipolar to multipolar world, with relative preservation of the dominant position of the United States of America. The controllability of world politics has increased somewhat, although there is a complex, two-way process of globalization of political and economic ties [16, p. 535]. The problems of strengthening global security against the challenges of international terrorism, and attempts to eliminate the phenomenon of war on humanity have become dominant.

The specificity of the content of global politics is that it does not recognize formal barriers, easily overcomes state borders, limits sovereignty and is able to influence the organized communities of people anywhere in the world. The political peculiarity of globalization is the apparent weakening or reduction of the sovereignty of national states; therefore, no country in the world today has full independence [17–20]. These processes are directly related to the strengthening of the centers of world power; in particular, modern states more and more powers delegate to influential international organizations such as the United Nations, NATO, the WTO, the EU, and the IMF. Another factor is that due to the limitation of government interference in the economy and the deregulation of business, the political and economic impact of transnational corporations and large banks (TNCs and TNBs) is increasing. And as a result of the growth of the migration of people and the free movement of capital abroad, the volume of state power in relation to its citizens decreases.

At the same time, the world political sphere characterizes the democratization of the basic branches of life of peoples and states, the growth of the international role of representative powers, movements and influential public figures in world politics. Therefore, the praxeology of the world political process is revealed by the common activity of the *actors* of world politics and the *subjects* of international law (states and their governments, intergovernmental unions and non-governmental world organizations), which is aimed at developing mechanisms for harmonizing and balancing national interests, solving problems of survival and progress of mankind, avoidance of wars and counteraction to international terrorism, global and regional conflicts, the establishment of a just world order [21].

Global problems of the world political process in our time are mostly solved by two «clubs» of world politics and world economy – Group of Seven (G7) and Group of Twenty (G20), and also the Davos Forum, BRIC whose sphere of influence mainly includes political and economic issues. As it is generally known, these global political and macroeconomic structures are not formalized in accordance with international law, but their significance in global processes is constantly increasing. At their forums, representatives of states – world and regional leaders – discuss and coordinate positions in the field of implementation of political and

economic processes in the world. This flexible format, not too burdened with legal obligations, allows leading world actors to work out new mechanisms for the «balance of interests» of states and consolidate their efforts in confronting the global challenges of our time.

In the aspect of real politics, world processes are aimed at solving global problems of civilization: issues of war and peace; the overall security of mankind under the conditions of the arms race and climate challenges; environmental protection and the equitable distribution of survival resources; protection of human rights and freedoms; preservation of the world historical and cultural heritage; the fight against international terrorism and crime; overcoming backwardness, poverty and hunger on the «world's outskirts»; prevention of dangerous diseases, epidemics and pandemics, etc.

An important feature of the world political process lies in the fact that it does not have a single, legitimate «center of coercion» with the corresponding political and legal competence, that is, the source of world power with unquestionable authority among all subjects of international relations. Accordingly, as a separate branch of political-legal relations, world politics is regulated by a conglomeration of different norms – international legal, political-historical, ceremonial, business, moral-ethical, even conventional (traditional), etc.

The main peculiarity of the world political process of the present day is seen in the simultaneous action of two contradictory tendencies – consolidation (unification) and disintegration (delimitation) of global actors [22, p. 43–44].

The *consolidation* tendency manifests itself in the objective process of forming the mass of world productive forces, internationalization of economic activity in the scale of regions and the whole world, the rapid development of the scientific and technological revolution, and the integration of production and non-productive factors in relation to global influences, in the gradual evolution of humanity towards democratization of politics, in modernization spheres of informatization and management of macroeconomic and technological innovations, etc. The second tendency – *disintegration* – is characterized by centrifugal processes, which are conditioned by the simultaneous existence on the planet of peoples and countries that are at different stages of civilization or formative development. They strive to delimitation because of enormous differences in culture and religion, in terms of welfare, employment, education, with medical care providing, life expectancy, because of political and legal development problems, and national-ethnic divisions. These factors are naturally and historically disintegrating; they inevitably generate alienation among people, distrust between states and, as a result, disputes, conflicts, and wars.

The last years of the XXI century designated by the fact that the vectors of the world political process are constantly migrating and changing. Thus, on the one

hand, in political and world economic relations, the features of disintegration, even the economic and political isolation of some international subjects (in relation to aggressors, autarky) noticeably increasing gap in the economic development of the states-world leaders and countries-outsiders in the economic development of world leaders and countries-outsiders. But on the other one, the course of the world politics is under the influence of ever more powerful integration tendencies of globalization of the economy, information, the humanitarian sphere, even world churches, spreading of democracy practices, the protection of human rights and freedoms, in particular, more and more dynamically is developing the world market of resources, energy, products, services and labor, and revolutionary breakthroughs in scientific and technological progress [23].

The content of the world political process the most deeply reveals the concept of *national interest*, which defines the external foreign policy of sovereign countries. In politics, group or of common significance interests are always present, and in global, international politics – first of all, national interests. The questions arise: what do induce the state to take certain steps in the international arena? For the sake of what do they enter into relations with other countries? If public needs are to ensure public safety and decent conditions for the country development; then national interest is awareness and reflection in the activity of political elites (leaders) of the indigenous needs of a sovereign state, of its national security and self-preservation of a political nation.

In this aspect, the problem of «balance of forces and interests» in global politics is exacerbated as a factor of stability or instability. Its actuality is growing because there are no permanent hierarchies of subjects in the world's processes (that is, central power), but there is a large number of sovereignties that are equal and, therefore, do not recognize another supreme authority). It is this gives rise to the international instability and turbulence. Former US Secretary of State Henry Kissinger noted, that in an international system characterized by the presence of five to six great powers and a whole number of smaller countries, the order should mainly appear (as in past centuries) on the basis of reconciliation and balancing rival national interests [24].

The choosing of a strategic line of the state development ultimately depends on the political will of the elite and the people. This choice is a long-term «geopolitical project» of the country, the direction of action and the art of active self-realization (or intervention) of the people on base of their own civilizational identity. National geostrategy involves the neutralization of the destructive consequences for society and state of external and internal challenges from the multidimensional world space. Among the classical geostrategies that are known in world politics are –Continentalism, Atlanticism, Pan-Slavism, Eurasianism, Panamericanism, Islamism, East Asian, Panarabizm and others.

Modern Ukraine, strengthening foundations of its national interests and priorities of national security, has chosen geostrategy of *European integration*, and strives to join the geopolitical project of «United Europe». In the present day international situation this choice is due to the degree of post-industrial development of the country and the maturity of civil society [25]. It is also connected with the counteraction of military aggression in Ukraine, the prevention of catastrophes on the so-called energy saturated borders, with the development of communication and socio-economic breakthrough technologies.

The main ideas of European integration geostrategy are as follows: pluralistic democracy, legal and social state, liberalization of the economy, free civil society, European cultural values, free mass media, political-legal consensus in foreign policy, etc. Its strategic objectives are an open policy of democratic reforms, the fight against corruption and the oligarchy, information freedom, economic, political, legal, technical and humanitarian cooperation with the European Union – necessary for the modern Ukrainian society and bring the country closer to the progressive world [26; 27].

So, the world political process of the present characterizes:

- a complex set of civilizational, transnational and peripheral, regional, national and local, ethnopolitical processes;
- value and active diversity of political development; growth of experience, directions and forms of international cooperation;
- placing on the first plan of the world politics the global challenges (challenges) of the existence of human civilization;
- growth in the system of universal values of the role of human rights, freedoms and human life interests;
- the diversity of political forces, social forms, means and methods of implementing world politics; the presence of a conventionally coordinated center whose functions belong to United Nations;
- productive interaction of the «Great Seven» states and the European Union; the activity of the important international institutions – the IMF, the WTO, NATO, UNESCO, etc.;
- the contradictory tendencies of the movement to a multipolar (or unipolar) world; the conflicts of relations between the world's «centers of influence» (the USA, Western Europe, Russia, China, Japan, the «new industrialized countries» of the East);
- contradictions between countries and peoples on the basis of the «conflict of civilizations» (Western, Eastern, Islamic, Christian, Slavic, etc.);
- contradictory of the ways of realizing world processes: continuity and innovations, certainty or unpredictability, orderliness or spontaneity; the interweaving of revolutionary and evolutionary tendencies.

Conclusions. Thus, the essential content of the global political process, developing at the global and regional levels, defines the practices of state-political institutions, international organizations, large social communities and influential politicians with international authority. The leading criterion for progress in world politics was the movement of peoples and states by the way of democratization (the «fourth wave» of modernization). As the evolution of a civilized society leads to the formation of a democratic civil society with real economic, political, social rights and freedoms, to the development of a legal, social state with political pluralism, the division of competences of state power, powerful local self-government, with a developed national culture, a high level of well-being and social protection of the population.

REFERENCES

1. Wallerstein, I. (2011). *The Modern World-System. Vol. IV: Centrist Liberalism Triumphant, 1789–1914*. Berkeley: University of California Press.
2. Wallerstein, I. (1979) *The Capitalist World-Economy: essays*. Cambridge [Eng.]; New York: Cambridge University Press.
3. Vallerstayn, I. (2004). *Konec znakomogo mira: Sociologija XXI veka*. Moskva: Logos [in Russian].
4. Vallerstayn, I. (2006). *Myrosystemniy analiz: Vvedeniye / per. N. Tyukynoy*. Moskva: Yzdatel'skiy dom «Territoryia budushcheho» [in Russian].
5. Vallerstayn, I. (2006). *Geopoliticheskiye razmezhevaniya v XXI stoletii. Ekonomicheskiye strategii – Economic Strategies, 5–6, 14–23* [in Russian].
6. Wallerstein, I. (2009). *Where Does the World Go? EUROPE. Warszawa. Vol. 9, issue 2(31), 61–67*.
7. Galtung, J. (1968). *Small Group Theory and the Theory of International Relations. A Study in Isomorphism. New Approaches to International Relations / Ed. by M. Kaplan*. New York: St. Martin's Press. 270–295.
8. Tsyigankov, P. A. (1998). *Yohan Galtung, neomarksizm i sotsiologiya mezhdunarodnyih otnosheniy. Sotsialno-politicheskiy zhurnal – Socio-political magazine, 2, 37–39* [in Russian].
9. Soloviyov, E. G. (2001). *Analysis of geopolitics of international problems of contemporaneity. Pro et Contra. The Political researches, 6, 116–130* [in Russian].
10. Morgenthau, H. J. (1967). *Politics among nations; the struggle for power and peace*. 4-th ed. New York: Knopf.
11. Fiero, G. K. (1998). *The Global Village of the Twentieth Century*. New York: McGraw-Hill.
12. Krupka, I., Pankiv, H. (2013). *Modern International Regulatory Requirements For Banks Liquidity. Bisnesinform, 6, 337–341*.
13. Panchenko, M. (2009). *Neklassicheskie paradigmy izucheniya miroponyadka. Vlast – Power, 4: 37–45* [in Russian].

14. Huntzinger, J. (1987). Introduction aux relations internationales. Paris: Seuil.
15. Herasina, L. M. (2016). Istoryko-politychna evoliutsiia mizhnarodnykh system: sutnist, zakonomirnosti, typy. Visnyk Natsional'noho universytetu «Yurydychna akademiya Ukrayiny imeni Yaroslava Mudroho». Seriya: politolohiy – *The bulletin of National University «Yaroslav the Wise Law academy Ukraine». The series of political science, issue 2 (29), 80–95* [in Ukrainian].
16. Herasina, L. M. (2015). Polityka svitova. *Politolohichni entsyklopedychni slovnyk – Political Encyclopedic Dictionary / Uklad.: L. M. Gerasina, V. L. Pohribna, I. O. Polishchuk ta in.; za red. M. P. Trebina. Kharkiv: Pravo. 534–536* [in Ukrainian].
17. Bauman, Z. (2008). Hlobalizatsiia: naslidky dlia liudyny i suspilstva / per. z anhli.: I. V. Andrushchenko. Kyiv: Kyievo-Mohylianska akademiia [in Ukrainian].
18. Bzhezinskiy, Z. (1998). Velikaya shahmatnaya doska. Moskva: Mezhdunarodnyie otnosheniya [in Russian].
19. Bazhanov, E., Bazhanova, N. (2009). Kuda idet chelovechestvo? O tendentsiyakh mezhdunarodnykh otnosheniy v XXI veke. *Obozrevatel – Observer, 6, 10–15* [in Russian].
20. Panarina, N. N. (2010). Globalizatsiya: tendentsiya i protivorechiya (kontseptualnyi analiz). *Teoriya i praktika obschestvennogo razvitiya – Theory and practice of social development, 1, 37–42* [in Russian].
21. Engibaryan, R. V. (2007). Konstitutsionnoe razvitie v sovremennom mire. Osnovnyie tendentsii. Moskva: Norma [in Russian].
22. Herasina, L. M. (2017). Svitovi politychni protses: kontseptualnyi aspekt i realna polityka. *II Kharkivski mizhnarodno-pravovi chytannia: Zb. naukovih statei. Chast I. Kharkiv: Natsionalniy Yurydychniy Universytet im. Yaroslava Mudroho. 41–46* [in Ukrainian].
23. Herasina, L. M. (2014). Hlobalizatsiini protsesy yak vyklyky svitosystemnii strukturi. Visnyk Natsional'noho universytetu «Yurydychna akademiya Ukrayiny imeni Yaroslava Mudroho». Seriya: Filosofiya, filosofiya prava, politolohiya, sotsiolohiya – *The bulletin of National University «Yaroslav the Wise Law academy Ukraine». The series of philosophy, philosophy of law, political science, sociology, issue 4(24), 241–244* [in Ukrainian].
24. Kissindzher, G. (2002). Nuzhna li Amerike vneshnyaya politika? /Pod red. V. Inozemtseva. Moskva: Ladimir [in Russian].
25. Mykhalchenko, M. I. (2004). Ukraina yak nova istorychna realnist: zapasnyi hravets Yevropy. Drohobych; Kyiv: Vidrodzhennia [in Ukrainian].
26. Dergachev, V. (2004). Tsvivilizatsionnaya geopolitika (Geofilosofiya). Kiev: VIRA-R [in Russian].
27. Herasina, L. M. (2015). Problema vyboru heostrategii suchasnoiu Ukrainoiu v heopolitychnomu landshafti svitu. Visnyk Natsional'noho universytetu «Yurydychna akademiya Ukrayiny imeni Yaroslava Mudroho». Seriya: Filosofiya, filosofiya prava, politolohiya, sotsiolohiya – *The bulletin of National University «Yaroslav the Wise Law academy Ukraine». The series of philosophy, philosophy of law, political science, sociology, issue, 3 (27), 210–212* [in Ukrainian].

Герасина Людмила Николаевна, доктор социологических наук, профессор, профессор кафедры социологии и политологии Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

КОНЦЕПТ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ МИРОВОГО ПОЛИТИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА

В статье обосновывается, что мировой политический процесс современности является консолидированной деятельностью всех участников международных отношений в условиях глобализационных сдвигов. В парадигме «мир-политики» этот процесс представлен как функция гетерогенной мегасистемы, которой свойственны политическая, экономическая и ценностная неоднородность элементов на почве неустойчивого диалектического взаимодействия. Процессы мировой политики характеризуются не только единением усилий человечества в преодолении глобальных проблем, но и турбулентностью развития, и противоречивыми трендами (консолидации и дезинтеграции) из-за конкуренции мировых «центров влияния» и других субъектов-игроков глобальной политики.

Ключевые слова: мировой политический процесс, мир-политика, международная система, глобальная политика, национальный интерес, геостратегия, евроинтеграция.

Герасіна Людмила Миколаївна, доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри соціології та політології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

КОНЦЕПТ І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ

У статті обґрунтовується наукова гіпотеза, що сучасний світовий політичний процес є консолідованою політичною діяльністю всіх учасників міжнародних відносин в умовах реальних глобалізаційних зрушень. У дослідницькій парадигмі «світ-політики» цей процес представлений як функція гетерогенної мегасистеми, якій властиві політична, економічна і ціннісна неоднорідність елементів на ґрунті нестійкої діалектичної взаємодії.

Процеси світової політики в умовах глобалізації характеризуються новими трендами – глобальною конкуренцією світових «центрів впливу» та інших суб'єктів–гравців глобальної політики; і водночас поєднанням зусиль людства у подоланні глобальних проблем буття. Праксеологію світового політичного процесу розкриває сукупна діяльність акторів світової політики і суб'єктів міжнародного права – держав та їх урядів, міжурядових союзів і неурядових світових організацій.

Розуміння суті й трендів глобалізації пов'язане зі створенням нових транснаціональних систем і форматів (в економіці, фінансах, політиці, науці, інформації та ін.), що забезпечує домінування капіталу й інформаційної свободи над національними інтересами, особливо в пулі так званих «незахідних» країн. Політична особливість глобалізації – це очевидне послаблення чи скорочення суверенітету національних держав. Але більш домінантними стали проблеми зміцнення глобальної безпеки перед викликами міжнародного тероризму, та спроби усунення феномену війни з життя людства. Глобальні проблеми світового розвитку переважно вирішуються так званими «клубами» світ-політики і світ-економіки – G7 і G20, ЄС, а також Давоським Форумом, ШОС, БРІКС та ін. Цей формат не дуже обтяжений юридично і дозволяє світовим акторам виробляти механізми «балансу інтересів» та консолідації держав щодо протистояння глобальним викликам сучасності.

Світовому політичному процесу діалектично властива певна турбулентність розвитку і дія суперечливих тенденцій: консолідації й дезинтеграції. Перша – проявляє себе у формуванні масиву світових продуктивних сил, інтернаціоналізації економічної діяльності, у стрімкому розвитку НТР, в осучасненні сфер інформатизації та управління відносно глобальних впливів, у поступовій демократизації політики. Тенденція дезинтеграції позначає відцентрові процеси, обумовлені одночасним існуванням на планеті народів і країн, що перебувають на різних стадіях цивілізаційного розвитку. Але з поч. ХХІ ст. вектори світового політичного процесу постійно мігрують і змінюються.

Обрання стратегічної лінії розвитку держави цілком залежить від політичної волі еліти та народу; цей вибір – довгостроковий «геополітичний проект» країни. Національна геостратегія передбачає нейтралізацію руйнівних для держави наслідків від зовнішніх і внутрішніх викликів з боку багатомірного світового простору. Сучасна Україна, зміцнюючи свої національні інтереси і національну безпеку, обрала геостратегію євроінтеграції, що передбачає – плюралістичну демократію, правову державу, лібералізацію економіки, сильне громадянське суспільство, європейські цінності, вільні мас-медіа, консенсус у зовнішній політиці тощо. Її стратегічні цілі – відкрита політика демократичних реформ, боротьба з корупцією та олігархією, інформаційна свобода, розвиток економічної, політико-правової, техніко-комунікаційної та гуманітарної співпраці з Євросоюзом.

Таким чином, провідним критерієм прогресу в світовій політиці стає рух народів і держав шляхом демократизації («четверта хвиля» модернізації); а майбутній зміст світового політичного процесу, що розгортається на глобальному рівні, залежить від практик державно-політичних інститутів, міжнародних організацій, великих соціальних спільнот і впливових політиків, які мають міжнародний авторитет.

Ключові слова: *світовий політичний процес, світ-політика, міжнародна система, глобальна політика, національний інтерес, геостратегія, євроінтеграція.*

Кіндратець Олена Миколаївна, доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політології Запорізького національного університету,
м. Запоріжжя, Україна
e-mail: kin-el@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-9786-227X

«НЕГАТИВНА МОБІЛІЗАЦІЯ» НАСЕЛЕННЯ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВПЛИВІВ В УМОВАХ «ГІБРИДНОЇ» ВІЙНИ

Проаналізовано сутнісні характеристики «негативної мобілізації». Визначено вплив інформаційних впливів на процес негативної мобілізації народу держави, проти якої ведеться «гібридна» війна, та на народ країни, що веде цю війну. Показано негативні наслідки для суспільства такої мобілізації. Доведено, що застосування таких технологій впливає на стабільність розвитку, породжує загрози та ризики, дестабілізує політичну систему.

Ключові слова: політична мобілізація населення, «негативна мобілізація», «гібридна» війна, інформаційна війна, інформаційний вплив, дестабілізація.

Постановка проблеми. Дестабілізація ситуації на «мирній» території країни у будь-якій війні вигідна країні-агресору, однак у «гібридній» війні вона має особливе значення, оскільки дуже важливо переконати світову спільноту, власний народ у тому, що війна є громадянською. Провокування конфлікту між владою та народом, між окремими групами всередині країни часом відбувається за допомогою інформаційного впливу, тобто застосування спеціальних інформаційних технологій та засобів, які дозволяють не тільки вплинути на свідомість людей, але змінити їх поведінку. Дестабілізація ситуації стає можливою за допомогою «негативної мобілізації» населення. Інформаційна війна нині є важливою складовою «гібридної» війни. Варто звернути увагу на те, як влада держави-агресора впливає і на власний народ, який є теж жертвою дезінформації, маніпуляцій свідомістю. Загалом засоби впливу і на чужий народ, і на власний – одні й ті ж, але мета впливу різна. Це дає можливість виділити «два фронти» інформаційної війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика політичної мобілізації, «негативної мобілізації», особливостей маніпуляції свідомістю людей задля досягнення певних цілей знайшла відображення у наукових працях таких дослідників: О. Бойко, Д. Гончарова, Л. Гудкова, О. Мелешкіної

та ін. Останнім часом великий інтерес у науковців викликає проблема інформаційної війни, яка є складовою «гібридної» війни. Інформаційний складник «гібридної» війни досліджують О. Власюк, В. Горбулін, В. Гулай, Д. Дубов, Н. Іанку, С. Каноненко, Є. Магда, А. Манойло, Г. Почепцов, І. Рущенко, М. Теодор, М. Требін, Л. Фридман, Дж. Херман, М. ван Херпен, Ч. Шрирам та ін. [1–15].

Формулювання цілей. Виходячи з наведеного, *метою* дослідження є з'ясування можливості «негативної мобілізації» населення за допомогою інформаційних впливів в умовах «гібридної» війни.

Виклад основного матеріалу. Існують різні підходи до визначення політичної мобілізації. Багато дослідників вважає, що така мобілізація не є проявом самостійного виявлення бажання включитися в політичний процес задля реалізації певних інтересів, а що до такої активності підштовхують політики чи політичні партії, які мають свої інтереси, які часто не збігаються з інтересами тих, ким вони маніпулюють. Тому дії включених таким чином в політичний процес груп не є раціональними. Як відмічає Д. Гончаров у статті «Автономна і мобілізована участь», «...мобілізації протиставляється автономна участь, яка розуміється як результат раціонального і не обумовленого ніякими зовнішніми факторами самовизначення індивідів» [16, с. 129]. У той же час Д. Гончаров вказує на те, що у контексті сучасної політики ідеал абсолютно автономної демократичної участі раціональних індивідів може сприйматися лише як утопія. На його думку, всі сучасні політичні системи припускають змішування автономної та мобілізованої активності громадян в певній пропорції, в залежності від специфіки політичної культури, соціуму тощо [16, с. 129]. З цим важко не погодитися, як і з тим, що в незахідних системах соціально-політична мобілізація набуває набагато більш масштабний характер, пронизуючи всю систему суспільного життя нації [16, с. 130].

Розглядаючи особливості мобілізованої політичної участі, багато хто з вчених намагається визначити те, чи є це позитивним чи негативним явищем. Зокрема, О. Мелешкіна зазначає, що мобілізована участь (індивідуальна або групова) не повинна трактуватися як суто негативне явище, що завжди пов'язане з маніпуляцією свідомістю чи використанням інших форм впливу чи технологій [17, с. 159].

Крім розгляду наслідків політичної мобілізації – позитивних чи негативних – досліджується і те, якою є ця мобілізація – «позитивною» чи «негативною». Остання стала предметом дослідження Л. Гудкова. Під «негативною мобілізацією» Л. Гудков розуміє феномени швидкого зростання дифузного масового роздратування, страху, ненависті, що супроводжуються почуттями спільності або близькості один одному членів спільноти, що виникають при появі ворога або ворогів, при перспективі вкрай небажаного розвитку подій,

що загрожує втратою звичного способу життя, престижу, авторитету, доходів, статусу, девальвацією групових цінностей і т. п. [18]. Л. Гудков вважає, що саме по собі стійке масове роздратування ще не викликає негативної мобілізації. Передумовою процесу негативної мобілізації, на його думку, слід вважати констатацію «стану кризи», переконання в тому, що досягнута певна межа (або відбувається наближення до неї), за якою можуть настати незворотні зміни в становищі людей [18].

Часом влада держави може сама спровокувати не бажаючи того негативну мобілізацію населення. Так було в Україні в 2004 та 2013 рр. Перший раз приводом до масових виступів невдоволених людей стали грубі та відкриті порушення виборчого законодавства, фальсифікації виборів Президента України, а вдруге до цього привело побиття студентів у м. Києві в 2013 р., які виступали проти відмови керівництва держави від підписання угоди про асоціацію з ЄС. І в першому, і в другому випадку у багатьох людей виникло відчуття того, що межа перейдена. Це стало поштовхом для негативної мобілізації спершу жителів Києва, а потім подальші події привели до негативної мобілізації населення різних регіонів країни. Драматизм ситуації 2013 та 2014 рр. полягав у тому, що ця мобілізація була «різнонаправлена». І ця «різнонаправленість» негативної мобілізації в значній мірі сформувалася під впливом на свідомість громадян України перш за все телебачення сусідньої держави Росії. Саме телебачення має найбільший вплив з усіх ЗМІ на свідомість пострадянських людей, попри появу інших каналів доступу до інформації, в тому числі й Інтернету.

Четвертий рік триває «гібридна» війна проти України. Складовою цієї війни є інформаційна війна проти нашої країни [19]. Одним із завдань, яке ставлять перед собою ті, хто розпочав цю війну, викликати дестабілізацію ситуації в Україні шляхом негативної мобілізації населення, незадоволеного діями політичної еліти. Хоча, слід зауважити, що інформаційна війна ведеться на «два фронти». «Другим фронтом» є сама Росія, а точніше її населення. У Росії вона має викликати теж негативну мобілізацію населення, але направлену проти інших країн. Якщо в Україні негативна мобілізація має призвести до загальної політичної кризи, перш за все до кризи влади, максимальної дестабілізації ситуації, то у самій Росії негативна мобілізація направлена проти зовнішніх «ворогів». Основне, на що покладають надії автори цієї політики протистояння, війни, без чого їх наміри не будуть здійсненими, це формування ворожих почуттів у власного народу до іншого народу, країни. К. фон Клаузевіц стверджував, що боротьба між людьми виникає з двох зовсім різних причин – з ворожого почуття і з ворожих намірів. Він звертав увагу на те, що ворожі наміри часто не пов'язані з ворожими почуттями. Політики можуть мати ворожі наміри щодо інших народів, але не мати до них

ворожих почуттів. Але політикам складно буде розпочати підготовку до війни й саму війну, якщо у тих, хто платить податки, а отже, й фінансує військові програми, у тих, хто має воювати зі зброєю в руках, не буде ворожих почуттів [20, с. 36–37].

У Росії плани формування ворожих почуттів до інших народів досить успішно реалізуються. Дослідники Левада-Центру поставили відкрите питання, кого респонденти вважають ворогом країни (можна було дати кілька варіантів відповіді). Головними ворогами Росії були названі США (68%), Україна (29%) і Євросоюз (14%). Неприязний настрій росіян соціолог Левада-Центру Денис Волков пов'язав з інформаційним фоном. «США перебувають у списку головних недругів Росії з кінця 1990-х, а Європа й Україна – після початку конфлікту через Крим, коли Захід (і США, і Європа) однозначно підтримав Україну. Сам конфлікт з самого початку сприймався не як російсько-український, а як між Росією і Заходом» [21].

Отже, у Росії негативна мобілізація «перенаправляється» на зовнішнє середовище. Вчені називають це явище «каналізуванням» або «зміщеннями». «Каналізувати» означає переміщувати по визначеній траєкторії в певний пункт. Це «переміщення по визначеній траєкторії» може стосуватися й емоцій, настроїв, протестної активності. Каналізуючи протестну активність за межі країни влада забезпечує підтримку своєї політики. Часом цьому сприяють чутки, наприклад, чутка про «розп'ятого хлопчика» у м. Слов'янську Донецької області. Такі чутки відносять до агресивних. На думку О. Бойка, «“агресивна чутка” стимулює не лише негативні настрої, а й формує агресивний стан та направляє, каналізує агресивну дію у потрібному для маніпулятора напрямі. Основна мета – провокування агресивної поведінки» [22]. Про ефективність такої політики свідчить поява численних добровольців-росіян (це крім тих, які стали «добровольцями» вимушено), що воюють і нині на Донбасі. Подібного роду каналізування на зовнішні об'єкти стає можливим тоді, коли суспільству вже притаманна як ксенофобія, так і звичка до конфронтації з іншими народами, країнами. Опитування, проведене Левада-Центром 5–8 серпня 2016 р., показало, що тільки п'ята частина населення (20%) демонструє відсутність етнічних упереджень стосовно представників тих чи інших національностей, а 70% учасників опитування називають ту чи іншу категорію, чие проживання вони хотіли б обмежити на території Росії. Динаміка сприйняття росіянами України як держави зберігає високий рівень негативізму та демонструє його періодичне зростання, хоча при цьому припинилося зростання частки тих опитаних, хто хотів би обмежити проживання українців на території РФ, зафіксувавшись на рівні 13% [23]. Це, очевидно, пояснюється тим, що «російські» українці демонструють лояльність до влади та її політики навіть в умовах агресії Росії

проти України, або (це теж важливо в умовах «гібридної» війни) не демонструють незгоду з такою політикою. Саме така поведінка багатьох етнічних українців, які є громадянами Росії, привела до руйнування родинних зв'язків з тими, хто живе в Україні.

У боротьбі з іншими країнами метою тієї держави, що веде «гібридну» війну з використанням інформаційного впливу на свідомість людей, є дестабілізація ситуації, натомість у власній державі ці засоби мають укріпити стабільність. У країні, яку розглядають як ворога, країна-агресор прагне: підірвати довіру до влади, у своїй – підвищити довіру; відповідно роз'єднати народ, розколоти його за різними ознаками (релігія, національність, ідеологія, мова тощо), і, навпаки, об'єднати свій народ, згуртувати його, зробити монолітним (в період 2014–2015 рр. у Росії відзначалася значна нормалізація практично всіх показників суспільного життя – «посткримський ефект», включаючи сферу міжнаціональних відносин) [23]; викликати сумнів у можливості побудувати успішну державу Україну і відповідно змусити повірити в успіх, а ще в особливу історичну місію російського народу, місію об'єднання «русского мира»; довести безсилля української влади вирішити соціальні проблеми, і, навпаки, переконати в тому, що влада Росії дбає про свій народ і все робить для його процвітання. Звичайно, втягування російського народу у протистояння чи не з усім Західним світом, не є шляхом до процвітання і розвитку. Однак на нинішньому етапі ізоляціоністська політика влаштує владу та підтримується суспільством.

Чому Росія досягла таких успіхів на «внутрішньому фронті інформаційної війни»? Характерною складовою національної ідентичності росіян Л. Гудков вважає схильність до пояснення дій інших людей (як партнерів, так і опонентів) найнижчими мотивами й інтересами, готовність прийняти будь-яку дурницю за самоочевидні речі, якщо тільки ці аргументи відштовхуються від «підлого» боку людської натури як загальнозначущої та «раціональної» основи соціальності» [18, с. 50]. На думку Л. Гудкова, для негативної мобілізації образи ворогів запозичуються з ресурсів архаїчних, традиційних фобій і забобонів, ідеологічних уявлень попередніх епох і періодів або – що більш важливо – будуються, моделюються за архаїчним зразком уявлень попередніх періодів та епох. Наслідками цих реакцій, що регулярно з'являються в масовій свідомості, стають певні зміни або «ерозія» ціннісної системи російського суспільства» [18, с. 51].

Однак це не означає, що такі настрої в суспільстві можна підтримувати завжди. Трагедії, що подібні до тієї, що сталася в Кемерово, руйнують такий груповий захисний механізм, як ілюзія невразливості та певні міфи про Росію (наприклад, державу, що піклується про свій народ). Загибель дітей посилює невдоволення людей і може стати приводом для негативної мобілізації. Навіть

якщо негативна мобілізація короткотривала, все ж вона є свідченням того, що населення не втратило здатність оцінювати ситуацію та висловлювати незгоду, не у всіх життєвих ситуаціях проявляє однодумність.

Для збереження внутрішньої стабільності в Росії використовуються й інші групові захисні механізми. Такими механізмами є: заборона обговорення «небезпечних» тем внутрішньогрупового життя (групове табу); обґрунтування правильності й правомірності своїх неадекватних та безвідповідальних дій «заднім числом» (колективна раціоналізація); обмеження контактів членів групи із зовнішнім світом, зосередження їхньої уваги на діяльності всередині групи (самоізоляція); система поглядів та образів, що виділяє групу серед інших спільнот і сприяє її єдності; наголошування на перевагах власної групи при міжгрупових порівняннях (груповий фаворитизм); спільна дія, що сприяє консолідації групи, зміцнює її єдність; обмеження впливу членів групи, які беруть під сумнів ідеї та принципи, котрі їх об'єднують (тиск на інакодумців); формування образу членів «чужої» групи як таких, що дуже відрізняються від «своїх»; чітка регламентація правил сприйняття «чужих»; пояснення групових невдач та негараздів зовнішніми чинниками [24, с. 205–206].

Крім названих чинників, які сприяють успіху Росії на «внутрішньому фронті інформаційної війни», існують й інші. Перший з них – це ті почуття російської еліти та народу, які породив розпад СРСР в 1991 р., однієї з двох супердержав, та прагнення покинути зону впливу Росії та інтегруватися в ЄС ряду колишніх республік Радянського Союзу, в тому числі й України. Очевидно, так почували себе німці після Версальського мирного договору (ображеними та приниженими). Ця психологічна травма змушує шукати психологічного витіснення і заміщення. Відомий російський вчений О. Панарін в книзі «Глобальне політичне прогнозування» (2002) відмічав, що положення Росії є значно більш драматичним і загрозово нестабільним, ніж положення Німеччини після Версалу [25, с. 59]. Другим фактором успішності інформаційного впливу на свій народ з метою підготовки його до війни є укорінення в глибинах історичної пам'яті страху перед США. Образ США як ворога, який формувався в СРСР в часи «холодної» війни, не був «стертий» у свідомості росіян. Третім фактором, що сприяє ефективності російської інформаційної політики, є високий рівень довіри до ЗМІ, перш за все до телебачення, та монополізація інформаційного простору владою. Довіра до телебачення в Росії вища, ніж до преси, Інтернет-видань чи соціальних мереж. Різні передачі та ток-шоу на політичні теми «хоча б раз на тиждень» дивляться до 65% населення. Велика частина тих, хто стежить за суспільно-політичними подіями, отримує лише найбільш загальне і неглибоке уявлення про те, що сталося, сформоване переважно телевізійним контентом. За-

лежність від телебачення (і найбільш простих і вульгарних інтерпретацій того, що відбувається) продовжує домінувати [26].

Як довго може зберігатися негативна мобілізація, направлена за межі країни? У 2017 р. експерти Левада-Центру висловили думку, що росіяни втомилися від мобілізації навколо зовнішньополітичних тем [27]. Однак уже на початку 2018 р. дослідження показали, що більш ніж половина росіян (55%) ставляться до України негативно. Аналогічні дослідження в Україні Київського міжнародного інституту соціології (КМІС) виявили, що до Росії негативно ставляться 38% респондентів [28].

Досліджуючи наслідки інформаційної війни Росії проти України, важливо вивчити й чинники, які є сприятливими для досягнення поставленої мети в цій війні. Це такі чинники: відсутність єдиної ідентифікації, незавершений процес формування політичної нації; розмежування суспільства (великий розрив між бідними й багатими верствами населення, регіонами, територіями); ідеологічні розмежування, культурні відмінності тощо; відсутність консенсусу політичної еліти навіть в умовах війни. Наявні розколи в суспільстві не будуть подоланими до тих пір, поки сама політична еліта держави буде розколота [29]. Олігархізація влади й корупція є тим, що руйнує державу зсередини. Різні групи в рамках політичної еліти перебувають у стані перманентної боротьби за владу, яка не припиняється ні після виборів, ні навіть після того, як розпочалася «гібридна» війна проти нашої країни. Методи, які при цьому обирають ті, хто змагається за владу в Україні, руйнують стабільність і полегшують виконання завдань ворогам держави. Тривалий час українські соціологи фіксували зростання соціальної напруги в суспільстві (незадоволення соціально-економічними умовами життя, погіршення соціального самопочуття, зниження довіри до влади, песимізм щодо майбутнього тощо). Однак ці дослідження залишалися поза увагою тих, хто приймає політичні рішення та може впливати на ситуацію в країні.

Висновки. Чим більше в суспільстві невирішених проблем, тим більш вразливим воно є, тим більше можливостей у недружніх держав дестабілізувати ситуацію, спровокувавши конфлікти в країні, яка є об'єктом агресії в «гібридній» війні. Успіхи в економіці, культурі, науці, у становленні зрілого громадянського суспільства, яке контролює владу, формує її шляхом виборів, а також єдність суспільства є умовами перемоги в «гібридній» війні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Власюк О. С., Кононенко С. В. Кремлівська агресія проти України: роздуми в контексті війни: монографія. Київ: НІСД, 2017. 304 с.
2. Гулай В. В. Загрози інформаційно-психологічній безпеці особи в реаліях інформаційно-психологічної війни як складової «гібридної війни» Російської Федерації

- ції проти України. *Військово-науковий вісник*. Вип. 25. Львів: НАСВ, 2016. С. 233–244.
3. Інформаційні виклики гібридної війни: контент, канали, механізми протидії: аналітична доповідь / за заг. ред. А. Баровської. Київ: НІСД, 2016. 109 с.
 4. Магда Е. В. Гибридная война. Выжить и победить. Харьков: Виват, 2015. 320 с.
 5. Рущенко І. П. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога: монографія. Харків: ФОП Павленко О. Г., 2015. 268 с.
 6. Требін М. П. «Гібридна» війна як нова українська реальність. *Український соціум*. 2014. №3(50). С. 113–127.
 7. Countering hybrid threats: lessons learned from Ukraine / edited by Niculae Iancu, Andrei Fortuna, Cristian Barna, and Mihaela Teodor. Amsterdam; Washington, DC: IOS Press, 2016. xi, 273 p.
 8. Europe's hybrid threats: what kinds of power does the EU need in the 21st century? / edited by Giray Sadik. Newcastle upon Tyne, UK: Cambridge Scholars Publishing, 2017. 123 p.
 9. Freedman L. The future of war: a history. New York: Public Affairs, 2017. xxi, 376 p.
 10. Herpen M. van. Putin's wars: the rise of Russia's new imperialism. Second edition. Lanham: Rowman & Littlefield, 2015. xx, 317 p.
 11. Horbulin V. P. The world hybrid war: Ukrainian forefront / translated into English by Julia Lugovska, Anna Krapivnik, Rami Shultz. Kharkiv: Folio, 2017. 158 p.
 12. Hybrid warfare in Ukraine: outcomes and recommendations for Europe and the world / Scientific editor, Boguslaw Pacek. Brussels, Belgium: Defence Education Enhancement Programme, North Atlantic Treaty Organization, 2017. 206 p.
 13. Simons G., Chifu I. The changing face of warfare in the 21st century. London; New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2018. x, 277 p.
 14. Sriram C. L., Martin-Ortega O., Herman J. War, conflict and human rights: theory and practice. Third edition. London; New York, NY: Routledge, 2018. xx, 277 p.
 15. Rácz A. Russia's hybrid war in Ukraine: breaking the enemy's ability to resist. Helsinki: Ulkopoliittinen Instituutti, 2015. 99 p.
 16. Гончаров Д. В. Автономное и мобилизованное участие. *Полис*. 1995. №6. С. 129–137.
 17. Мелешкина Е. Ю. Политическое поведение. *Политический процесс: основные аспекты и способы анализа*: сб. учеб. материалов. Москва: Изд. Дом «ИНФРА-М»: Изд-во «Весь Мир», 2001. С. 152–171.
 18. Гудков Л. Б. Человек в реформирующемся обществе. Феномен негативной мобилизации. URL: <http://ecsocman.hse.ru/data/2010/12/16/1214863269/Gudkov.pdf> (дата звернення: 30.03.2018).
 19. Требін М. П. Феномен «гібридної» війни. *Гілея*: науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ: ПП «Видавництво «Гілея», 2014. Вип. 87 (№8). С. 366–371.
 20. Клаузевиц К. О войне / пер. с нем. Москва: Издательская корпорация «Логос»: Международная академическая издательская кампания «Наука», 1994. 448 с.

21. Россияне назвали главных врагов страны. URL: <https://www.levada.ru/2018/01/10/gossiyanе-nazvali-glavnyh-vragov-strany/> (дата звернення: 28.03.2018).
22. Бойко О. Чутка як інструмент політичного маніпулювання. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/26863/26-Boyko.pdf?sequence=1> (дата звернення: 29.03.2018).
23. Интолерантность и ксенофобия. URL: <http://www.levada.ru/2016/10/11/intolerantnost-i-ksenofobiya/> (дата звернення: 18.03.2018).
24. Сугестивні технології маніпулятивного впливу : навч. посіб. / [В. М. Петрик, М. М. Присяжнюк, Л. Ф. Компанцева, Є. Д. Скулиш, О. Д. Бойко, В. В. Остроухов]; за заг. ред. Є. Д. Скулиша. 2-ге вид. Київ: ЗАТ «ВІПОЛ», 2011. 248 с.
25. Панарин А. Глобальное политическое прогнозирование. Москва: Алгоритм, 2002. 352 с.
26. Волков Д., Гончаров С. Российский медиаландшафт: основные тенденции использования СМИ – 2017. URL: <http://https://www.levada.ru/2017/08/22/16440/> (дата звернення: 18.03.2018).
27. Россияне негативно воспринимают Украину. URL: <https://www.levada.ru/2017/12/18/gossiyanе-negativno-vospriimayut-ukrainu/> (дата звернення: 18.03.2018).
28. Граждане проявили негатив. URL: <https://www.levada.ru/2018/03/26/grazhdane-proyavili-negativ/> (дата звернення: 18.04.2018).
29. Требін М. П. Політична культура сучасної владної еліти України. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія* / редкол.: А. П. Гетьман та ін. Харків: Право, 2010. Вип. 4. С. 137–145.

REFERENCES

1. Vlasiuk, O. S., Kononenko, S. V. (2017). *Kremlivska ahresiiа proty Ukrainy: rozdumy v konteksti viiny: monohrafiа*. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
2. Hulai, V. V. (2016). Zahrozy informatsiino-psykholohichnii bezpetsi osoby v realiiakh informatsiino-psykholohichnoi viiny yak skladovoi «hibrydnoi viiny» Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy. *Viiskovo-naukovyі visnyk – Military Scientific Bulletin, Issue 25*, 233–244 [in Ukrainian].
3. Barovska, A. ed. (2016). *Informatsiini vyklyky hibrydnoi viiny: kontent, kanaly, mekhanizmy protydii: analitychna dopovid*. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
4. Magda, E. V. (2015). *Gibridnaya voyna. Vyizhit i pobedit*. Harkov: Vivat [in Russian].
5. Rushchenko, I. P. (2015). *Rosiisko-ukrainska hibrydna viina: pohliad sotsioloha: monohrafiа*. Kharkiv: FOP Pavlenko O. H. [in Ukrainian].
6. Trebin, M. P. (2014). «Hibrydna» viina yak nova ukrainska realnist. *Ukrainskyi sotsium – Ukrainian Society*, 3(50), 113–127 [in Ukrainian].
7. Iancu, N., Fortuna, A., Barna, C., Teodor, M. eds. (2016). *Countering hybrid threats: lessons learned from Ukraine*. Amsterdam; Washington, DC: IOS Press.
8. Sadik, G. ed. (2017). *Europe’s hybrid threats: what kinds of power does the EU need in the 21st century?* Newcastle upon Tyne, UK : Cambridge Scholars Publishing.

9. Freedman, L. (2017). *The future of war: a history*. New York: Public Affairs.
10. Herpen, M. van. (2015). *Putin's wars : the rise of Russia's new imperialism*. Second edition. Lanham: Rowman & Littlefield.
11. Horbulin, V. P. (2017). *The world hybrid war: Ukrainian forefront / translated into English by Julia Lugovska, Anna Krapivnik, Rami Shultz*. Kharkiv: «Folio».
12. Pacek, B. ed. (2017). *Hybrid warfare in Ukraine: outcomes and recommendations for Europe and the world*. Brussels, Belgium: Defence Education Enhancement Programme, North Atlantic Treaty Organization.
13. Simons, G., Chifu, I. (2018). *The changing face of warfare in the 21st century*. London; New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
14. Sriram, C. L., Martin-Ortega, O., Herman, J. (2018). *War, conflict and human rights : theory and practice*. Third edition. London; New York, NY: Routledge.
15. Rącz, A. (2015). *Russia's hybrid war in Ukraine: breaking the enemy's ability to resist*. Helsinki : Ulkopoliittinen Instituutti.
16. Goncharov, D. V. (1995). Avtonomnoe i mobilizovannoe uchastie. *Polis – Political Studies*, 6, 129–137 [in Russian].
17. Meleshkina, E. Yu. (2001). Politicheskoe povedenie. *Politicheskii protsess: osnovnyie aspektyi i sposobyi analiza: sb. ucheb. mater.* Moskva: Izd. Dom «INFRA-M»; Izd-vo «Ves Mir». 152–171 [in Russian].
18. Gudkov, L. B. Chelovek v reformiruyushchemsya obshchestve. Fenomen negativnoy mobilizatsii. URL: <http://ecsocman.hse.ru/data/2010/12/16/1214863269/Gudkov.pdf> [in Russian].
19. Trebin, M. P. (2014). Fenomen «hibrydnoi» viiny. *Hileia - Gilea: naukovyi visnyk. Zbirnyk naukovykh prats / Hol. red. V. M. Vashkevych*. Kyiv: PP «Vydavnytstvo «Hileia», *Issue 87 (№ 8)*, 366–371 [in Ukrainian].
20. Klauzevits, K. (1994). O voyne / Per. s nem. Moskva: Izdatelstskaya korporatsiya «Logos»; Mezhdunarodnaya akademicheskaya izdatelskaya kompaniya «Nauka» [in Russian].
21. Rossiiane nazvali glavnykh vragov strany. URL: <http://www.levada.ru/2018/01/10/rossiyane-nazvali-glavnykh-vragov-strany/> [in Russian].
22. Boyko, O. Chutka yak instrument politichnogo manipulyuvannya. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/26863/26-Boyko.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].
23. Intolerantnost i ksenofobiya. URL: <http://www.levada.ru/2016/10/11/intolerantnost-i-ksenofobiya/> [in Russian].
24. Petrik, V. M., Prisyazhnyuk, M. M., Kompantseva, L. F. et al. (2011). Sugestivni tekhnologii manipulyativnogo vplivu: navch. posib. / za zag. red. E. D. Skulisha. 2-ge vid. Kyiv: ZAT «VIPOL» [in Ukrainian].
25. Panarin, A. (2002). Globalnoe politicheskoe prognozirovanie. M.: Algoritm [in Russian].
26. Volkov, D., Goncharov, S. Rossiyskiy medialandshaft: osnovnye tendentsii ispolzovaniya SMI – 2017. URL: <http://www.levada.ru/2017/08/22/16440/> [in Russian].

27. Rossiyanе negativno vosprinimayut Ukrainu. URL: <https://www.levada.ru/2017/12/18/rossiyanе-negativno-vosprinimayut-ukrainu/> [in Russian].
28. Grazhdane proyavili negativ. URL: 26.03.2018<https://www.levada.ru/2018/03/26/grazhdane-proyavili-negativ/> [in Russian].
29. Trebin, M. P. (2010). Politychna kultura suchasnoi vladnoi elity Ukrainy. *Visnyk Natsionalnoi yurydychnoi akademii Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho. Seriya: Filozofia, filozofia prava, politolohiia, sotsiolohiia – The Bulletin of National University «Yaroslav the Wise Law academy Ukraine». The series: Philosophy, Philosophy of Law, Political Science, Sociology, Issue 4, 137–145* [in Ukrainian].

Киндратец Елена Николаевна, доктор политических наук, профессор, профессор кафедры политологии Запорожского национального университета, г. Запорожье, Украина

«НЕГАТИВНАЯ МОБИЛИЗАЦИЯ» НАСЕЛЕНИЯ КАК РЕЗУЛЬТАТ ИНФОРМАЦИОННЫХ ВОЗДЕЙСТВИЙ В УСЛОВИЯХ «ГИБРИДНОЙ» ВОЙНЫ

Проанализированы сущностные характеристики «негативной мобилизации». Определено влияние информационных воздействий на процесс негативной мобилизации народа государства, против которого ведется «гибридная» война, и на народ страны, которая ведет эту войну. Показаны негативные последствия для общества такой мобилизации. Доказано, что применение таких технологий влияет на стабильность развития, порождает угрозы и риски, дестабилизирует политическую систему.

Ключевые слова: политическая мобилизация населения, «негативная мобилизация», «гибридная» война, информационная война, информационное воздействие, дестабилизация.

Kindratets Olena Mykolaivna, Doctor of Political Sciences, Professor, Professor of the Department of Political Science of Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, Ukraine

«NEGATIVE MOBILIZATION» OF THE POPULATION AS THE RESULT OF INFORMATION INFLUENCE IN THE CONDITIONS OF THE «HYBRID» WAR

Problem setting. *Formulation of the problem. The destabilization of the situation in the «peaceful» territory of the country in any war is beneficial to the aggressor country, but in the hybrid war it is of particular importance, since it is very important to convince*

the world community and its own people that the war is a civil war. The provocation of the conflict between the government and the people, between individual groups within the country takes place by means of information influence, that is, the use of special information technologies and tools that will not only affect the consciousness of people but change their behavior. The destabilization of the situation becomes possible through the «negative mobilization» of the population. Information war is now an important part of the hybrid war. It is worth paying attention to how the power of the aggressor state affects its own people, also a victim of disinformation, manipulation of consciousness. In general, the means of influence on both the people of other countries and in their own way are the same, but the purpose of the impact is different. This makes it possible to distinguish the «two fronts» of the information war.

Recent research and publications analysis. *The problems of political mobilization, «negative mobilization», peculiarities of manipulation of the people's consciousness for achieving certain goals, were reflected in the scientific works of such researchers as A. Boyko, D. Goncharov, L. Gudkov, O. Meleshkina, etc. Recently, The problem of information warfare, which is a compound hybrid war. The information component of the hybrid war is explored by D. V. Dubov, A. V. Manoilo, G. G. Pocheptsov, M. P. Trebin and others.*

Paper objective. *Based on the above, the purpose of the study is to elucidate the possibility of «negative mobilization» of the population through information impacts in a hybrid war.*

Paper main body. *There are different approaches to the definition of political mobilization. Many researchers believe that such a mobilization is not a manifestation of an independent identification of the desire to engage in a political process for the realization of certain interests, but such activity is prompted by politicians or political parties that have their own interests, which often do not coincide with the interests of those whom they manipulate. Therefore, the actions of the groups thus included in the political process are not rational. The concept of «negative» mobilization is used to characterize mobilized political participation. The precondition for the process of negative mobilization is the statement of the «state of the crisis», the belief that a certain boundary has been reached (or is approaching it), which can lead to irreversible changes in the people's situation. Negative mobilization can be a consequence of state policy. and the consequence of the intervention of a third party, which is interested in destabilizing the situation and violating stability. The information war, one of the tasks of which is to resolve stability, is part of a hybrid war against Ukraine. The country the aggressor uses, using the monopolization of the information field, forms certain stereotypes, myths, manipulates the consciousness of his citizens to gain support for foreign policy. Investigating the consequences of Russia's information war against Ukraine, it is important to find out the factors that are favorable for achieving the goal in this war. Such factors include: the lack of a single identification, the unfinished process of forming a political nation; the disintegration of society (a large gap between the poor and rich segments of the population, regions, territories, ideological delimitation, cultural differences, the lack of consensus among the*

political elite even in the conditions of war.) The existing schisms in society will not be overcome until the political elite of the state itself is split.

Conclusions of the research. *The more unresolved problems in society, the more vulnerable it is, the more opportunities for unfriendly states to destabilize the situation, triggering conflicts in a country that is subject to aggression in the hybrid war. Success in the economy, culture, science, in the formation of a mature civil society, which controls power, forms it through elections, as well as the unity of society, are the conditions for victory in the hybrid war.*

Keywords: *political mobilization of the population, «negative mobilization», «hybrid» war, information warfare, information influence, destabilization.*

Клімова Галина Павлівна, доктор філософських наук, професор, професор кафедри соціології та політології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: klimova55@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-6533-199X

ГЕНЕЗА І ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

У статті аналізується сутність поняття «політична партія» у філософському, юридичному і політологічному контекстах. Розглядаються історичні умови і механізм виникнення та розвитку політичних партій. Проаналізовано основні типи регенерації політичних партій. Особливу увагу приділено дослідженню функціональної системи політичних партій.

Ключові слова: політична партія, політичні інститути, багатопартійність, регенерація партій, функції політичних партій.

Актуальність теми. У суспільствах з багатоманітними структурованими інтересами виникає потреба у стійких каналах зв'язку між громадянським суспільством і владними інститутами. Ці канали утворюються завдяки діяльності груп тиску, лобі, а особливо – політичних партій. Як суб'єкти політики, партії виконують специфічну роль у взаєминах суспільства і держави. З одного боку, вони виникають як продукт громадської ініціативи, а отже, є породженням і частиною громадянського суспільства. З другого боку, у своїх зрілих, інституціалізованих формах партії є одним із найсуттєвіших структурних елементів політичної системи, від розвиненості і способу функціонування якого великою мірою залежить характер політичного режиму. Обмеження чи ліквідація партій як виразників суспільних інтересів невіддільні від утвердження тоталітарних режимів, а функціонування інституту багатопартійності – одна з основних ознак сучасних демократичних систем. Позитивний вплив багатопартійності на функціонування політичної системи і суспільства загалом визначається тим, що вона дає можливість індивідам і суспільним групам, до яких вони належать, усвідомити й виразити свої інтереси та домагатися їх реалізації на державному рівні. Багатопартійність вносить елемент змагання у політичний процес, завдяки чому політики примушують один одного думати про інтереси народу, не допускати зловживан-

ня владою і шукати найефективніші методи державного керівництва. Вона сприяє мобілізації інтелектуального потенціалу, соціальної енергії та ініціативи всіх суспільних груп і, в кінцевому підсумку, прискорює суспільний прогрес. Тому Україна, як і більшість держав, що в минулому зазнали тоталітарного гніту, прагне, розбудовуючи незалежну демократичну державу, максимально використати досвід розвинених демократичних країн в організації політичного процесу на засадах плюралізму й багатопартійності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі широко обговорюються проблеми політичних партій. Вони перебувають у центрі уваги відомих науковців (Л. І. Адашис, О. Ю. Бойко, А. Гауя, Дж. Грін, Р. Джахан, К. Джейкобс, У. Дженнінгс, Л. М. Дунаєва, Ж.-Ф. Дюпре, Б. А. Ісаєв, Р. Мадінєс, Н. Мірагліотта, А. І. Пашук, М. В. Примуш, Г. М. Світа, О. І. Семків, В. М. Скрипинюк, Р. Сміт, Н. Спірінгс, О. С. Стаценко, Б. Фаррер та ін. [1–24]).

Незважаючи на це, усе ж залишаються недостатньо дослідженими багато аспектів в аналізі політичних партій. У цьому зв'язку в статті ставиться **мета** – надати теоретико-методологічний аналіз поняття «політична партія», розглянути історичні умови і механізм виникнення та розвитку політичних партій, проаналізувати їх функціональну систему.

Виклад основного матеріалу. Перші політичні угруповання партійного типу (протопартії) з'явилися у найбільш розвинених країнах Європи й Америки в період утвердження капіталізму і формування інститутів представницької демократії (кінець XVII – перша половина XIX ст.). Соціальною передумовою їх появи було протистояння інтересів земельної аристократії та торгово-промислових кіл. На цій основі формувалися партії торі і вігів в Англії, роялістів і республіканців у Франції. У США основою для партійної, або як тоді казали, фракційної боротьби федералістів і республіканців на зламі XVIII–XIX ст. були відмінності в інтересах промисловців і фінансистів, з одного боку, та демократично налаштованого фермерства, з другого [25, с. 504–505]. В цей період партії існували як парламентські фракції, політичні партій-клуби, елітарні об'єднання політиків-одномумців. Пізніше, з виходом на політичну арену робітничого класу (друга половина XIX ст.), з'являються масові соціалістичні і соціал-демократичні партії, об'єднання комуністів.

Політичною передумовою формування багатопартійності було утвердження конституційних режимів, представницьких органів влади, встановлення стосунків між громадянами і владними інституціями на засадах правової держави, коли формування різноманітних об'єднань стало визнаватись приватною справою громадян, якщо тільки воно не суперечило діючим законам. Унаслідок такого підходу партійна діяльність у більшості демократичних країн Заходу залишалась нерегламентованою законом протягом

тривалого часу: до кінця XIX – початку XX ст., а в деяких країнах залишається такою донині.

Іншою причиною правової неврегульованості діяльності партій у період виникнення була їх ідейна нелегітимність. Навіть у найбільш цивілізованих, з погляду політичної культури, англосаксонських країнах не лише не існувало теорії політичних партій (як це було з іншими інститутами демократії), а й самі партії у разі їх появи сприймалися з настороженістю або й відверто вороже. До певної міри це було продовженням ідейно-правової традиції Стародавніх Греції і Риму, де демократія існувала як заснований на єдності поглядів і дій моністичний устрій. Слова «фракція» і «партія», що означали «частина» (причому опозиційна частина), тривалий час сприймалися як поняття з негативним відтінком. Державні діячі й теоретики періоду буржуазних революцій в Європі, котрі, зазвичай, зверталися до античних авторів для обґрунтування своїх політичних поглядів, також вважали, що після встановлення республіканської форми правління будь-яка міжпартійна боротьба повинна бути припинена, оскільки вона «роз'єднує націю», перешкоджає «неподільному висловленню волі народу» і може бути використана контрреволюцією для повернення колишнього ладу. Цікаво, що чим революційнішими були політики, тим більше використовували вони гасла «єдності» та «народної волі» для заперечення права на опозицію, сприяючи таким чином утвердженню не демократії, а диктатури.

Що ж таке політична партія у сучасному розумінні? Юристи вважають, що «політична партія – це активна і організована частина суспільства, що об'єднана загальними інтересами, цілями або ідеалами і намагається заволодіти державною владою або значним чином впливати на її здійснення» [26, с. 239]. Філософи вбачають у політичних партіях «основні організаційні форми асоціативного політичного життя суспільства, які представляють інтереси, погляди, культурний облік, соціальне становище різноманітних прошарків і суспільних угруповань соціального цілого» [27, Т. 3, с. 205].

Слід зазначити, що в політології досі не склалося єдиного визначення політичної партії. Так, мають місце «широкі», узагальнюючі дефініції цього поняття. Наприклад, Л. Мартов ще на початку XX ст. писав: «Коли громадяни отримують можливість займатися відкрито *політичною* діяльністю, тобто брати участь у веденні державних справ, вони утворюють *політичні партії*. Партія – це союз людей-одномумців, що ставлять собі одні й ті самі цілі і змовилися з'єднати свої сили для узгодженої діяльності в державному житті. ... Політичні партії... утворюються громадянами з метою впливу на державне життя» [28, с. 1].

Одне з найбільш поширених «широких» визначень політичної партії запропонували відомі американські вчені Дж. ЛаПаломбара і М. Вайнер. Вони

виділили чотири основні характеристики політичної партії, які її конституують: по-перше, будь-яка партія суть носій ідеології або, у виключному випадку, висловлює конкретну орієнтацію, бачення світу і людини. По-друге, партія – це організація, тобто відносного тривалого за часом об'єднання людей. Це організація в різних вимірах – національному, релігійному, локальному, інтернаціональному. По-третє, партія має на меті завоювання і здійснення влади. По-четверте, кожна партія прагне забезпечити собі підтримку народу – аж до членства або активного членства (активісти). Але далеко не кожен громадянин має намір бути активістом і його підтримка партії виражається в діапазоні від співчуваючого до виборця [29, р. 18–20].

Разом з тим у політології знаходять відображення і «вузькі» визначення політичної партії. При цьому за головні відмінні ознаки політичних партій часто приймаються основні функції, які ними ж й виконуються. Так, уже в середині XVIII ст. Е. Берк трактував партію як «групу людей, об'єднаних для просування спільними зусиллями національного інтересу за допомогою деякого специфічного принципу, з приводу якого всі вони дійшли згоди» [30, р. 37]. У першій чверті XIX ст. Б. Констан називав партійними об'єднаннями «спільність осіб, які публічно сповідують одну і ту ж доктрину» [31, р. 5].

Визначення партії, пов'язане з реалізацією нею функцій представництва, участі в боротьбі за владу та її здійснення, було запропоновано М. Вебером. На його думку, «партіями повинні іменуватися засновані на (формально) вільній агітації об'єднання, що мають на меті отримання влади для своїх керівників усередині спільноти, а для їх активних членів – надання за допомогою цього (духовних і матеріальних) шансів у реалізації своїх предметних цілей або досягненні особистих вигод» [32, s. 839]. У рамках даного підходу Д. Сарторі визначав партію, як «будь-яку політичну групу, яка бере участь у виборах та здатна за допомогою цього замінити своїми кандидатами державні посади» [33, р. 63].

Іншими дослідниками (Д. Брайс, М. Дюверже, Р. Міхельс, М. Острогорський та ін.) було запропоновано трактування політичної партії з точки зору її організаційної структури. Так, М. Дюверже зазначав, що «в природі організації сучасних політичних партій, їх сутність розкривається куди більш повно, ніж у програмах або класовому складі: партія є спільність на базі певної специфічної структури» [34, с. 18].

Крім вищезазначених визначень політичної партії, в політології розвивалася й інша традиція тлумачення цього терміна, яка прагне об'єднати всі можливі ознаки цього явища, синтезувавши якесь комплексне поняття. В цьому зв'язку найчастіше політологи з'ясовують партію як спеціалізовану, організаційно упорядковану групу, що об'єднує найбільш активних adeptів тих або інших цілей (ідеологій, лідерів) і яка слугує для боротьби за захоплення і ви-

користання політичної влади [35, с. 272–273]. Для цього партія повинна стати правлячою, тобто зайняти в політичній системі становище, яке дає змогу визначати політику держави.

Політичні партії є продуктом індустріальної епохи. Вони вперше виникли в Європі у безпосередньому зв'язку з буржуазними революціями, в ході яких створювалось народне представництво – система влади народу, яка здійснювалась через виборних представників [36, с. 509–510]. Наступний розвиток партій став відповіддю на введення загального виборчого права і усвідомлену парламентськими угрупованнями необхідність розвитку позапарламентських форм діяльності. Партія, як її визначають американські вчені Р. Кац і П. Мейр, представляє собою «стратегію захоплення суспільної підтримки» [37, р. 120].

У науковій літературі першу регенерацію партій здебільшого називають «створеними зсередини». Це означає, що вони були сформовані всередині парламенту фракціями, що сформувалися на основі загальних інтересів. Класичними зразками таких формувань є консервативні партії Скандинавії і Великої Британії. Історично такі партії здійснювали представництво традиційних еліт – придворної знаті, аристократії. Від початку створені на неформальній основі вони відчули необхідність у розширенні електоральної бази, коли почав здійснюватися перехід до загального виборчого права. Це було реалізовано, і в період з 1900 по 1990 рр. Консервативна партія Великої Британії, наприклад, керувала країною (або одна, або в коаліції) взагалі протягом 60 років.

Другу регенерацію партій називають «створеними ззовні». Вони з'явилися завдяки вимогам парламентського представництва з боку тих соціальних груп, які передусім були виключені або недостатньо представлені в парламенті. Найбільш яскравий зразок такого роду партій – робітничі і соціалістичні партії, які повсюдно створювались на межі XIX–XX ст. Пізніше, також поза стінами парламентів, були створені комуністичні та націоналістичні партії, які вимагали не реформ, але повної руйнації соціально-політичної системи, яка існувала [38, с. 543–545]. У наш час партії «зелених», які користуються незмінною популярністю серед молоді і добре освічених людей, також виникають без участі парламентів.

Сутність політичних партій найбільш розкривається в їх цілях і функціях. Демократичні партії намагаються забезпечити ефективне функціонування всієї політичної системи, узгодження і реалізацію інтересів різних прошарків суспільства, стабільність існуючого ладу при збереженні його динаміки і спроможності до саморегулювання і саморозвитку. Зрозуміло, що особливу увагу вони приділяють реалізації інтересів тих суспільних груп, чий голоси привели їх до влади, але, щоб запобігти соціальних конфронтацій їм прихо-

диться у тій чи іншій мірі рахуватись з інтересами й інших суспільних груп. Тому здебільшого не можна розглядати партію, навіть правлячу, як простого ставленника однієї суспільної групи. Зустрічаються, правда, партії, які заради інтересів вузьких груп суспільства або навіть своїх особистих ладні жертвувати чим завгодно, які рвуться до влади будь-якою ціною, але здебільшого в нормальному демократичному політичному процесі такі партії успіху не мають і спроможні залучати антиконституційні засоби досягнення своїх цілей [39, с. 10].

Функції політичних партій – суть основні сторони або напрями їх діяльності, що обумовлені цілями і завданнями, що стоять перед ними [40, с. 52]. Серед цих функцій зазвичай виокремлюють такі:

1) вихідна функція партії, що характеризує її зв'язок з певними соціальними прошарками і класами, – функція представництва інтересів. Партії надають голос основним сегментам суспільства. Вони слугують мостом між громадянами і державою і переводять їх вимоги в політику. Партії часто представляють інтереси особливих груп – інколи в шкоду іншим групам; але щоб захопити владу, партії повинні апелювати до великих груп, які перевищують їх базовий електорат;

2) центральний пункт діяльності будь-якої політичної партії – розробка політичного курсу, що направлений на вирішення існуючих в суспільстві проблем. З цією метою з партійних активістів і спеціалістів, які залучаються, створюються ініціативні групи, комітети, комісії, суспільні ради, експертні групи, «мозкові центри» тощо. Посівши владу, представники партій займаються вирішенням завдань, які важливі не тільки для «своєї» соціальної групи, але й для суспільства в цілому;

3) викладені в програмних документах політичної партії стратегія і тактика через її практичну діяльність стають передумовою розповсюдження її впливу на виборців. На цьому етапі виявляється функція рекрутування нових членів, виховання активістів, мобілізація виборців на підтримку партійних кандидатів; у літературі вказується, що політичні партії здебільшого є об'єктами міцної емоційної прив'язки або неприйняття. І те й інше суттєво впливає на думку і поведінку громадян. У складному світі партії виступають референтними групами для своїх послідовників. Особливо це було справедливо для правлячих комуністичних партій, але і в ліберальних демократіях люди здебільшого голосують за «свою» партію, незалежно від того, хто є кандидатом від цієї партії і які конкретні позиції вона сьогодні захищає;

4) найбільш важливою традиційно вважається функція участі партії у формуванні і контролі за діяльністю органів державної влади; партії слугують основним механізмом, завдяки якому готуються і відбираються кандидати на державні посади на всіх рівнях, передусім – на загальнодержавному, де оби-

раються національні політичні лідери. Партія є головним «транспортним засобом» на довгому шляху до вершин державного управління: якщо ви бажаєте керувати країною, ви повинні вговорити будь-яку партію прийняти вас як кандидата, і це часто важче, ніж вговорити електорат голосувати за вас. У всіх країнах світу партії діють як «приватники, які контролюють потік людей, що рушають до державного управління» [41, р. 107];

5) наявність політичних партій, участь їх у виборах державних органів дозволяє мирно вирішувати соціальні конфлікти. Це створює сприятливі умови для зміни в необхідних випадках урядів, для підтримання відомого рівня професіоналізму політичних діячів, чим забезпечується ефективність державного управління. При демократичних режимах діє конкуренція між правлячими і опозиційними партіями, що підштовхує до самовдосконалення і саморозвитку. Останні розробляють і подають на суд суспільства альтернативні програми розвитку, критикують помилки в діяльності уряду і зловживання, змушуючи тим самим уряд шукати все більш досконалі засоби вирішення існуючих в суспільстві проблем;

6) в умовах становлення або зміцнення державності політичні партії часто здійснюють функцію національної інтеграції. Виступаючи представниками своїх соціальних баз, вони сприяють укладенню того «суспільного договору», на якому, за думкою Ж.-Ж. Руссо, базується стабільність цивілізаційного суспільства, – того, що ми звемо правовою державою і громадянським суспільством;

7) майже всі аспекти діяльності будь-якої партії пронизує ідейно-виховна функція. Сутність її полягає у справлянні ідейного впливу на своїх членів і прибічників, у пропаганді своїх цінностей, свого світосприйняття; партії намагаються виховувати політичне суспільство, пояснюючи і проштовхуючи свою політику. Безсумнівно, метою парламентських політичних партій є завоювання максимального числа голосів. Але цей процес несе в собі і великий виховний зміст, тому що в ході виборчої кампанії партії складають політичну повістку дня, беруть участь у дискусіях. До того ж змагальні вибори штовхають людей до вивчення альтернатив. Виборчі кампанії – це також важливий засіб виховання у виборців розуміння того, які межі діяльності обраних у парламент депутатів, чого можна очікувати від уряду і чого не можна тощо. В цю функцію, безумовно, входить елемент виховання політичного реалізму;

8) політичні партії реалізують необхідну для демократичного здійснення державної влади комунікативну функцію. Вона полягає в установленні і підтримці ефективного зворотного зв'язку між правлячими верхами і суспільством в цілому в інтересах контролю над розвитком політичної ситуації і своєчасного реагування на її зміни. Тут велике значення мають засоби ма-

сової інформації, що контролюються партіями. Останні створюють також клуби, групи підтримки, молодіжні, жіночі, культурні, спортивні організації і громадські центри, проводять масові акції, підтримують постійні контакти з виборцями. Ці канали забезпечують уряд і партійне керівництво інформацією про стан у країні і стан громадської думки і дозволяють ефективно впливати на них.

Висновок. Політичні партії є одним із основних інститутів політичної системи. Як суб'єкти формування владних відносин вони великою мірою визначають характер і спрямування політичного процесу, стратегію і тактику боротьби за владу, політичну стабільність суспільства. Розвиток політичних партій, їхній громадянський статус і характер взаємодії з державою – найбільш істотні критерії оцінки природи існуючого в країні політичного режиму. Політичні партії – це особливий інститут політичної системи, який виконує тільки політичні функції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Висоцький В. М. Політичні партії у процесі модернізації політичної системи України. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 4. С. 3–6.
2. Горло Н. В. Політичні партії як суб'єкти політики іредентизму. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2015. Вип. 17. С. 59–64.
3. Исаев Б. А. Теория партий и партийных систем: учебник для бакалавриата и магистратуры. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Юрайт, 2017. 370 с.
4. Котляров И. В. Социология политических партий. Минск: Беларуская навука, 2011. 388 с.
5. Нікогосян О. О. Політичні партії як формальний інститут демократії в Україні. *Сучасне суспільство*. 2016. Вип. 1. С. 109–117.
6. Політичні партії: теорія та функціональні практики: навчальний посібник / О. В. Новакова, Г. С. Агафонова, А. С. Моїсеєва, П. А. Струнін. Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2014. 300 с.
7. Черноіваненко А. В. Політичні партії: їх роль та функції у сучасних процесах державного будівництва в Україні. *Теорія та практика державного управління*. 2015. Вип. 3. С. 91–99.
8. Шведа Ю. Політичні партії України: виборчі партії чи виборчі проекти? *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2013. Вип. 3. С. 176–180.
9. Contemporary Australian political party organisations / edited by Narelle Miragliotta, Anika Gauja and Rodney Smith. Clayton, Vic.: Monash University Publishing, 2015. xx, 263 p.
10. Dupré J.-F. Culture politics and linguistic recognition in Taiwan: ethnicity, national identity, and the party system. London; New York, NY: Routledge, 2017. xiii, 170 p.

11. Farrer B. Organizing for policy influence: comparing parties, interest groups, and direct action. New York, NY: Routledge, 2018. xii, 248 p.
12. Green J., Jennings W. The politics of competence : parties, public opinion and voters. Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press, 2017. xvii, 309 p.
13. Jacobs K., Spierings N. Social media, parties, and political inequalities. New York, NY: Palgrave Macmillan, 2016. x, 221 p.
14. Jahan R. Political parties in Bangladesh: challenges of democratization. Dhaka: Prothoma Prokashan in association with Centre for Policy Dialogue, 2015. xix, 211 p.
15. Madinier R. Islam and politics in Indonesia: the Masyumi Party between democracy and integralism / translated by Jeremy Desmond. Singapore: NUS Press, 2015. xx, 484 p.
16. Morgenstern S. Are politics local?: the two dimensions of party nationalization around the world. Cambridge, United Kingdom; New York, NY, USA: Cambridge University Press, 2017. xii, 299 p.
17. Party politics in Japan: political chaos and stalemate in the 21st century / edited by Ronald J. Hrebemar and Akira Nakamura. London; New York, NY: Routledge, 2015. xvi, 208 p.
18. Political parties in Sri Lanka: change and continuity / edited by Amita Shastri and Jayadeva Uyangoda. New Delhi, India: Oxford University Press, 2018. xvi, 388 p.
19. The end of UMNO?: Essays on Malaysia's dominant party / editor: Bridget Welsh; foreword: Saifuddin Abdullah. Petaling Jaya, Malaysia: Strategic Information Research Development Centre, 2016. xxvi, 264 p.
20. The politics of party leadership: a cross-national perspective / edited by William Cross and Jean-Benoit Pilet. Oxford: Oxford University Press, 2015. xv, 199 p.
21. The presidentialization of political parties: organizations, institutions and leaders / edited by Gianluca Passarelli. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan, 2015. xxv, 300 p.
22. Tyulkina S. Militant democracy: undemocratic political parties and beyond. London: Routledge, Taylor & Francis Group, 2015. vi, 227 p.
23. Zeng J. The Chinese Communist Party's capacity to rule: ideology, legitimacy and party cohesion. Houndmills, Basingstoke, Hampshire; New York, NY: Palgrave Macmillan, 2016. xii, 237 p.
24. Ziegfeld A. Why regional parties?: clientelism, elites, and the Indian party system. New York, NY: Cambridge University Press, 2016. xix, 288 p.
25. Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: [Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін.]; за ред. М. П. Требіна. Харків: Право, 2015. 816 с.
26. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: в 4 т. Тома 1–2. Часть общая: учебник / отв. ред. проф. Б. А. Страшун. 3-е изд., обновл. и дораб. Москва: Издательство БЕК, 2000. 784 с.
27. Новая философская энциклопедия: в 4 т. / Ин-т философии РАН; Нац. обществ.-науч. фонд; Предс. научно-ред. совета В. С. Степин. 2-е изд., испр. и допол. Москва: Мысль, 2010. Т. 1. 742 с. Т. 2. 636 с. Т. 3. 694 с. Т. 4. 736 с.

28. Мартов Л. Политические партии в России. Санкт-Петербург: Новый мир, 1906. 32 с.
29. Political parties and political development / edited by Joseph LaPalombara and Myron Weiner. Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1966. vii, 487 p.
30. Perspectives on political parties: classic readings / edited by Susan E. Scarrow. New York: Palgrave MacMillan, 2002. xi, 264 p.
31. Constant M. B. de. De la doctrine politique qui peut réunir les partis en France. Paris: Chez Delaunay, libraire, galeries de bois, Palais-Royal, 1816. 43 p.
32. Weber M. Wirtschaft und Gesellschaft. 5. Auflage. Tübingen: Mohr Siebeck, 1972. 948 s.
33. Sartori G. Parties and party systems: a framework for analysis. Colchester, UK: ECPR Press, 2005. xxiv, 344 p.
34. Дюверже М. Политические партии: пер. с франц. Москва: Академический Проект, 2002. 560 с.
35. Політологія: підручник / М. П. Требін, Л. М. Герасіна, І. О. Поліщук та ін.; за ред. М. П. Требіна. Харків: Право, 2013. 416 с.
36. Теорія політики: підручник / В. М. Денісенко, В. С. Бліхар, М. П. Требін, Л. Я. Угрин та ін. Львів: Ліга-Прес, 2015. 668 с.
37. Katz R., Mair P. The ascendancy of the party in public office: party organizational change in twentieth-century democracies. *Political parties: old concepts and new challenges* / edited by Richard Gunther, José Ramón Montéro, and Juan J. Linz. Oxford; New York: Oxford University Press, 2002. P. 113–136.
38. Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2011. 808 с.
39. Барановський Ф. Партийна система України: необхідність оптимальності. *Віче*. 2004. № 7. С. 8–15.
40. Клімова Г. П. Політичні партії: сутність та функції. *Політична наука в епоху суспільних перетворень: потенціал і його реалізація: матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції (XXV Харківські політологічні читання)*. Харків: ХАП, НУ «ЮАУ ім. Ярослава Мудрого», НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України, 2012. С. 51–53.
41. Panebianco A. Political parties: organization and power / translated by Marc Silver. Cambridge, [England]; New York: Cambridge University Press, 1988. xviii, 318 p.

REFERENCES

1. Vysotskyi, V. M. (2014). Politychni partii u protsesi modernizatsii politychnoi systemy Ukrainy. *Pivdennoukrainskyi pravnychyi chasopys – South Ukrainian legal magazine*, 4. 3–6 [in Ukrainian].
2. Horlo, N. V. (2015). Politychni partii yak subiekty polityky iredentyzmu. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriiia 22: Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsialno-politychnykh dystsyplin – Scientific Journal of M. P. Drahomanov*

- NPU. Series 22: Political Sciences and Methods of Teaching Socio-Political Disciplines, issue 17, 59–64* [in Ukrainian].
3. Isaev, B. A. (2017). *Teoriya partiy i partiynyih sistem: uchebnik dlya bakalavriata i magistratury. 2-e izd., ispr. i dop.* Moskva: Yurayt [in Russian].
 4. Kotlyarov, I. V. (2011). *Sotsiologiya politicheskikh partiy.* Minsk: Belaruskaya navuka [in Russian].
 5. Nikohosian, O. O. (2016). *Politychni partii yak formalnyi instytut demokratii v Ukraini. Suchasne suspilstvo – Modern society, issue 1, 109–117* [in Ukrainian].
 6. Novakova, O. V., Ahafonova, H. S., Moiseieva, A. S. et al. (2014). *Politychni partii: teoriia ta funktsionalni praktyky: Navchalnyi posibnyk.* Luhansk: Vyd-vo SNU im. V. Dalia [in Ukrainian].
 7. Chernoiivanenko, A. V. (2015). *Politychni partii: yikh rol ta funktsii u suchasnykh protsesakh derzhavnoho budivnytstva v Ukraini. Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia – Theory and practice of public administration, issue 3, 91–99* [in Ukrainian].
 8. Shveda, Yu. (2013). *Politychni partii Ukrainy: vyborchi partii chy vyborchi proekty? Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya filosofsko-politologichni studii – Bulletin of Lviv University. A series of philosophical and political studies, issue 3, 176–180* [in Ukrainian].
 9. Miragliotta, N., Gauja, A., Smith, R. eds. (2015). *Contemporary Australian political party organisations.* Clayton, Vic.: Monash University Publishing.
 10. Dupré, J.-F. (2017). *Culture politics and linguistic recognition in Taiwan : ethnicity, national identity, and the party system.* London; New York, NY : Routledge.
 11. Farrer, B. (2018). *Organizing for policy influence : comparing parties, interest groups, and direct action.* New York, NY: Routledge.
 12. Green, J., Jennings, W. (2017). *The politics of competence : parties, public opinion and voters.* Cambridge, United Kingdom : Cambridge University Press.
 13. Jacobs, K., Spierings, N. (2016). *Social media, parties, and political inequalities.* New York, NY : Palgrave Macmillan.
 14. Jahan, R. (2015). *Political parties in Bangladesh : challenges of democratization.* Dhaka : Prothoma Prokashan in association with Centre for Policy Dialogue.
 15. Madinier, R. (2015). *Islam and politics in Indonesia : the Masyumi Party between democracy and integralism / translated by Jeremy Desmond.* Singapore : NUS Press.
 16. Morgenstern, S. (2017). *Are politics local? : the two dimensions of party nationalization around the world.* Cambridge, United Kingdom ; New York, NY, USA : Cambridge University Press.
 17. Hrebenar, R. J., Nakamura, A. eds. (2015). *Party politics in Japan : political chaos and stalemate in the 21st century.* London ; New York, NY : Routledge.
 18. Shastri, A., Uyangoda, J. eds. (2018). *Political parties in Sri Lanka : change and continuity.* New Delhi, India: Oxford University Press.
 19. Welsh, B. ed. (2016). *The end of UMNO?: Essays on Malaysia's dominant party / foreword: Saifuddin Abdullah.* Petaling Jaya, Malaysia: Strategic Information Research Development Centre.

20. Cross, W., Pilet, J.-B. eds. (2015). The politics of party leadership : a cross-national perspective. Oxford: Oxford University Press.
21. Passarelli, G. ed. (2015). The presidentialization of political parties : organizations, institutions and leaders. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan.
22. Tyulkina, S. (2015). Militant democracy: undemocratic political parties and beyond. London : Routledge, Taylor & Francis Group.
23. Zeng, J. (2016). The Chinese Communist Party's capacity to rule : ideology, legitimacy and party cohesion. Houndmills, Basingstoke, Hampshire ; New York, NY : Palgrave Macmillan.
24. Ziegfeld, A. (2016). Why regional parties? : clientelism, elites, and the Indian party system. New York, NY : Cambridge University Press.
25. Trebin, M. ed. (2015). Politolohichniy entsyklopedychnyi slovnyk / uklad.: [L. M. Herasina, V. L. Pohribna, I. O. Polishchuk ta in.]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
26. Strashun, B. A. ed. (2000). Konstitutsionnoe (gosudarstvennoe) pravo zarubezhnykh stran: Vols 4. Vols 1–2. Chast obschaya: Uchebnik. 3-e izd., obnovl. i dorab. Moskva: Izdatelstvo BEK [in Russian].
27. Novaya filosofskaya entsiklopediya: Vols 4 (2010) / In-t filosofii RAN; Nats. obschestv.-nauch. fond; Preds. nauchno-red. sojeta V. S. Stepin. 2-e izd., ispr. i dopol. Moskva: Myisl [in Russian].
28. Martov, L. (1906). Politicheskie partii v Rossii. Sankt-Peterburg: Novyy mir [in Russian].
29. LaPalombara, J., Weiner, M. eds. (1966). Political parties and political development. Princeton, N. J.: Princeton University Press.
30. Scarrow, S. E. ed. (2002). Perspectives on political parties: classic readings. New York: Palgrave MacMillan.
31. Constant, M. B. de. (1816). De la doctrine politique qui peut réunir les partis en France. Paris: Chez Delaunay, libraire, galleries de bois, Palais-Royal.
32. Weber, M. (1972). Wirtschaft und Gesellschaft. 5. Auflage. Tübingen: Mohr Siebeck.
33. Sartori, G. (2005). Parties and party systems: a framework for analysis. Colchester, UK: ECPR Press.
34. Dyuverzhe, M. (2002). Politicheskie partii / Per. s frants. Moskva: Akademicheskii Proekt [in Russian].
35. Trebin, M. ed. (2013). Politolohiia: pidruchnyk / M. P. Trebin, L. M. Herasina, I. O. Polishchuk ta in. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
36. Teoriia polityky: pidruchnyk (2015) / Denisenko V. M., Blikhar V. S., Trebin M. P., Uhryn L. Ia. ta in. Lviv: Liha-Pres [in Ukrainian].
37. Katz, R., Mair, P. (2002). The ascendancy of the party in public office: party organizational change in twentieth-century democracies. *Political parties: old concepts and new challenges* / edited by Richard Gunther, José Ramón Montéro, and Juan J. Linz. Oxford; New York: Oxford University Press, 113–36.
38. Politychna entsyklopediia (2011) / Redkol.: Yu. Levenets (holova), Yu. Shapoval (zast. holovy) ta in. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo [in Ukrainian].

39. Baranovskyi, F. (2004). Partiina systema Ukrainy: neobkhidnist optymality. *Viche – Veche*, 7, 8-15 [in Ukrainian].
40. Klimova, G. P. (2012). Politychni partii: sutnist ta funktsii. *Politychna nauka v epokhu suspilnykh peretvoren: potentsial i yoho realizatsiia*: proceedings of the scientific and theoretical international conference (XXV Kharkivski politolohichni chytannia). Kharkiv: KhAP, NU «NUA im. Yaroslava Mudroho», NDI derzhavnoho budivnytstva ta mistsevoho samovriaduvannia NAPrN Ukrainy, 51-53 [in Ukrainian].
41. Panebianco, A. (1988). *Political parties: organization and power* / translated by Marc Silver. Cambridge, [England]; New York : Cambridge University Press.

Климова Галина Павловна, доктор философских наук, профессор, профессор кафедры социологии и политологии Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

ГЕНЕЗИС И ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ

В статье анализируется сущность понятия «политическая партия» в философском, юридическом и политологическом контексте. Рассматриваются исторические условия и механизм возникновения и развития политических партий. Проанализированы основные типы регенерации политических партий. Особое внимание уделено исследованию функциональной системы политических партий.

Ключевые слова: политическая партия, политические институты, многопартийность, регенерация партий, функции политических партий.

Klimova Galina Pavlivna, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Professor of the Department of Sociology and Political Science, Yaroslav the Wise National Law University, Kharkiv, Ukraine

GENESIS AND FUNCTIONAL FEATURES OF POLITICAL PARTIES

Problem setting. *In societies with diverse structured interests, there is a need for stable communication channels between civil society and government institutions. These channels are formed through the activities of pressure groups, lobbyists, and especially political parties.*

Recent research and publications analysis. *The scientific literature discusses widely the problems of political parties. They are at the center of attention of well-known scholars (L. I. Adachis, O. Yu. Boyko, L. M. Dunaev, J.-F. Dupré, B. Farrer, A. Gauja, J. Green, K. Jacobs, R. Jahan, W. Jennings, B. A. Isaev, R. Madinier, N. Miragliotta, A. I. Pashuk,*

M. V. Primush, O. I. Semkiv, V. M. Skrypinyuk, R. Smith, N. Spierings, O. S. Statsenko, G. M. Svita, etc.).

Paper objective. *The article analyzes the essence of a political party in a philosophical, legal and political context. The article aims to provide a theoretical and methodological analysis of the concept of «political party», to consider the historical conditions and mechanism of the emergence and development of political parties, to analyze their functional system.*

Paper main body. *What is a political party in the modern sense? Lawyers believe that «a political party is an active and organized part of a society that is united by common interests, goals or ideals and tries to seize state power or significantly influence its implementation». Philosophers see in political parties «the main organizational forms of the associative political life of society, which represent interests, views, cultural accounting, the social situation of various layers and social groups of the social whole». Often, political scientists find out the party as a «specialized, organizationally organized group that combines the most active adherents of those or other purposes (ideologies, leaders) and serves to fight for the seizure and use of political power». For this, the party must become a ruling, that is, to take a position in the political system that enables to determine the policy of the state.*

In the scientific literature, the first regeneration of parties is usually called «created from the inside». This means that they were formed within the parliament by factions formed on the basis of common interests. The classic examples of such formations are the conservative parties of Scandinavia and Great Britain. Historically, such parties performed the representation of traditional elites – the court nobility, the aristocracy. Initially created on an informal basis, they felt the need to expand the electoral base when the transition to universal suffrage began to take place. This was implemented, and in the period from 1900 to 1990, the Conservative Party of Great Britain, for example, ruled the country (either one or coalition) altogether for 60 years. The second regeneration of parties is called «created from the outside». They arose due to the demands of parliamentary representation by those social groups, which were firstly excluded or insufficiently represented in parliament. The most striking example of this kind of parties is the workers' and socialist parties, which were everywhere created on the verge of the XIX–XX centuries. Later, outside the walls of parliaments, communist and nationalist parties were created, which demanded no reforms, but the complete destruction of the socio-political system that existed. In our time, the «green» party, which is immensely popular among young people and well-educated people, also arises without the participation of parliaments.

Functions of political parties – the essence of the main aspects or directions of their activities, which are determined by the goals and tasks that face them. Among these functions, the following are usually singled out: 1) the initial function of the party, which characterizes its connection with certain social strata and classes, is the function of representation of interests; 2) the central point of the activities of any political party – the development of a policy course aimed at solving problems existing in society; 3) the function of recruiting new members, educating activists, mobilizing voters in support of party

candidates; in the literature it is indicated that political parties are, for the most part, objects of strong emotional attachment or rejection; 4) the function of the party's participation in the formation and control of the activities of state authorities; parties serve as the main mechanism through which candidates for public office at all levels are trained and selected; 5) the presence of political parties, their participation in elections of state bodies allows peaceful resolution of social conflicts; 6) in the conditions of formation or strengthening of statehood, political parties often perform the function of national integration; 7) almost all aspects of the activities of any party permeate the ideological and educational function; 8) political parties realize the communicative function necessary for the democratic exercise of state power.

Conclusions of the research. *Political parties are one of the main institutions of the political system. As subjects of the formation of power relations, they largely determine the nature and direction of the political process, strategy and tactics of the struggle for power, political stability of society.*

Keywords: *political party, political institutions, multi-party system, party regeneration, functions of political parties.*

Куц Галина Михайлівна, доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології, соціології та культурології Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, м. Харків, Україна
e-mail: galyna.kuts@i.ua
ORCID ID: 0000-0002-7263-1958

ДЕМОКРАТИЧНІ ПРИНЦИПИ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ: ПОЛІТИКО-КУЛЬТУРНИЙ КОНТЕКСТ

Наголошено на необхідності інтеріоризації демократичних принципів у масовій свідомості українських громадян, що передбачає активізацію освітніх стратегій. Зазначено, що парадигма освіти, в контексті якої втілення демократичних стандартів було б найбільш оптимальним, корелює з концепцією формування критичного мислення. Сфокусовано увагу на базових постулатах «Реджо-педагогіки», де освіта вважається місцем зустрічі для вирощування свободи, демократії та солідарності.

Ключові слова: демократія, освіта, політична культура, демократичні цінності, критичне мислення, «Реджо-педагогіка».

Постановка проблеми. Кінець ХХ ст. позначився фокусуванням уваги багатьох теоретиків на проблематиці демократизації, що, зокрема, було пов'язано із розпадом соціалістичної системи та виходом на світову арену нових країн, для яких набули актуальності проблеми демократичних перетворень. У процесах переходу від недемократичних (різні типи автократій) до демократичних режимів переважно виділяли дві фази: лібералізацію та демократизацію [1, с. 621–623]. Етап лібералізації супроводжується змінами балансу сил між владою та опозицією, що призводить до перегрупувань еліти. Етап демократизації характеризується інституціональними перетвореннями. На цьому етапі визріває нова – реформаторська – еліта, яка починає діяти на основі демократичних правил гри, досягаючи компромісів з колишніми провладними силами. Етап лібералізації, будучи початковою фазою демократизаційних процесів, сприяє розвою свободи у соціумі. Мається на увазі зростання рівня свободи, яке пов'язане з розширенням прав опозиції, гарантіями індивідуальних свобод, свободою слова, появою незалежних ЗМІ, виникненням автономних громадських організацій, послабленням політичної

цензури тощо. Втім, лібералізація здатна також певним чином спричинити різке падіння рівня довіри до інститутів влади, що, врешті, може призвести до суспільного безладу. Як зазначав Ф. Фукуяма, «слабка лібералізація може бути більш небезпечною, ніж її повна відсутність» [2, с. 40]. Здійснення лібералізації та демократизації не виступає гарантією перетворення недемократичного режиму в демократичний, оскільки постійно існує небезпека реверсу. Адже, окрім інституціональної складової, яка є вельми важливою запорукою успішності демократизаційних процесів, вагому роль відіграє ціннісна складова конкретної культури.

Аналіз останніх джерел і публікацій. У західному політичному дискурсі на початку XXI ст. оформився ряд напрямів, у контексті яких аналізуються ліберально-демократичні процеси сучасності (С. Гантінгтон, Л. Даймонд, Р. Даль, Р. Дарендорф, Т. Карозерс, А. Пшеворський, Д. Растоу, Ф. Шміттер та ін.). Пріоритетна увага при аналізі процесів демократизації приділяється інституціональним перетворенням. Разом з тим інституції здатні перетворювати політичне життя лише за умови їхньої кореляції з соціокультурним середовищем (Л. Харрісон). Це ставить на порядок денний проблему інтеріоризації в масовій свідомості українських громадян демократичних принципів шляхом просвітницьких заходів.

Формулювання цілей. Метою статті є виявлення пріоритетних освітніх стратегій задля інтеріоризації в масовій свідомості українських громадян демократичних принципів.

Виклад основного матеріалу. На думку Л. фон Мізеса, «демократія – це така форма політичного устрою, яка дозволяє пристосовувати владу до бажань підвладних без насильницької боротьби» [3, с. 45]. Звернемося до прикладу з італійського досвіду, аналогії з яким є вельми повчальними для успішного здійснення демократизаційних процесів в Україні. На початку 70-х рр. XX ст., як зазначає Р. Д. Патнам, почалися активні процеси децентралізації в Італії, коли відповідальність за охорону здоров'я, безпеку тощо перейшла від центрального до місцевих урядів [4, с. 17]. Ще з 1870 р. система управління в Італії була вельми централізованою. Одночасно було створено п'ятнадцять нових регіональних урядів з однаковою структурою. У цілому, місцевих урядів стало двадцять разом із п'ятьма вже існуючими на той момент регіональними урядами (які були розміщені в прикордонних районах Італії). Італія в минулому була могутньою монархією на півдні (візантійська культура) та низкою республіканських комун на півночі і у центрі (римська культура). Одразу проявилася регіональна специфіка ставлення до місцевих урядів. Якщо в Апулії проявлялася зневага до так званих місцевих функціонерів-нероб, зумовлена їхніми постійними фракційними суперечками «на візантійський кшталт» [4, с. 18], то різким контрастом став уряд здавна католицької Венеції.

Відмінності між регіонами, як зазначає Р. Д. Патнам, зумовлені не лише територіальним чинником, але – більшою мірою – соціальними та релігійними факторами. Адже кожному регіону притаманні власні політичні традиції, коріння яких сягає давніх релігійних протиріч. На думку Ф. Фукуями, «офіційні правила легко можуть змінюватися, будучи питанням публічної політики, правила культури – тільки через тривалий час, і тому набагато важче спрямовувати їхній розвиток» [2, с. 58].

У цьому контексті недостатніми видаються твердження неоінституціоналізму, згідно з якими: а) інституції формують політику; б) інституції формуються історією. Між цими двома постулатами неоінституціоналізму слід розмістити третій: «практичну діяльність інституцій... формує соціальне середовище, в якому вони діють» [4, с. 21]. Адже «інституції – це апарати для досягнення *мети*, а не для досягнення *згоди*» [4, с. 21]. Ефективність демократичних інституцій насамперед полягає в їхньому мобільному реагуванні на потреби своїх виборців.

З точки зору Р. Д. Патнама, саме громадські об'єднання зміцнюють звичаї. Тобто можна виявити прямий зв'язок між ефективністю та характером громадського життя. Адже «громадянська спільнота характеризується активністю людей, пройнятих духом громадянської єдності, егалітарними політичними відносинами, соціальною структурою довіри та співпраці» [4, с. 29]. У деяких регіонах Італії спостерігалися розгалужені мережі громадських об'єднань, що характеризувалися високим рівнем активності. Втім, існували регіони, яким була притаманною вертикально структурована політика, фрагментарність та ізоляція в суспільному житті, культура недовіри. Саме ці відмінності стали основними у поясненні інституційного успіху. Отже, клімат довіри сприяє успіху демократизаційних перетворень.

Відповідно інституції здатні перетворювати політичне життя лише за умови їхньої кореляції з соціальним середовищем. Хоча в контексті нового інституціоналізму вважається, що інституції формують політику, втім, «інституційна реформа не завжди змінює фундаментальні принципи політики» [4, с. 31]. Тобто твердження, що інституційними реформами можна змінити людську поведінку, є лише гіпотезою, але аж ніяк не аксіомою. Інституційний успіх має супроводжуватися соціокультурними змінами. Без формування демократичних принципів [5] на рівні масової свідомості інституційні зміни можуть зазнати краху. В означеному контексті слід зазначити, що задля розквіту демократії, як зазначав ще Ш. Л. Монтеск'є, у суспільстві слід культивувати певні моральні якості – добро та чесність [6, с. 179].

Виділяючи три форми правління (республіку, монархію та деспотизм), Ш. Л. Монтеск'є по-двоєкому підходить до визначення їхньої сутності, оцінюючи кількість носіїв суверенітету та спосіб управління (мається на увазі

інституціональний розподіл «суверенної влади») [6, с. 169]. Якщо в республіці – де він виділяє демократичний та аристократичний типи – влада належить частині народу, то за умов монархії чи деспотії найвища влада стає залежною від примх однієї особи. Згодом для оцінки цих форм правління Ш. Л. Монтеск'є залучає суто антропологічні принципи, які, будучи детермінованими специфікою людської природи, здійснюють суттєвий вплив на систему управління. Так, приміром, для функціонування двох типів республіки постає необхідність існування специфічних антропологічних рис [6, с. 179–185]: добродітності (*vertu*) – для демократії та поміркованості (*moderation*) – для аристократії. Якщо ж для монархії першочерговою є потреба в такій рисі як честолюбство (*bonneur*), то для деспотичної форми правління необхідним стає культивування страху (*crainte*). Деспотизм Ш. Л. Монтеск'є вважав неприйнятною формою правління, оскільки за таких умов утискається свобода. Отже, влада повинна перейматися моральним станом суспільства. Адже атомізація суспільства, зневіра та страх врешті призводять до деспотії [7].

Ш. Л. Монтеск'є, вважаючи добродітність душею демократії, детально прописав, як оберігати демократію в державі. Добродітність треба постійно виховувати, щоб демократія розвивалася та процвітала. Бо народ, де відсутня добродітність, не здатний привести до влади добродітних людей. Тобто індивіди покликані розвивати у собі добро та чесність по відношенню один до одного. Такі ж відносини мають бути між владою та народом. У демократіях людям треба прищеплювати політичну добродітність: любов до законів та своєї країни. І насамперед у сім'ях має культивуватися добродітність, оскільки діти завжди наслідують батьків. Схожі думки можна виявити у Г. В. Ф. Гегеля, який зазначав, що дезорганізація громадянського суспільства відбувається тоді, коли нівелюються святість сім'ї та честь у корпорації [8, с. 277].

Прищеплення демократичних цінностей передбачає формування специфічних освітніх стратегій. Слід зазначити, що парадигма освіти, в контексті якої втілення демократичних стандартів було б найбільш оптимальним, тісно корелює з концепцією формування критичного мислення. Розвитку критичного мислення надаються сьогодні пріоритети у контексті парадигми постіндустріального суспільства [9]. Вважається, що знання покликане сприяти формуванню критичного мислення, навичок комунікації та креативності тощо. Це також означає розуміння важливості біоетичної проблематики у сучасному політико-культурному просторі [10].

Згідно з точкою зору професора Мельбурнського університету П. Гріффіна, ключовими навичками періоду індустріального суспільства були читання, письмо і арифметика. Саме ці навички визначали грамотність в індустріальну епоху. У постіндустріальну епоху «акценти зміщуються в бік уміння кри-

тично мислити, здатності до взаємодії та комунікації, творчого підходу до справи» [11]. Це вимагає кардинально нових підходів до формування навчальних програм, які в епоху домінування інформаційних технологій мають бути спрямовані на розвиток критичного мислення, навичок суспільної взаємодії, комунікативних навичок, креативності, уміння знаходити нестандартні рішення при вирішенні проблем тощо.

У Мельбурнському університеті вже здійснені певні зміни у структурі програм педагогічної освіти з метою формування означених навичок. Звісно, від дисциплінарного підходу у викладанні відійти поки що не вдалося. Разом з тим цікаві напрацювання вже є. Екзаменатори вже не будуть перевіряти кількість інформації, яку можуть запам'ятати студенти. Натомість вони оцінюватимуть процес самостійного навчання студента, направляючи його та допомагаючи йому досягнути нові знання. Планується зміна форм контрольного тестування студентів. Традиційні тести для контролю знань вже не будуть використовуватися. Натомість студенти, спілкуючись між собою в мережі, «разом будуть розв'язувати задачі, а комп'ютер записувати їхні кроки – все, що вони говорять і пишуть» [11]. Після того викладачі оцінюватимуть рівень критичного мислення, комунікативних навичок, творчих здібностей студентів.

Цікавим із означеної точки зору є приклад «Реджо-педагогіки». Місцева громада італійського міста Реджо-Емілія після Другої світової війни задала питання: як так сталося, що цілком адекватні люди змогли легко піддатися впливу ідеології фашизму? Як заявив тоді один із очільників міста: досвід фашизму навчив жителів Реджо-Емілія, що покірні і слухняні люди є небезпечними [12, s. 12]. Адже вони можуть слухняно та лояльно стати навіть на бік людиноненависницьких ідеологій. Тому, щоб побудувати нове суспільство, слід розвивати у дітей самостійний тип мислення і навички самостійної діяльності [13, s. 43]. Дітей варто навчити не боятися протистояти. Врешті було вирішено створити новий тип дитячих садочків, де б дітям прищеплювали цінності демократії.

Засновником підходу «Реджо-педагогіки» вважається Лоріс Малагуцці, якому належить концепція «ста мов». Він вважав, що дитина володіє «стома мовами»: поряд із домінантною вербальною мовою їй притаманні різноаспектні можливості самовираження [14, с. 34].

Сьогодні ця унікальна педагогічна методика Реджо-Емілія дала щедрі плоди. У Реджо-Емілія вся громада несе відповідальність за надання освіти. Освіта вважається місцем зустрічі для вирощування свободи, демократії та солідарності. Особливістю таких дитячих садочків є спільний простір, де одночасно можна зустріти всіх – і дітей з різних вікових груп, і батьків, і вчителів. Основні прийоми педагогіки Реджо-Емілія:

1. Робота з дітьми починається зі спостереження за ними у вільній грі, за тим, що їх цікавить.

2. Коли виявлені інтереси дитини, створюються умови для її розвитку в цьому напрямі. Ключем такого розвитку є проектна діяльність. Проектом може стати все, що завгодно: будівництво міста з картонних коробок, вирощування рослин, розведення равликів в акваріумі, створення картин на улюблені сюжети, організація поштових відправлень, створення власної книги тощо. Всі моменти проекту ретельно документуються дорослими. Дорослі разом із дітьми працюють над проектом, але ні в якому разі не замість них. Дорослі – це виконавці. У проекті важливим є процес, а не результат.

3. Найважливіше – середовище! Воно вважається «третім вчителем» дитини. Простір дитини має бути організованим так, щоб у ньому можна було творити, експериментувати, отримувати найрізноманітніший сенсорний досвід. Тобто ніяких готових іграшок. Лише інструменти і матеріали (навіть використані старі коробки тощо). Простір – для творення. Дорослі акцентують увагу дитини на тому, що все має бути красивим.

Слід зазначити, що в українському освітньому дискурсі існує концепція «школи сердечності» В. О. Сухомлинського, яка певним чином корелює з базовими постулатами «Реджо-педагогіки». Відомий український педагог В. О. Сухомлинський означував процес виховання дітей у молодшому віці (6–10 років) дефініцією «школа сердечності», наголошуючи на важливості прищеплення сердечної чуйності до людей, довкілля. «Поважне ставлення до людської гідності, людської особистості вихованця є, на глибоке переконання науковця, найважливішим педагогічним інструментом, оскільки дає змогу зберегти всі гарні людські якості, що були закладені в дитини від народження – доброту, людяність, невгамовність» [15]. Творення краси та творення добра, співчуття та співпереживання щодо інших, людяність, моральність мають стати результатом виховання дітей у контексті концепції «школи сердечності».

На землях Східної України, де «чорні жнива» Голодомору забрали мільйони життів, до сих пір спрацьовує постгеноцидна ментальна установка [16] у вихованні дітей (на кшталт: «тобі що, більше всіх треба?»; «постійно будь слухняним/лояльним зі старшими/вчителями/владою тощо»; «не висовуйся», «роби все, що кажуть», «будь, як всі»). Тому не варто дивуватися, що жителі Донбасу так швидко сприймали на віру навіть абсурдні стереотипи російської пропаганди. І, врешті, ми отримали у 2014 р. російсько-українську «гібридну» війну. У цілому, практики виховання дітей у демократичному дусі українському освітньому дискурсу варто брати на озброєння.

Висновки. Таким чином, постає необхідність інтеріоризації в масовій свідомості українських громадян демократичних принципів, що вимагає ре-

тельного роз'яснення пріоритетів ліберально-демократичного стилю життя. Це насамперед передбачає активізацію освітніх стратегій задля введення просвітницьких заходів, метою яких, з одного боку, стала б популяризація демократичних цінностей та переваг. З другого боку, просвітницькі заходи мають бути спрямовані на позитивне позиціонування власної культурної самобутності, якій у всі часи був притаманним певний ліберально-демократичний контрапункт, задля самоствердження у глобальному просторі. Прищеплення демократичних цінностей передбачає формування специфічних освітніх стратегій. Парадигма освіти, в контексті якої втілення демократичних стандартів було б найбільш оптимальним, тісно корелює з концепцією формування критичного мислення. Це вимагає кардинально нових підходів до формування навчальних програм, які в епоху домінування інформаційних технологій мають бути спрямовані на розвиток критичного мислення, навичок суспільної взаємодії, комунікативних навичок, креативності, уміння знаходити нестандартні рішення при вирішенні проблем тощо.

Сфокусовано увагу на базових ідеях «Реджо-педагогіки», спрямованої на розвиток самостійного типу мислення і навичок самостійної діяльності. Освіта у контексті «Реджо-педагогіки» вважається місцем зустрічі для вирощування свободи, демократії та солідарності. Зазначено, що з базовими постулатами «Реджо-педагогіки» певним чином корелює концепція «школи сердечності» В. О. Сухомлинського (український освітній дискурс).

ЛІТЕРАТУРА

1. Демократія: антологія / упоряд. О. Проценко. Київ: Смолоскип, 2005. 1108 с.
2. Фукуяма Ф. Сильное государство: управление и мировой порядок в XXI веке / пер. с англ. О. Э. Колесникова, Н. Г. Кротовской, В. С. Кулагиной-Ярцевой и др. Москва: АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2006. 220 с.
3. Мизес Л. фон. Либерализм в классической традиции / пер. с англ. А. В. Куряева. Москва: ООО «Социум»: ЗАО «Издательство «Экономика», 2001. 239 с.
4. Патнам Р. Д., Леонарді Р., Нанетті Р. Й. Творення демократії. Традиції громадської активності в сучасній Італії / пер. з англ. В. Ющенко. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. 302 с.
5. Куц Г. М. Лібералізм і демократія: перипетії співіснування. *Віче*. Київ, 2007. № 12. Спецвип. С. 17–20.
6. Монтескьє Ш.-Л. Избранные произведения / пер. с фр. ред. И. Щербина. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1955. 800 с.
7. Куц Г. М. Проблематика ідентичності в ліберальному контексті. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: «Питання політології»*. Харків, 2007. № 785. Вип. 10. С. 79–85.

8. Гегель Г. В. Ф. Философия права / пер. с нем., ред. и сост. Д. А. Керимов и В. С. Нерсесянц. Москва: Мысль, 1990. 524 с.
9. Чернов С. І., Куц Ю. О., Безуглий О. В. та ін. Територіальна громада: управління розвитком: кол. моногр. / за заг. ред. Ю. О. Куца. Харків: Константа, 2013. 540 с.
10. Ляхович Л. М. Історико-релігійна експлікація проблеми жорстокого поводження з тваринами. *Соціалізація особистості у сучасних соціокультурних контекстах*: матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 11 жовт. 2017 р.). Харків: ХНПУ, 2017. С. 137–139.
11. «Навыки XXI века»: новая реальность в образовании. URL: http://erazvitie.org/article/navyki_xxi_veka_novaja_realnost (дата звернення: 05.04.2018).
12. Władza i demokracja w przedszkolu. O edukacji od początku. Warszawa: Fundacja Rozwoju Dzieci im. J. A. Komeńskiego, 2013. 18 s. URL: http://www.frd.org.pl/wp-content/uploads/2016/02/OEOP_seminarium_2.pdf (дата звернення: 05.04.2018).
13. Bonar J., Maj A. Przedszkola Reggio Emilia we Włoszech miejscem rozkwitu dziecięcego potencjału. *Problemy Wczesnej Edukacji. Issues in Early Education*. 11/4(31). Gdańsk, 2015. S. 42–57. URL: [http://bazhum.muzhp.pl/media/files/Problemy_Wczesnej_Edukacji_Issues_in_Early_Education/Problemy_Wczesnej_Edukacji_Issues_in_Early_Education-r2015-t11-n4\(31\)/Problemy_Wczesnej_Edukacji_Issues_in_Early_Education-r2015-t11-n4\(31\)-s42-57/Problemy_Wczesnej_Edukacji_Issues_in_Early_Education-r2015-t11-n4\(31\)-s42-57.pdf](http://bazhum.muzhp.pl/media/files/Problemy_Wczesnej_Edukacji_Issues_in_Early_Education/Problemy_Wczesnej_Edukacji_Issues_in_Early_Education-r2015-t11-n4(31)/Problemy_Wczesnej_Edukacji_Issues_in_Early_Education-r2015-t11-n4(31)-s42-57/Problemy_Wczesnej_Edukacji_Issues_in_Early_Education-r2015-t11-n4(31)-s42-57.pdf) (дата звернення: 05.04.2018).
14. Пантюк Т., Воробель М. Емоційно-естетичний розвиток дитини-дошкільника у системі «Реджо-педагогіки». *Молодь і ринок. Щомісячний науково-педагогічний журнал*. Дрогобич, квітень 2017. №4 (147). С. 30–36.
15. Трифонова О. С. «Школа сердечності» у педагогічній концепції В. О. Сухомлинського. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки*. Миколаїв, 2014. Вип. 1(46). С. 155–160.
16. Куц Ю. О. Національна свідомість і самосвідомість у етнополітиці й державотворенні. *Актуальні проблеми державного управління*: наук. зб. Харків: УАДУ ХФ, 2000. №2 (7). С. 45–52.

REFERENCES

1. Demokratiya: antolohiya (2005) / uporyad. O. Protsenko. Kyiv: Smoloskyp [in Ukrainian].
2. Fukuyama, F. (2006). Syl'noe hosudarstvo: upravlenye u myrovoy poryadok v XXI veke / per. s angl. O. E. Kolesnikova, N. G. Krotovskoy, V. S. Kulaginoy-Yartsevoy i dr. Moskva: ACT: ACT MOSKVA: KHRANYTEL' [in Russian].
3. Mizes, L. fon. (2001). Liberalizm v klassicheskoy traditsiyi / per. s angl. A. V. Kuryaeva. Moskva: OOO «Sotsyum», ZAO «Yzdatel'stvo «Ékonomyka» [in Russian].
4. Patnam, R. D., Leonardi, R., Nanetti, R. Y. (2001). Tvorennya demokratiyi. Tradytsiyi hromads'koyi aktyvnosti v suchasniy Italiyi / per. z anhl. V. Yushchenko. Kyiv: Vy-davnytstvo Solomiyi Pavlychko «Osnovy» [in Ukrainian].

5. Kuts, H. M. (2007). Liberalizm i demokratiya: perypetiyyi spivisnuvannya. *Viche – Veche*, 12, special issue, 17–20 [in Ukrainian].
6. Monteske, SH.-L. (1955). *Izbrannyye proizvedeniya* / per. s fr. red. I. Shcherbina. Moskva: Gosudarstvennoe izdatelstvo politicheskoy literatury [in Russian].
7. Kuts, H. M. (2007). Problematyka identychnosti v liberalnomu konteksti. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriya: «Pytannyya politolohiyyi» – Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: «Questions of Political Science»*, 785, issue 10, 79–85 [in Ukrainian].
8. Gegel', G. V. F. (1990). *Philosophiya prava* / per. s nem., red. isost. D. A. Kerimov i V. S. Nersesyants. Moskva: Mysl' [in Russian].
9. Chernov, S. I., Kuts, Y. O., Bezuhlyy, O. V. et al. (2013). *Terytorial'na hromada: upravlinnya rozvytkom: kol. monogr. / za zag. red. Y. O. Kutsa*. Kharkiv: Konstanta [in Ukrainian].
10. Lyakhovych, L. M. (2017). *Istoryko-relihiyna eksplikatsiya problemy zhorstokoho povodzhennya z tvarynamy. Sotsializatsiya osobystosti u suchasnykh sotsiokul'turnykh kontekstakh: proceedings of the VIII International Scientific and Practical Conference*. Kharkiv: KHNPU, 137–139 [in Ukrainian].
11. «Navyki XXI veka»: novaya real'nost' v obrazovaniyi. URL: http://erazvitie.org/article/navyki_xxi_veka_novaja_realnost. [in Russian].
12. *Władza i demokracja w przedszkolu. O edukacji od początku*. (2013). Warszawa: Fundacja Rozwoju Dzieci im. J. A. Komeńskiego. 18 s. URL: http://www.frd.org.pl/wp-content/uploads/2016/02/OEOP_seminarium_2.pdf. [in Polish].
13. Bonar, J., Maj, A. (2015). *Przedszkola Reggio Emilia we Włoszech miejscem rozkwitu dziecięcego potencjału. Problemy Wczesnej Edukacji. Issues in Early Education*. 11/4(31). Gdańsk. S. 42–57. URL: [http://bazhum.muzhp.pl/media//files/Problemy_Wczesnej_Edukacji_Issues_in_Early_Education/Problemy_Wczesnej_Edukacji_Issues_in_Early_Education-r2015-t11-n4\(31\)/Problemy_Wczesnej_Edukacji_Issues_in_Early_Education-r2015-t11-n4\(31\)-s42-57/Problemy_Wczesnej_Edukacji_Issues_in_Early_Education-r2015-t11-n4\(31\)-s42-57.pdf](http://bazhum.muzhp.pl/media//files/Problemy_Wczesnej_Edukacji_Issues_in_Early_Education/Problemy_Wczesnej_Edukacji_Issues_in_Early_Education-r2015-t11-n4(31)/Problemy_Wczesnej_Edukacji_Issues_in_Early_Education-r2015-t11-n4(31)-s42-57/Problemy_Wczesnej_Edukacji_Issues_in_Early_Education-r2015-t11-n4(31)-s42-57.pdf). [in Polish].
14. Pantyuk, T., Vorobel', M. (2017). Emotsiyno-estetychnyy rozvytok dytyny-doshkil'nyka u systemi «Redzho-pedahohiky». *Molod' i rynek. Shchomisyachnyy naukovo-pedahohichnyy zhurnal – Youth and the market. Monthly scientific and pedagogical magazine*, 4 (147), 30–36 [in Ukrainian].
15. Tryfonova, O. S. (2014). «Shkola serdechnosti» u pedahohichniy kontseptsiyi V. O. Sukhomlyns'koho. *Naukovyy visnyk Mykolayivs'koho derzhavnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlyns'koho. Seriya: Pedahohichni nauky – Scientific Journal of V. A. Sukhomlynsky Mykolayiv State University. Series: Pedagogical Sciences, issue 1(46)*, 155–160 [in Ukrainian].
16. Kuts, Y. O. (2000). *Natsional'na svidomist' i samosvidomist' u etnopolitytsi y derzhavotvorenni. Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnya: nauk. zb. – Actual problems of public administration: scientific collection*, 2 (7), 45–52 [in Ukrainian].

Куц Галина Михайловна, доктор политических наук, профессор, профессор кафедры политологии, социологии и культурологии Харьковского национального педагогического университета имени Г. С. Сковороды, г. Харьков, Украина

ДЕМОКРАТИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ: ПОЛИТИКО-КУЛЬТУРНЫЙ КОНТЕКСТ

Сделан акцент на необходимости интериоризации демократических принципов в массовом сознании украинских граждан, что предусматривает активизацию образовательных стратегий. Отмечено, что парадигма образования, в контексте которой воплощение демократических стандартов было бы наиболее оптимальным, коррелирует с концепцией формирования критического мышления. Сфокусировано внимание на базовых постулатах «Реджо-педагогике», где образование считается местом встречи для формирования свободы, демократии и солидарности.

Ключевые слова: демократия, образование, политическая культура, демократические ценности, критическое мышление, «Реджо-педагогика».

Kuts Halyna Mykhaylivna, Doctor of Political Sciences, Professor, Professor of the Department of Political Science, Sociology and Cultural Science of the Kharkiv National Pedagogical University by G. S. Scovoroda, Kharkiv, Ukraine

DEMOCRATIC PRINCIPLES IN THE EDUCATIONAL PROCESS: POLITICAL AND CULTURAL CONTEXT

Problem setting. *The end of the twentieth century was marked by focusing the attention of many theorists on the problems of democratization, which in particular was connected with the collapse of the socialist system and the emergence of new countries on the world stage, for which the problems of democratic transformations became relevant. In the process of transition from undemocratic (different types of autocracies) to democratic modes, there are overwhelmingly two phases: liberalization and democratization. However, the implementation of liberalization and democratization does not guarantee the transformation of the undemocratic regime into a democratic one, since there is always a danger of reversal. After all, in addition to the institutional component, which is a very important guarantor of the success in the democratization processes, the value component of a particular culture plays an important role.*

Recentresearch and publications analysis. *At the beginning of the twenty-first century in the western political discourse a series of trends took place in the context of which liberal-democratic processes of the present day are analyzed (L. Diamond, R. Dahl,*

T. Carothers, A. Przeworski, D. Rustow, S. Huntington, F. Schmitter, etc.). Prioritization in the analysis of democratization processes is given to institutional transformations. At the same time, institutions are capable of transforming political life only if they are correlated with the socio-cultural environment (L. Harrison).

Paper objective. *The purpose of the article is to identify priority educational strategies for the democratization of democratic principles in the mass consciousness of Ukrainian citizens.*

Paper main body. *The implantation of democratic values involves the formation of specific educational strategies aimed at shaping critical thinking. This requires radically new approaches to the formation of educational programs that in the era of information technology dominance should be aimed at the development of critical thinking, social interaction skills, communication skills, creativity, the ability to find non-standard solutions in solving problems, etc. The attention is focused on the basic ideas of «Reggio-Pedagogy», aimed at developing children's independent thinking and skills of independent activity. It is noted that the basic propositions of «Reggio-pedagogics» correlate in a certain way with the concept of the «school of heart» of V. O. Sukhomlynsky (Ukrainian educational discourse).*

Conclusions of the research. *The necessity of interiorization of democratic principles in the mass consciousness of Ukrainian citizens is emphasized, which involves activation of educational strategies. It is noted that the paradigm of education, in the context of which the implementation of democratic standards would be the most optimal, correlates with the concept of the formation of critical thinking. Focus is on the basic postulates of «Reggio-Pedagogy», where education is considered to be a meeting place for the growth of freedom, democracy and solidarity.*

Keywords: *democracy, education, political culture, democratic values, critical thinking, «Reggio-pedagogy».*

Куцепал Світлана Вікторівна, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри гуманітарних та соціально-економічних навчальних дисциплін Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Полтава, Україна
e-mail: svetlanakutsepal@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3804-6031

МІФ ЯК ЗАСІБ РЕГУЛЯЦІЇ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ

Розкрито зміст поняття «соціально-політичний міф», визначено його функції та вплив на формування індивідуальної та масової свідомості. Доведено, що в умовах інформаційної війни міф може перетворюватися на небезпечну зброю, яка вражає не на фізіологічному, а на ментальному рівні, породжуючи почуття ненависті, ворожості, відчаю. Наголошено на значенні засобів мас-медіа та Інтернет-ресурсів у процесі створення та розповсюдження соціально-політичних міфів.

Ключові слова: міф, соціально-політичний міф, міфологізація, інформація, інформаційна війна.

Постановка проблеми. Як відомо, першим історичним типом світогляду була міфологія, для прадавньої людини, позбавленої раціонального мислення, існувала лише одна можливість пояснити сутність світу та визначити своє місце в ньому – фантастичні образи та ідеї, що не мали нічого спільного з дійсністю, проте знімали градус первинної евристичної ентропії. Здавалося б, що міфологія відійшла у минуле разом із самим минулим, повинні домінувати чіткі раціональні стратегії, проте цього не сталося. У часи «плинної сучасності» (З. Бауман), коли держави та суспільства переживають суттєві соціально-політичні трансформації, істотно збільшується роль та значення міфологізаційної складової суспільної свідомості, міф (при віртуозному маніпуляційному використанні) перетворюється на каталізатор національного зростання та єднання, результат ідеологічної практики [1, с. 428–429]. Недаремно ж «пророк від філософії» Ф. Ніцше тлумачив міф як духовну та найважливішу складову будь-якої культури. Людство сьогодні переживає непростий етап свого існування, «головна відмінність його від усіх попередніх етапів – неоднозначність основного вектора подальшого розвитку, що може

привести як до матеріального та духовного розквіту, так і до глобальної кризи, що загрожує загибеллю людської цивілізації» [2, с. 29]. Буремні політичні, економічні та державні трансформації, соціальні та військові конфлікти, неспроможність адекватного раціонального пояснення суспільно-політичного клімату в державі та визначення подальших перспектив розвитку, відсутність розвиненої національної ідеології актуалізують тенденцію міфологізації масової свідомості громадян задля пришвидшення процесу ідентифікації індивіда у суспільстві. Нагальним стає завдання сакралізації певного соціуму, держави, а відповідно, й образу керівника держави (на кшталт того, як у первісній міфології сакралізували образ вождя племені) та утвердити певну модель світу, котра відповідає уявленням, що навіюються та нав'язуються членам даної спільноти усіма можливими шляхами та засобами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика соціально-політичної міфологізації, її використання у маніпуляційних технологіях, ролі та значенні в функціонуванні соціуму активно обговорюється у політологічному, соціологічному та філософському дискурсі. Феномен політичного міфу в різні часи опинявся в центрі уваги багатьох дослідників, наприклад, Р. Барта, П. Бурдьє, О. Висоцького, А. Еванса, М. Еліаде, Е. Кассіра, П. Конрада, Л. Міллер, Д. Міллера, О. Панаріна, Г. Почепцова, Д. Рейнболд, Д. Фаллона, К. Флада, Р. Хоуз, А. Чоудхурі та ін. [3–23].

Формулювання цілей. Мета статті – виявити сутність соціально-політичного міфу та його модифікацій (стереотипів, «фейків») та розкрити їх значення у маніпулюванні суспільною свідомістю громадян України в умовах інформаційної війни.

Виклад основного матеріалу. Кризові процеси у сучасному українському суспільстві, пов'язані з військовими діями на Сході країни, анексією Криму, економічною та соціальною нестабільністю, екзистенційною невизначеністю, втратою соціальних орієнтирів та пріоритетів, соціальним розчаруванням значної частини населення, детермінують процес суспільно-політичної міфологізації. У лакуні міфу зручно та безпечно почуваються розгублені та спантеличені маси населення, адже, як зауважував О. Ф. Лосев, «міф є найвища за своєю конкретністю, максимально інтенсивна і в найбільшій мірі напружена реальність... Це – абсолютно необхідна категорія думки і життя, подалі від будь-якої випадковості та свавілля» [24, с. 33].

Серед величезної кількості штучно створених міфів (техногенні, есхатологічні, соціальні тощо) особливо затребуваним сьогодні є політичний міф, здатний керувати (маніпулювати) діями та настроями маси, бо він «проживається» аудиторією, яка захоплена священною та надихаючою міццю відтворених у пам'яті та реактуалізованих подій [25, с. 28]. Він актуальний тим, що охоплює та пояснює суттєву кількість нагальних соціально-політичних

проблем, починаючи від уявлень про ідеальне суспільство та ідеальну державу і закінчуючи побудовою глобальної моделі світу, при цьому відповідно до існуючих суспільних пріоритетів міфологізуються (або деміфологізуються) історичні події, сакралізується влада [26, с. 111]. Особливістю міфу є відсутність субстанціональних меж [27, с. 72], тому, залежно від ситуації та соціально-політичного замовлення, міфом може стати будь-що (від «руського мира», «діди войовали» до «хлопчика, якого розп'яли»), більшість подібних міфів взагалі є «фейками», цілеспрямованими витворами ідеологічної пропаганди [28, с. 120–121].

Як зауважує Т. Цимбал, міфи бувають природними та штучними, останні «створені для політичної пропаганди, легітимізації влади, маніпуляції та полегшення експлуатації народу тощо... настільки вправно використовуються для впливу на свідомість пересічної людини, що згодом їй практично неможливо пояснити реальний смисл подій» [29, с. 228].

Виникненню та поширенню соціально-політичних міфів сприяють: 1) неспроможність виборця швидко та правильно орієнтуватися у вирі інформаційних повідомлень та впливів, що захоплює його у період проведення передвиборчих кампаній; 2) стрімкий розвиток маніпуляційних технологій та прийомів; 3) заангажованість ЗМІ, які подають факти відповідно до інтересів тієї політичної сили, яку представляють; 4) політичні міфи створюються для того, щоб зламати перешкоди свідомості, завоювати увагу виборців, представити політика в ролі міфологічного героя [30].

У зазначених умовах нагальною необхідністю стає визначення соціальних функцій міфологізації, які мають як позитивний характер – консолідують націю, пробуджують національну та громадянську свідомість, плекають національну ідентичність, забезпечують історичний та ідейний зв'язок поколінь; так і негативний, що проявляється у гіпертрофованому сприйнятті ролі окремого політичного лідера або певної політичної сили, роздмухуванні міжнародної ворожнечі, створення «образу ворога» та активного політичного маніпулювання.

Міф сьогодні перетворюється на інструмент соціального моделювання та маніпулювання, основна функція якого – формування нової штучної реальності навколо образу вождя чи гіпертрофованої героїзації подій (відповідно, нівелювання негативних або недостойних моментів) минулого та масової свідомості відповідно до вимог пануючої ідеології або ідеологеми. Таким шляхом забезпечується «зв'язок поколінь», визнання подвигу героїв-дідів детермінує героїчну поведінку нащадків сьогодні (діди перемогли фашизм, «онуки» мають розібратися з сучасними фашистами-бандерівцями, що й здійснюють вже чотири роки на Сході України) [31, с. 369]. Значна роль політичної міфології у згуртуванні населення держави навколо певної політич-

ної сили, яка не завжди використовує політичну енергію громадськості в інтересах держави та суспільства.

Процес міфологізації в сучасних умовах неможливий без використання засобів мас-медіа та Інтернет-ресурсів, які здійснюють вплив як на індивідуальну свідомість громадянина, так і на суспільну свідомість. «Мас-медіа продукують мультиплікацію реальностей, значно посилюючи властивий медіа ефект інтерпретаційного примусу, що виявляє широкі можливості у продукуванні потрібних смислів шляхом фрагментації та семантичного викривлення інформації, прихованої чи відвертої неправди, ігор з контекстами та фактами, жорсткої категоризації, відчутних ідеологічних акцентів, упередженні, використання фантомних образів тощо» [32, с. 181].

Найбільш вразливим сегментом соціуму є представники старшого покоління, оскільки вони найменш мобільні, зневірені та розчаровані. Відсутність економічної стабільності в країні можна розцінювати як додатковий фактор сприйняття міфологізованого маніпуляційного продукту, що поставляється через телевізійний екран. Міфи наявні в кожному телевізійному продукті – випусках новин, політичних та соціальних ток-шок, серіалах та фільмах, навіть у розважальних та спортивних програмах. Як наслідок – суспільна та індивідуальна свідомість перетворюється на конгломерат шкідливих міфів та ідеологем, що робить населення більш вразливим до впливу інформаційної війни [33, с. 196].

Висновки. Не існує суспільств, здатних протистояти дії міфів, тому ігнорувати це явище неможливо і небезпечно. Прикладом вмілого використання міфів для створення бажаної картини світу та програмування поведінки населення країни був СРСР, де мільйони людей беззаперечно вірили в те, що кожний прожитий день наближає світле комуністичне майбутнє. З розпадом Радянського Союзу цей міф був зруйнований, але відголоски його, як уламки чарівного дзеркала тролів з дитячої казки, продовжують потрапляти в серця та очі пересічних громадян, породжуючи ностальгічні та деструктивні наслідки. Залишки радянської міфології активно використовуються засобами масової інформації Росії, упаковуються у нову привабливу обгортку, стратегічно продумуються/прораховуються та спрямовуються на український соціум, перетворюючись на потужний і дієвий спосіб дезорієнтації суспільства. Протистояти лавині пострадянської міфології важко.

В умовах соціально-політичної нестабільності та військової загрози Україна потерпає і від інформаційної війни, яка впливає на стратегію зовнішньої і внутрішньої політики держави. В цих умовах потрібно враховувати значимість соціально-політичної міфологізації, використовувати всі можливості для того, щоб спрямувати її вплив на забезпечення національних інтересів, суверенітету і територіальної цілісності країни, створювати позитивну на-

ціональну міфологію, використовуючи як факти історичного минулого, так і сьогодення. Спротив міфу в сучасних умовах також повинні чинити суспільні науки, здатні (і зобов'язані) надавати адекватну оцінку соціально-політичним трансформаціям, «приймати виклик» маніпуляційних та дезінформаційних сил, якщо такого протистояння немає, або воно недостатнє, тоді міф формує погляди та преференції соціуму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: [Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін.]; за ред. М. П. Требіна. Харків: Право, 2015. 816 с.
2. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Глобалізація культури: протиріччя та тенденції розвитку. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: політологія. Харків: Право, 2017. №2 (33). С. 29–41.
3. Chowdhury A. The myth of international order: why weak states persist and alternatives to the state fade away. New York: Oxford University Press, 2018. xiv, 254 p.
4. Conrad P. Mythomania: tales of our times, from Apple to ISIS. New York, NY: Thames & Hudson, 2016. 248 p.
5. De l'acte fondateur au mythe de fondation: une approche pluridisciplinaire / sous la direction de Daniel Faivre. Paris: L'Harmattan, 2016. 223 p.
6. Evans A. The myth gap: what happens when evidence and arguments aren't enough? / foreword by Tim Smit. London: Eden Project Books, 2017. xxi, 152 p.
7. Fallon D. J. Blake, myth, and enlightenment: the politics of apotheosis. London: Palgrave Macmillan, 2017. xii, 343 p.
8. Fimi D. Celtic myth in contemporary children's fantasy: idealization, identity, ideology. London: This Palgrave Macmillan imprint is published by Springer Nature, 2017. xiii, 305 p.
9. Houze R. New mythologies in design and culture: reading signs and symbols in the visual landscape. London; New York: Bloomsbury Academic, 2016. xii, 260 p.
10. Lewis L. The myth of post-racialism in television news. New York; London: Routledge, Taylor & Francis Group, 2016. xv, 186 p.
11. Miller D. D. The myth of normative secularism: religion and politics in the democratic homeworld. Pittsburgh: Duquesne University Press, 2016. viii, 346 p.
12. Miller L. L. The myth of mob rule: violent crime and democratic politics. New York, NY: Oxford University Press, 2016. ix, 259 p.
13. Myth and narrative in international politics: interpretive approaches to the study of IR / Berit Bliesemann de Guevara, editor. London: Palgrave Macmillan, 2016. xxiii, 313 p.
14. Myth and reality of the legitimacy crisis: explaining trends and cross-national differences in established democracies / edited by Carolien van Ham, Jacques Thomassen, Kees Aarts, and Rudy Andeweg. Oxford; New York: Oxford University Press, 2017. xvii, 261 p.

15. Quest for a suitable past: myth and memory in Central and Eastern Europe / edited by Claudia-Florentina Dobre and Cristian Emilian Ghita. Budapest; New York: CEU Press, Central European University Press, 2017. viii, 154 p.
16. Reinbold J. Seeing the myth in human rights. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2017. xi, 194 p.
17. Robinson C. J. The terms of order: political science and the myth of leadership / foreword by Erica R. Edwards. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2016. xxx, 276 p.
18. Samuels R. Educating inequality: beyond the political myths of higher education and the job market. New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2018. xiii, 182 p.
19. Sand S. Twilight of history / translated by David Fernbach. London; Brooklyn, NY: Verso, 2017. xxvii, 276 p.
20. Szczesiul A. The Southern hospitality myth: ethics, politics, race, and American memory. Athens: The University of Georgia Press, 2017. xi, 293 p.
21. Taylor I. Global governance and transnationalizing capitalist hegemony: the myth of the «emerging powers». London; New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2017. x, 232 p.
22. Zakariya N. A final story: science, myth, and beginnings. Chicago; London: The University of Chicago Press, 2017. viii, 554 p.
23. Zoja L. Paranoia: the madness that makes history / translated by Jonathan Hunt. London; New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2017. ix, 347 p.
24. Лосев А. Ф. Диалектика мифа. Москва: Академический Проект, 2008. 303 с.
25. Элиаде М. Аспекты мифа / пер. с фр. В. Большаков. Москва: Инвест-ППП, 1995. 240 с.
26. Куцепал С. В. Політичний міф: версія Ролана Барта. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць* / гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ: ПП «Видавництво «Гілея», 2016. Вип. 112 (№9). С. 109–111.
27. Барт Р. Избранные работы: Семиотика: Поэтика / пер. с фр. Г. Косикова. Москва: Прогресс, 1989. 616 с.
28. Требін М. П. «Гібридна» війна як нова українська реальність. *Український соціум*. 2014. №3(50). С. 113–127.
29. Цимбал Т. В. Феномен еміграції: досвід філософської рефлексії. Київ; Кривий Ріг: Видавничий дім, 2012. 396 с.
30. Цуладзе А. Политическая мифология. Москва: Эксмо, 2003. 384 с.
31. Требін М. П. Феномен «гібридної» війни. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць* / гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ: ПП «Видавництво «Гілея», 2014. Вип. 87 (№8). С. 366–371.
32. Кожем'якіна О. М. Комунікативні детермінанти медіадовіри в сучасному інформаційному суспільстві. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць* / гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ: «Видавництво «Гілея», 2018. Вип. 129 (2). С. 179–184.

33. Требін М. П. Феномен інформаційної війни у світі, що глобалізується. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол.: А. П. Гетьман та ін. Харків: Право, 2013. Вип. 2 (16). С. 188–198.

REFERENCES

1. Trebin, M. P. ed. (2015). *Politolohichni entsyklopedychni slovnyk / uklad.: [L. M. Herasina, V. L. Pohribna, I. O. Polishchuk ta in.]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
2. Danylian, O. H., Dzoban, O. P. (2017). *Hlobalizatsiia kultury: protyrichchia ta tendentsii rozvytku. Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho». Serii: politolohiia – Bulletin of the National University «Yaroslav the Wise Law Academy of Ukraine». Series: Political Science, 2 (33), 29-41* [in Ukrainian].
3. Chowdhury, A. (2018). *The myth of international order: why weak states persist and alternatives to the state fade away*. New York : Oxford University Press.
4. Conrad, P. (2016). *Mythomania: tales of our times, from Apple to ISIS*. New York, NY: Thames & Hudson.
5. Faivre, D. l'ed. (2016). *De l'acte fondateur au mythe de fondation : une approche pluridisciplinaire*. Paris: L'Harmattan.
6. Evans, A. (2017). *The myth gap: what happens when evidence and arguments aren't enough? / foreword by Tim Smit*. London: Eden Project Books.
7. Fallon, D. J. (2017). *Blake, myth, and enlightenment: the politics of apotheosis*. London: Palgrave Macmillan.
8. Fimi, D. (2017). *Celtic myth in contemporary children's fantasy: idealization, identity, ideology*. London: This Palgrave Macmillan imprint is published by Springer Nature.
9. Houze, R. (2016). *New mythologies in design and culture: reading signs and symbols in the visual landscape*. London; New York: Bloomsbury Academic.
10. Lewis, L. (2016). *The myth of post-racialism in television news*. New York; London: Routledge, Taylor & Francis Group.
11. Miller, D. D. (2016). *The myth of normative secularism: religion and politics in the democratic homeworld*. Pittsburgh: Duquesne University Press.
12. Miller, L. L. (2016). *The myth of mob rule: violent crime and democratic politics*. New York, NY: Oxford University Press.
13. Guevara, B. B. de (2016). *Myth and narrative in international politics: interpretive approaches to the study of IR*. London: Palgrave Macmillan.
14. Ham, C. van, Thomassen, J., Aarts, K., Andeweg, R. eds (2017). *Myth and reality of the legitimacy crisis: explaining trends and cross-national differences in established democracies*. Oxford; New York: Oxford University Press.

15. Dobre, C.-F., Ghita, C. E. eds (2017). *Quest for a suitable past: myth and memory in Central and Eastern Europe*. Budapest; New York: CEU Press, Central European University Press.
16. Reinbold, J. (2017). *Seeing the myth in human rights*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
17. Robinson, C. J. (2016). *The terms of order: political science and the myth of leadership / foreword by Erica R. Edwards*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
18. Samuels, R. (2018). *Educating inequality: beyond the political myths of higher education and the job market*. New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
19. Sand, S. (2017). *Twilight of history / translated by David Fernbach*. London; Brooklyn, NY: Verso.
20. Szczesiul, A. (2017). *The Southern hospitality myth: ethics, politics, race, and American memory*. Athens: The University of Georgia Press.
21. Taylor, I. (2017). *Global governance and transnationalizing capitalist hegemony: the myth of the «emerging powers»*. London; New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
22. Zakariya, N. (2017). *A final story: science, myth, and beginnings*. Chicago; London: The University of Chicago Press.
23. Zoja, L. (2017). *Paranoia: the madness that makes history / translated by Jonathan Hunt*. London; New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
24. Losev, A. F. (2008). *Dialektika mifa*. Moskva: Akademicheskii Proekt [in Russian].
25. Eliade, M. (1995). *Aspektyi mifa / per. s fr. V. Bolshakov*. Moskva: Invest-PPP [in Russian].
26. Kutsepal, S. V. (2016). *Politychnyi mif: versiiia Rolana Barta. Hileia: naukovyi visnyk. Zbirnyk naukovykh prats – Gilea: Scientific Bulletin. Collection of scientific works, issue 112 (9), 109–111* [in Ukrainian].
27. Bart, R. (1989). *Izbrannyye raboty: Semiotika: Poetika / per. s fr. G. Kosikova*. Moskva: Progress [in Russian].
28. Trebin, M. P. (2014). «Hibrydna» viina yak nova ukrainska realnist. *Ukrainskyi sotsium – Ukrainian Society, 3(50), 113–127* [in Ukrainian].
29. Tsymbal, T. V. (2012). *Fenomen emihratsii: dosvid filosofskoi refleksii*. Kyiv, Kryvyi Rih: Vydavnychi dim [in Ukrainian].
30. Tsuladze, A. (2003). *Politicheskaya mifologiya*. Moskva: «Eksmo» [in Russian].
31. Trebin, M. P. (2014). *Fenomen «hibrydnoi» viiny. Hileia: naukovyi visnyk. Zbirnyk naukovykh prats – Gilea: Scientific Bulletin. Collection of scientific works, issue 87 (8), 366–371* [in Ukrainian].
32. Kozhemiakina, O. M. (2018). *Komunikatyvni determinanty mediadoviry v suchasnomu informatsiinomu suspilstvi. Hileia: naukovyi visnyk. Zbirnyk naukovykh prats – Gilea: Scientific Bulletin. Collection of scientific works, issue 129 (2), 179–184* [in Ukrainian].
33. Trebin, M. P. (2013). *Fenomen informatsiinoi viiny u sviti, shcho hlobalizuietsia. Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava*

Mudroho». Serii: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia – Bulletin of the National University «Yaroslav the Wise Law Academy of Ukraine». Series: Philosophy, Philosophy of Law, Political Science, Sociology, issue 2 (16), 188–198 [in Ukrainian].

Куцепал Светлана Викторовна, доктор философских наук, профессор, заведующая кафедрой гуманитарных и социально-экономических учебных дисциплин Полтавского юридического института Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, г. Полтава, Украина

МИФ КАК СРЕДСТВО РЕГУЛЯЦИИ СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ В УСЛОВИЯХ ИНФОРМАЦИОННОЙ ВОЙНЫ

Раскрыто содержание понятия «социально-политический миф», определены его функции и влияние на формирование индивидуального и массового сознания. Доказано, что в условиях информационной войны миф может превратиться в опасное оружие, поражающее не на физиологическом, а на ментальном уровне, порождая чувство ненависти, вражды и отчаяния. Акцентировано внимание на значении средств мас-медиа и Интернет-ресурсов в процессе создания и распространения социально-политических мифов.

Ключевые слова: миф, социально-политический миф, мифологизация, информация, информационная война.

Kutsepal Svitlana Vyktorivna, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Head of the Chair of Humanities, Social and Economic Subjects Poltava Law Institute Yaroslav the Wise National Law University, Poltava, Ukraine

MYTH AS MEANS OF REGULATING SOCIAL AND POLITICAL RELATIONS IN CONTEXT OF INFORMATION WARFARE

Problem setting. *At the time when states and societies are undergoing significant social and political transformations, there is a substantial increase in the role and significance of a mythological component of the public awareness. Violent political, economic and state transformations, social and military conflicts, inability of adequate rational explanation of the social and political climate in the state and definition of future prospects for development, lack of developed national ideology are actualizing the tendency to mythologization of citizens' public consciousness.*

Recent research and publications analysis. *The problem of social and political mythologization, its use in manipulative technologies, role and meaning in functioning of the society is actively discussed in the political, sociological and philosophical discourse.*

Paper objective. *The article is aimed at revealing the essence of the social and political myth and its modifications (stereotypes, «fake») and revealing their significance in manipulating Ukrainian citizens' public consciousness in the context of information warfare.*

Paper main body. *Crisis processes in the modern Ukrainian society, connected with hostilities in the East of the country, annexation of the Crimea, economic and social instability, existential uncertainty, loss of social guidelines and priorities, social disappointments of a significant part of people are determining the process of social and political mythologization.*

Under these conditions, there is an urgent necessity to define social functions of mythology which has a positive character consolidating the nation, awakening national and civic consciousness, nurturing the national identity and ensuring the historical and ideological connection of generations as well as negative one which manifests itself in hypertrophied perception of the role of a separate political leader or certain political force, fueling interethnic hostility and active political manipulation.

Political mythology plays a significant role in uniting the country's population around a certain political force which does not always use the political energy of the public in the interests of the state and society. Under modern conditions, the mythologization process is impossible without use of mass media and Internet resources that have an impact on both citizen's individual consciousness and public awareness.

Conclusions of the research. *Under conditions of social and political instability and military threat, Ukraine also suffers from information warfare that affects the strategy of the country's foreign and domestic policy. In the circumstances, it is necessary to take into account the significance of social and political mythologization, use all the possibilities in order to direct its influence to maintain national interests, sovereignty and territorial integrity of the country.*

Keywords: *myth, social and political myth, mythologization, information, information warfare.*

Малиновський Валентин Ярославович, доктор політичних наук,
професор, професор кафедри політології та державного управління
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки,
м. Луцьк, Україна
e-mail: valentyn.volyn@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-2017-553X

ПРИРОДА І ЗМІСТ ПОЛІТИЧНОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ

У статті здійснено аналіз політичної служби як одного з видів публічної служби. Розкрито особливості політичних посад у державних органах, зокрема політичний характер цих посад, що суттєво відрізняє їх від інших посад публічної служби, зокрема державної служби. Також визначено поняття «політичний діяч (політик)», специфічні принципи, якими керуються у своїй діяльності політичні діячі. Наголошено на відсутності законодавчого врегулювання цілої низки керівних посад у державних органах, на які дія нового Закону України «Про державну службу» не поширюється.

Ключові слова: політична служба, публічна служба, державна служба, політична посада, політичний діяч (політик).

Актуальність проблеми. Ґрунтовне наукове осмислення політичної діяльності в державних органах, а відповідно, політичної служби, є актуальною науковою темою. Особливої актуальності вона набула в контексті реформування державного управління, визначеного Стратегією на 2016–2020 роки.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Дослідженню державної, політичної, публічної служби приділяється значна увага науковців всього світу, зазначена тема знаходиться в центрі уваги В. Авер'янова, Л. Білої-Ґіунової, Д. Л. Вагнера, Т. Желюк, С. Кіма, С. Ківалова, Н. Колісніченко, Р. А. Кропфа, О. Крупчана, Д. Дж. МакГанна, Т. Мотренка, К. Намкойна, Ч. Б. Ньюванднера, Н. Рунової, К.-Х. Чо та ін. [1–6]. Але потрібно більш детально дослідити політичну службу в Україні.

Метою статті є характеристика політичної служби як одного з видів публічної служби.

Виклад основного матеріалу. Політична складова публічної служби є порівняно новим вітчизняним інститутом, хоча дискусія стосовно розмежування політики та адміністрації у сфері публічного управління триває з часів В. Вільсона, котрий у своїй праці «Дослідження адміністрації» (1887) чітко

розмежував політику і управління [7]. Політики окреслюють державні завдання, а управлінці – засоби реалізації цих завдань – такою є класична схема моделі публічного управління. Зазначений розподіл державних посад на політичні та посади державної служби, коли політики визначають урядову політику, а державні службовці готують і виконують ці рішення, доводить свою ефективність уже протягом тривалого історичного періоду. Нейтральна державна служба здатна забезпечити професійність, стабільність, правонаступність державного апарату. Ступінь нейтральності корпусу державної служби на практиці залежить від специфіки держав. Відповідно кожна країна запровадила свою власну модель рівня політичної неупередженості державних службовців. Наприклад, у США цілком нормально сприймається політична лояльність державних службовців, тоді як у Великій Британії перевага надається їхній політичній нейтральності. Десь між ними – Франція та Німеччина, адміністрації яких є напівполітизованими на високих рівнях, але з технократичними державними службами.

В Європі розмежування на законодавчому рівні політичних та адміністративних посад відбулося в середині ХХ ст. Україна пройшла складний шлях до втілення механізму розмежування політики та адміністрації у сферу публічного управління. Уперше ідея розмежування політичних та адміністративних посад із необхідністю запровадження посади «політичного діяча (політика)» в офіційній сфері з'явилася у Концепції адміністративної реформи в Україні від 1998 р.: «Найпершим радикальним заходом реформування державної служби має стати чітке законодавче визначення статусу державних службовців, встановлення та утвердження норм і гарантій цього статусу. Це дасть змогу розмежувати дві групи посадових осіб у державних органах – політичних діячів (політиків) і державних службовців...»

Вважаємо за доцільне запровадити порядок, згідно з яким міністр (так само як Прем'єр-міністр, Перший віце-прем'єр-міністр та віце-прем'єр-міністри) займає свою посаду як політичний діяч (політик). За допомогою поняття “політичний діяч (політик)” в цій Концепції визначається правовий статус окремих керівних посад у сфері виконавчої влади (зокрема, членів уряду), який відмежовується від статусу державного службовця, встановленого Законом України “Про державну службу”... Міністр повинен взяти на себе виконання всіх політичних функцій в міністерстві, головні з яких полягають у визначенні відповідного напрямку урядової політики та в його реалізації у довіреному міністерству секторі державного управління» [8].

Статус політика пропонувалося надати також головам обласних державних адміністрацій: «Голова обласної державної адміністрації повинен мати статус політичного провідника єдиної державної політики в регіоні. Голова обласної

держадміністрації призначається на посаду і звільняється з посади Президентом України за поданням Прем'єр-міністра України...

Між посадовими особами обласної державної адміністрації повноваження повинні бути розмежовані таким чином, щоб голова адміністрації був максимально звільнений від вирішення поточних, оперативних питань та зосереджував увагу на проблемах розроблення і здійснення державної політики з урахуванням специфіки відповідного регіону (регіональної політики)» [8].

У 2001 р. політичні посади отримали офіційний статус згідно з Указом Президента України «Про чергові заходи щодо подальшого здійснення адміністративної реформи в Україні»: посади Прем'єр-міністра України, Першого віце-прем'єр-міністра, віце-прем'єр-міністрів, міністрів за характером повноважень, порядком призначення на посади та звільнення з посад належать до політичних і не відносяться до категорій посад державних службовців, визначених Законом України «Про державну службу» [9]. Згодом політико-правовий статус політичних посад був урегульований законами України: згідно з п. 3 ст. 6 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» посади членів Кабінету Міністрів України належать до політичних посад, на які не поширюється трудове законодавство та законодавство про державну службу [10]. Згідно з п. 5 ст. 9 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» посади першого заступника міністра та заступників міністра належать до політичних посад, на які не поширюється трудове законодавство та законодавство про державну службу [11]. Однак у зазначених законах відсутнє термінологічне визначення ключових понять «політична посада» і «політичний діяч (політик)», що ускладнює усвідомлення їх сутності та систематизацію видів посад публічної служби загалом.

Політичні посади – один із видів посад публічної служби, що своїми особливостями і політико-правовими засадами суттєво відрізняється від інших посад публічної служби, зокрема державної служби. Політичний характер зазначеного виду посад не зводиться лише до факту обов'язкової приналежності особи, яка займає цю посаду, до певної політичної партії, хоча саме така ситуація є нормою у державотворчій практиці багатьох демократичних країн світу. Там саме політичні посади заміщуються представниками партії, яка перемогла на виборах. Тобто партії висувають свої кадри на вищі державні посади. І це логічно, адже політика певної партії (чи коаліції партій), яка отримала найбільшу підтримку населення на виборах, стає державною політикою. При цьому практика діяльності вищих посадових осіб вимагає поєднання принципу партійності з принципом професійності в період здійснення правлячою партією державно-владних повноважень. Окрім зазначеного, політичний характер цих посад визначається такими особливостями:

1) *особливим порядком призначення на посаду*, що регламентується Конституцією та законами України. Так, Президент України і народні депутати отримують владу безпосередньо від народу шляхом обрання на визначений Конституцією України строк. Голова Верховної Ради та його заступники обираються з числа народних депутатів України. Члени Кабінету Міністрів України призначаються Верховною Радою України. При цьому кандидатуру для призначення на посаду Прем'єр-міністра України вносить Президент України за пропозицією коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України, сформованої відповідно до ст. 83 Конституції України, або депутатської фракції, до складу якої входить більшість народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України. Міністр оборони України, Міністр закордонних справ України призначаються Верховною Радою України за поданням Президента України, інші члени Кабінету Міністрів України призначаються Верховною Радою України за поданням Прем'єр-міністра України. При цьому Прем'єр-міністр вносить відповідні кандидатури на посади міністрів з урахуванням політичних пропозицій всіх членів коаліції депутатських фракцій, до складу якої входить більшість народних депутатів України;

2) *особливим порядком звільнення з посади і припинення повноважень*. Президент України виконує свої повноваження до вступу на пост новообраного Президента України. Повноваження народних депутатів України припиняються одночасно з припиненням повноважень Верховної Ради України. Кабінет Міністрів України складає повноваження перед новообраною Верховною Радою України. Проте, крім вищезазначених правил, є ще ряд підстав достроково припинення повноважень зазначених політичних діячів, що характеризують політичний характер цих посад: відставка Кабінету Міністрів або окремого члена Уряду, усунення Президента з поста в порядку імпічменту, дострокове припинення повноважень народного депутата;

3) *особливими видами відповідальності*, що має ознаки публічної, за наслідки діяльності на посаді політичного діяча. Носії державної влади, які формують державну політику у відповідних сферах державного управління та визначають зміст державно-управлінської діяльності, є суб'єктами *політичної відповідальності* – одного з видів публічної відповідальності (перед громадськістю, главою держави, парламентом), що настає за неспроможність державних органів та політиків розробляти та втілювати в життя державну політику. Формами політичної відповідальності є *солідарна (колективна) та індивідуальна*.

Солідарна відповідальність – фундаментальний принцип урядової діяльності, спільна і рівна політична відповідальність кожного члена уряду перед парламентом. Члени Кабінету Міністрів забезпечують єдність Уряду та несуть

відповідно до закону солідарну відповідальність за результати діяльності Кабміну як колегіального органу і особисто несуть політичну відповідальність за стан справ у дорученій сфері державного управління. Солідарна відповідальність сприяє функціонуванню Уряду як єдиної команди. Члени Кабінету Міністрів не можуть діяти всупереч позиції Кабінету Міністрів, оприлюднювати без згоди Прем'єр-міністра України будь-яку інформацію про перебіг засідання Кабінету Міністрів та оцінку позицій, які висловлюються членами Кабінету Міністрів на засіданнях [12, с. 7].

Конституцією України встановлено подвійну політичну відповідальність уряду: Кабінет Міністрів України відповідальний перед Президентом України та підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України (ст. 113). Верховна Рада України може розглянути питання про відповідальність Кабінету Міністрів України та прийняти резолюцію недовіри Кабінету Міністрів України (ст. 87). Прийняття Верховною Радою України резолюції недовіри Кабінету Міністрів України має наслідком відставку Уряду. Прийняття Верховною Радою України рішення про відставку Прем'єр-міністра України має наслідком відставку всього складу Кабінету Міністрів України.

Індивідуальна політична відповідальність – вид публічної відповідальності за доручену сферу державного управління, наслідком якої може бути звільнення члена Кабінету Міністрів України з посади Верховною Радою України. Водночас кожен член уряду має право з політичних чи особистих мотивів заявити парламенту про свою відставку.

Політичну сутність політичної посади підкреслюють такі політико-правові інститути:

– *контрасигнація* (лат. *contrasignatura* – міністерський підпис, від *contra* – проти і *signo* – підписую) – політико-правовий інститут, що забезпечує гарантії від зловживань з боку глави держави і глави уряду, через процедуру підписання рішень глави держави главою уряду та відповідним міністром, відповідальним за акт та його виконання, у випадках, передбачених Конституцією. Конституція України передбачає контрасигнацію актів Президента України, виданих у межах його окремих повноважень (ст. 106). Прем'єр-міністр та міністри, відповідальні за акт Президента України і його виконання, скріплюють його своїм підписом у випадках, передбачених Конституцією. У випадку незгоди з Президентом України, вони можуть виявити свою політичну позицію і відмовитися ставити свій підпис на цьому акті глави держави. У такій ситуації зазначений акт не набирає чинності;

– *право на відставку за власною ініціативою*, що дає змогу окреслити межі політичної відповідальності лише тими діями, які член уряду вчиняє, чи на які погоджується, перебуваючи на політичній посаді [13, с. 87]. Згідно із ст. 115 Конституції України Прем'єр-міністр України, інші члени Кабінету

Міністрів України мають право заявити Верховній Раді України про свою відставку.

На політичні посади не поширюється трудове законодавство та законодавство про державну службу. До політичних посад в Україні належать посади: 1) Президента України; 2) народних депутатів України, у тому числі Голови Верховної Ради України, Першого заступника і заступника Голови Верховної Ради України; 3) Прем'єр-міністра та інших членів Кабінету Міністрів України (першого віце-прем'єр-міністра, віце-прем'єр-міністрів та міністрів); 4) першого заступника міністра, заступників міністра.

Політична посада обіймається *політичним діячем* – посадовою особою, яка забезпечує формування (вироблення) та реалізацію державної політики у відповідній сфері державного управління, до компетенції якої не входить здійснення адміністративних функцій та управління персоналом. У своїй діяльності політичні діячі керуються специфічними принципами, що суттєво відрізняє їх від державної служби: наявність чіткої політичної позиції; активність та ініціативність; політична моральність (дотримання своєї політичної позиції).

Особа, призначена на посаду члена Кабінету Міністрів України, у день свого призначення перед вступом на посаду складає на пленарному засіданні Верховної Ради України таку присягу: «Усвідомлюючи високу відповідальність члена Кабінету Міністрів України, урочисто присягаю на вірність Українському народові. Зобов'язуюся додержуватися Конституції України та законів України, зміцнювати суверенітет і незалежність України, обстоювати права і свободи людини та громадянина, дбати про добробут Українського народу, сталий демократичний розвиток суспільства» [10].

При формуванні нового складу Кабінету Міністрів України присягу зачитує Прем'єр-міністр України, її текст підписує кожен член Кабінету Міністрів України. Член Кабінету Міністрів України вступає на посаду з моменту складення ним присяги.

Висновки. Таким чином, політична служба в Україні загалом отримала законодавче врегулювання. Однак залишається невирішеним питання врегулювання цілої низки посад, котрі новим Законом України «Про державну службу» виведені з державної служби. У результаті вони залишилися у невизначеному політико-правовому статусі, адже відтепер це не посади державної служби, однак до політичних вони законодавчо не віднесені. Зазначене стосується таких посад: Глава Адміністрації Президента України та його заступники, Постійний Представник Президента України в Автономній Республіці Крим та його заступники, Голова та члени Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, Голова та члени Антимонопольного комітету України, Голова та члени Національного агентства з питань

запобігання корупції, Голова та члени Рахункової палати, Голова та члени Центральної виборчої комісії, голови та члени інших державних колегіальних органів, Секретар Ради національної безпеки і оборони України та його заступники; Голова Державного комітету телебачення і радіомовлення України та його заступники, Голова Фонду державного майна України та його заступники, голови місцевих державних адміністрацій, їх перші заступники та заступники [14]. Такий стан нормативної невизначеності зазначених посад негативно впливає не лише на теоретичні засади публічної служби, а й на практичну діяльність посадових осіб, які займають ці посади. Відповідно **подальші дослідження** у цій сфері мають бути спрямовані на обґрунтування правового статусу зазначених вище посад з метою внесення пропозицій щодо їх законодавчого врегулювання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України / за заг. ред. В. П. Тимошука, А. М. Школика. Київ: Конус-Ю, 2007. 735 с.
2. Публічна служба: системна парадигма: кол. моногр. / К. О. Ващенко, С. М. Серьогін, Є. І. Бородін, Н. А. Липовська, Н. Г. Сорокіна та ін. ; за заг. ред. С. М. Серьогіна. Дніпро: ДРІДУ НАДУ, 2017. 256 с.
3. Croft R. A., Wagner J. L. American public administration: public service for the twenty-first century. Second edition. New York: Routledge, 2018. ix, 390 p.
4. McGann J. G. The fifth estate : think tanks, public policy, and governance. Washington, D. C.: Brookings Institution Press, 2016. ix, 230 p.
5. Newswander C. B. Administrative ethics and executive decisions: channeling and containing administrative discretion. New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2018. 127 p.
6. Public administration and policy in Korea: its evolution and challenges / edited by Keun Namkoong, Kyung-ho Cho and Sangmook Kim. London; New York, NY: Routledge, 2018. xiii, 313 p.
7. Wilson W. The Study of Administration. *Political Science Quarterly*. 1887. Vol. II, No. 2. P. 197–22.
8. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні: затв. Указом Президента України від 22.07.1998 № 810/98. *Офіційний вісник України*. 1999. № 21. Ст. 943.
9. Про чергові заходи щодо подальшого здійснення адміністративної реформи в Україні: затв. Указом Президента України від 29.05.2001 № 345/2001. *Офіційний вісник України*. 2001. № 22. Ст. 985.
10. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27.02.2014 № 794-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 13. Ст. 222.
11. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17.03.2011 № 3166-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 38. Ст. 385.

12. Про затвердження Регламенту Кабінету Міністрів України: постанова Кабінету Міністрів України від 18.07.2007 № 950 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 09.11.2011 № 1156). *Урядовий кур'єр*. 2007. 3 серп. С. 7–18.
13. Крупчан О. Д. Політичні діячі та державні службовці: підстави для розмежування та їх вплив на компетенцію центральних органів виконавчої влади. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 8. С. 85–91.
14. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. *Офіційний вісник України*. 2016. № 3. Ст. 149.

REFERENCES

1. Tymoshchuk, V. P., Shkolyk, A. M. eds (2007). *Publiczna sluzhba. Zarubizhnyi dosvid ta propozyzii dlia Ukrainy*. Kyiv: Konus-Yu [in Ukrainian].
2. Serohin, S. M. ed (2017). *Publiczna sluzhba: systemna paradyhma: kol. monohrafiia / K. O. Vashchenko, S. M. Serohin, Ye. I. Borodin, N. A. Lypovska, N. H. Sorokina ta in. Dnipro: DRIDU NADU* [in Ukrainian].
3. Cropf, R. A., Wagner, J. L. (2018). *American public administration: public service for the twenty-first century*. Second edition. New York: Routledge.
4. McGann, J. G. (2016). *The fifth estate: think tanks, public policy, and governance*. Washington, D. C.: Brookings Institution Press.
5. Newswander, C. B. (2018). *Administrative ethics and executive decisions: channeling and containing administrative discretion*. New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
6. Namkoong, K., Cho, K.-H., Kim, S. eds (2018). *Public administration and policy in Korea: its evolution and challenges*. London; New York, NY: Routledge.
7. Wilson, W. (1887). *The Study of Administration. Political Science Quarterly, Vol. II, 2, 197–222*.
8. Pro zakhody shchodo vprovadzhennia Kontseptsii administratyvnoi reformy v Ukraini: zatv. Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 22.07.1998 r. № 810/98. (1999). *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy – Official Gazette of Ukraine, 21, art. 943* [in Ukrainian].
9. Pro chervovi zakhody shchodo podalshoho zdiisnennia administratyvnoi reformy v Ukraini: zatv. Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 29.05.2001 r. № 345/2001. (2001). *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy – Official Gazette of Ukraine, 22, art. 985* [in Ukrainian].
10. Pro Kabinet Ministriv Ukrainy: Zakon Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 27.02.2014 r. № 794-VII. (2014). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 13, art. 222* [in Ukrainian].
11. Pro tsentralni orhany vykonavchoi vlady: Zakon Ukrainy vid 17.03.2011 r. № 3166-VI. (2011). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 38, art. 385* [in Ukrainian].
12. Pro zatverdzhennia Rehlamentu Kabinetu Ministriv Ukrainy: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18.07.2007 r. № 950 (u redaktsii postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 09.11.2011 r. № 1156). (2007). *Uriadovyi kurier – Government Courier, August 3, 7–18* [in Ukrainian].
13. Krupchan, O. D. (2013). *Politychni diiachy ta derzhavni sluzhbovtsi: pidstavy dlia rozmezhuвання ta yikh vplyv na kompetentsiiu tsentralnykh orhaniv vykonavchoi*

vldy. *Biuletyn Ministerstwa yustytzii Ukrainy – Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine*, 8, 85–91 [in Ukrainian].

14. Pro derzhavnu sluzhbu: Zakon Ukrainy vid 10.12.2015 r. № 889-VIII. (2016). *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy – Official Gazette of Ukraine*, 3, art. 149 [in Ukrainian].

Малиновский Валентин Ярославович, доктор политических наук, профессор, профессор кафедры политологии и государственного управления Восточноевропейского национального университета имени Леси Украинки, г. Луцк, Украина

ПРИРОДА И СОДЕРЖАНИЕ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СЛУЖБЫ В УКРАИНЕ

В статье осуществлен анализ политической службы как одного из видов публичной службы. Раскрыты особенности политических должностей в государственных органах, в частности, политический характер этих должностей, который существенно отличает их от других должностей публичной службы, в частности, государственной службы. Также определено понятие «политический деятель (политик)», специфические принципы, которыми руководствуются в своей деятельности политические деятели. Отмечено отсутствие законодательного урегулирования целого ряда руководящих должностей в государственных органах, на которые действие нового Закона Украины «О государственной службе» не распространяется.

Ключевые слова: политическая служба, публичная служба, государственная служба, политическая должность, политический деятель (политик).

Malinovsky Valentin Yaroslavovich, Doctor of Political Sciences, Professor, Professor of Department of Political Science and Public Administration, Lesia Ukrainka Eastern European National University, Lutsk, Ukraine

NATURE AND CONTENT OF POLITICAL SERVICE IN UKRAINE

Problem setting. *A thorough scientific understanding of political activity in state bodies, and, accordingly, political service, is an actual scientific topic. It acquired particular significance in the context of the reform of public administration identified by the Strategy for 2016–2020.*

Recent research and publications analysis. *Considerable attention of scientists from all over the world is paid to the study of the civil, political, public service, this topic is at the center of attention by V. Averyanov, L. Beloy-Tionova, K.-H. Cho, R. A. Cropf, S. Kim,*

S. Kivalov, N. Kolisnichenko, O. Krupchan, J. G. McGann, T. Motrenko, K. Namkoong, Ch. B. Newswander, N. Runowa, J. L. Wagner, T. Zeliuk et al. But one needs to study in more detail the political service in Ukraine.

Paper objective. *The purpose of the article is to describe the political service as one of the types of public service.*

Paper main body. *The political component of the public service is a relatively new domestic institution, although the debate on the delineation of policy and administration in the field of public administration has been under way since W. Wilson, who in 1887 clearly divided his policy and administration into his essay «The Study of Administration». Ukraine has gone through a difficult path to implement a mechanism for distinguishing between politics and administration in the public sphere. For the first time, the idea of demarcation of political and administrative positions with the need to introduce a political figure (politician) in the official sphere appeared in the Concept of Administrative Reform in Ukraine since 1998. However, only in 2001, political positions were officially recognized in accordance with the Decree of the President of Ukraine «On next steps for further implementation of administrative reform in Ukraine».*

Political positions are one of the types of public service posts, which, by their peculiarities and politico-legal principles, differ significantly from other public service positions, in particular civil service. The political nature of these positions is determined by: a special procedure for appointment to a post regulated by the constitution and laws; a special procedure for dismissal and termination of authority; special types of responsibility, which has signs of public, mainly political, for the consequences of being a political figure. In their activities, political figures are guided by specific principles: the presence of a clear political position; activity and initiative; political morality (observance of its political position).

Conclusions of the research. *The political service in Ukraine generally received a legislative settlement. The article also emphasizes the lack of legislative regulation of a number of executive positions in state bodies, which are not subject to the new Law of Ukraine «On Civil Service».*

Keywords: *political service, public service, civil service, political position, political figure (politician).*

Погрібна Вікторія Леонідівна, доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри соціології та політології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків
e-mail: vilpog2017@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-5101-0386

ПРОБЛЕМА НАУКОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ ФЕНОМЕНУ «СОЦІАЛЬНІ РИЗИКИ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ»

У статті проводиться аналіз природи взаємозв'язку категорій «соціальний захист» та «соціальні ризики», доводиться, що соціальні ризики виникають і існують не в надзвичайних, а в звичайних умовах, тому закономірно супроводжують функціонування соціуму. Зазначається, що соціальний захист являє собою діяльність щодо попередження, пом'якшення та скасування факторів соціального ризику, а соціальна безпека може розглядатися як мета соціального захисту та спосіб мінімізації соціальних ризиків. Підкреслюється, що якщо одночасно існує вірогідність як успішного вирішення проблеми вибору, так і неуспішного, то ризик є характеристикою дій у ситуації непевності, а небезпека – характеристикою ситуації.

Ключові слова: соціальні ризики, соціальний захист, соціальна безпека суспільства, соціальна безпека особистості.

Актуальність дослідження. Забезпечення дієвого соціального захисту населення є одним з фундаментальних завдань будь-якої держави. Втім актуалізація цієї проблеми відбувається в часи політичних та соціально-економічних криз, коли спостерігається масове зниження соціально-економічного статусу великої кількості людей. Саме такі періоди потребують зміни сутності та змісту державної соціальної політики, ефективність чого багато в чому визначається якістю відповідного наукового обґрунтування.

Дослідженням системи соціального захисту населення та його складових, процесу організації та специфіки щодо окремих груп населення займаються представники різних суспільних наук – економісти, соціологи, політологи, правознавці. При цьому домінує економічний підхід. Так, В. В. Лаврухін, узагальнюючи результати наукової розробки економістами даної проблеми, констатує, що «тракується вона (категорія «соціальний захист». – В. П.) по-

різному, а саме: 1) підтримка індивіда в бідності (класичний підхід); 2) вирішення протиріч між багатством і бідністю, яке полягає в перерозподілі національного доходу від багатих до бідних верств населення (некласичний підхід); 3) соціальне маневрування доходами шляхом підрівнювання доходів людини впродовж усього її життя (кейнсіанський підхід); 4) вирішення протиріч між можливостями ринку і потребами населення; 5) вирішення протиріч між ефективністю суспільного виробництва і соціальною справедливістю (інституційний підхід); 6) поєднання державно-стандартизованих (законодавчо закріплених і регламентованих) соціальних гарантій по забезпеченню соціального самозахисту; 7) розробка державою механізмів локалізації негативних тенденцій, що перешкоджають функціонуванню системи організації соціального захисту населення (податкових, правових, інформаційних, адміністративних, соціально-політичних); 8) сприяння органів місцевого самоврядування суспільним організаціям у розробці і реалізації соціальних програм. Таким чином, соціальний захист населення охоплює практично все населення країни, але по відношенню до різних категорій населення можуть бути використані різні форми і механізми соціального захисту. Із цих позицій соціальний захист служить інструментом вирішення протиріч між ефективністю суспільного виробництва і соціальною справедливістю» [1, с. 68]. Не применшуючи значення напрацювань економістів, зазначимо, що більш перспективним ми вважаємо інший ракурс аналізу, а саме розгляд категорії соціального захисту крізь призму соціальних ризиків, бо саме соціальні ризики виступають тим чинником, який створює підґрунття для перегляду соціальної політики держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Будь-який суспільний устрій постійно породжує соціальні ризики. Це доводиться великою кількістю вітчизняних (М. Багмет, В. Деріга, Ю. Кириченко, І. Михайловська, О. Неліпович, Р. Підлипна, В. Скуратівський, О. Палій, О. Сахань, Н. Чудик-Білоусова та ін.) [2–9] та зарубіжних науковців (Р. П. Барк, С. Брейер, А. Б. Гарсія, Ж.-В. Груат, Х. К. Дженкінс-Сміт, М. Д. Мета, Л. Сйоберг, Б. Фішкофф, Дж. Фромм та ін.) [10–18]. Ризик у широкому розумінні представляється як «рішення або дії... (коли) людиною не тільки виявляється невідповідність бажаних і наявних чи потенційних можливостей в управлінні ситуацією, але й невизначеною є оцінка самого потенціалу цих можливостей» [19]. До того ж слід враховувати, що ризики порушення нормального соціального стану мають різну природу, тобто виникають і можуть відтворюватися з різних причин (стихійні лиха, військові дії, епідемії, революції, державні перевороти, демографічні вибухи і провали тощо). Тому соціальні ризики виділяються в системі ризиків тим, що вони виникають і існують *не в надзвичайних, а в звичайних умовах розвитку суспільства, закономірно, а не випадково*

супроводжують нормальне функціонування соціуму, і більше того, ґрунтуються саме на базових суспільних відносинах, повсякденних суспільних порядках. Прикладами таких соціальних ризиків є ризики безпритульності, бідності, безробіття, стандартизації споживання, соціальної дезінтегрованості (люмпенізації). Для їх подолання (або, принаймні, мінімізації) державою традиційно використовуються механізми соціального захисту, але наукове обґрунтування останнього досі не є усталеним у науці, бо представники різних наукових напрямів презентують різні ракурси проблеми.

Метою даної статті є визначення природи та дослідження механізмів взаємозв'язку категорій «соціальні ризики» і «соціальний захист».

Вклад основного матеріалу. В монографії О. Ф. Новікової, О. Г. Осауленко та І. В. Калачевої «Соціальна захищеність населення України» соціальний захист розглядається в межах теорії соціальної безпеки, яка забезпечується при організації системи національної безпеки під час управління соціальними процесами, формування та реалізації державою соціальної політики. При цьому вони визначають безпеку як *стан*, що характеризує результативність та ефективність діяльності щодо її забезпечення. Науковці підкреслюють, що соціальна безпека тісно пов'язана з усіма сферами суспільства, і якщо в них не буде захисту, пов'язаного з проблемами національної безпеки, то це неодмінно вплине і на соціальну сферу [20, с. 196–197]. Відповідно до цього формулюється загальне визначення терміна «соціальна безпека» як стану захищеності соціальних інтересів особи і суспільства від загроз національній безпеці. На думку авторів, соціальна безпека особи і соціальна захищеність особи – тотожні поняття, а поняття «загроза соціальній безпеці» тотожне поняттю «соціальний ризик». Тому соціальний захист розглядається ними як діяльність щодо попередження, пом'якшення та скасування факторів соціального ризику, а соціальний ризик – як небезпека, що викликає соціальні деформації та диспропорції в функціонуванні і розвитку людини, суспільства, держави [20, с. 200]. Ці сентенції були запропоновані авторами ще у 2001 р., але, зазначимо, що в монографії одного з тих авторів проф. О. Ф. Новікової, яка вишла друком у 2012 р., ці ідеї підтверджуються [21, с. 50–59].

В цілому поділяючи представлену думку, вважаємо за доцільне проаналізувати, від чого саме охороняє людину система соціального захисту і якому стану суспільства вона сприяє, якою є її кінцева мета, тобто поняття соціальної безпеки та ризику потребують уточнення.

У монографії російських соціологів В. І. Серебряннікова і О. Т. Хлоп'єва «Соціальна безпека Росії» формулюється авторське розуміння проблеми соціальної безпеки послідовно, через розкриття загального терміна «безпека» з подальшим детальним розглядом помилкових, з їхньої точки зору, уявлень

про нього. Автори виходять з того, що безпека – це діяльність людей, суспільства, держави, світового співтовариства щодо пошуку, запобігання, послаблення, ліквідації та спростування загроз, здатних призвести до втрати фундаментальних та духовних цінностей, вчинити невиправну шкоду щодо виживання і розвитку громадян. При цьому підкреслюється, що *безпека не є станом, що це – дія*. Виходячи з представленого бачення загального змісту терміна «безпека», автори монографії під соціальною безпекою розуміють сукупність заходів щодо захисту інтересів країни та народу в соціальній сфері, розвиток соціальної структури і відносин у суспільстві, системи життєзабезпечення і соціалізації людей, образу життя відповідно до потреб прогресу, теперішніх і майбутніх поколінь [22, с. 215].

На відміну від В. І. Серебрянникова і О. Т. Хлоп'єва, автори посібника «Соціальна політика» *визначають соціальну безпеку саме як стан – стан життєдіяльності людини та суспільства, що характеризується сформованою сталою соціальною системою забезпечення соціальних умов діяльності особи, її соціальної захищеності, стійкістю щодо впливу чинників, які підвищують соціальний ризик*. Воно розпадається на три складові: стан життєдіяльності людини і суспільства; соціальна система його забезпечення і його стійкість щодо соціального ризику [23, с. 158]. Цю позицію поділяє також А. Б. Качинський, який у монографії «Індикатори національної безпеки: визначення та застосування їх граничних значень» також розглядає безпеку як стан, окремо відокремлюючи «діяльність системи забезпечення національної безпеки» [24, с. 9].

Як стан безпека визначається і в ст. 1 Проекту Закону про національну безпеку України: «Громадська безпека і порядок – захищеність (тобто відповідний стан соціуму. – В. П.) життєво важливих для суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини та громадянина, забезпечення яких є пріоритетним завданням діяльності сил безпеки, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб та громадськості, які здійснюють узгоджені заходи щодо реалізації і захисту національних інтересів від впливу загроз» [25, с. 1–2].

Ми вважаємо відсутність єдиної думки щодо зазначеної дефініції результатом не цілком коректних способів її дослідження, бо доцільно розрізнити поняття «соціальна безпека суспільства» і «соціальна безпека особи». Першу пропонуємо розглядати як *характеристику умов життєдіяльності суспільства*, що визначає стійкість до впливу чинників, що створюють загрозу соціальної деформації та диспропорції в функціонуванні та розвитку людини, соціальної групи, інституту або суспільства в цілому. Така характеристика може мати і статичні, і динамічні прояви. Соціальна безпека особи – це, на

наш погляд, *рівень (стан) захищеності* людини від загроз і небезпек для її життя, здоров'я, майна, прав, гарантій і свобод. Отже, соціальна безпека передбачає не лише недопущення умов, які б призвели до зниження рівня та якості життя людей, але й реальну наявність соціальних перспектив для всіх верств населення. Забезпечення соціальної безпеки відбувається саме через організацію та реалізацію заходів із соціального захисту в межах соціальної політики. Це є вкрай важливим, бо «особливості організації національної системи соціального захисту багато в чому визначають порядок в країні, ступінь згоди в суспільстві, а також стійкість і динаміку економічного і соціального розвитку» [1, с. 66]. Отже, соціальна безпека може розглядатися як мета соціального захисту та спосіб мінімізації соціальних ризиків. Останні також потребують ґрунтового теоретико-методологічного аналізу.

Не маючи можливості провести ретельне дослідження категорії «ризик» в межах окремої статті, наведемо результати узагальнення існуючих у науковій літературі підходів до вивчення даної категорії. Все різноманіття таких підходів можна об'єднати в два основних. Перший (умовна назва – «технічний»), позиціонує ризик як фізичний атрибут технологій і абстрагуючись від суб'єктивних цінностей, зводить розуміння сутності цього феномену до кількісної оцінки можливостей отримання певного збитку в координатах простору і часу. Другий підхід (умовна назва – «соціальний») розкриває досліджувану категорію через співвідношення з цінностями і нормами соціального характеру та враховує політичні, соціологічні, психологічні, економічні й інші аспекти, що тісно переплетені між собою.

Пропонуємо звернутися до найбільш цікавих вітчизняних та зарубіжних публікацій, що вийшли друком в останні десятиліття в рамках другого, «соціального», підходу.

Вельми корисною з наукової точки зору є монографія колективу авторів за редакцією Ш. З. Султанова «Політичний ризик: аналіз, оцінка, прогнозування, управління», в якій представлений досить об'ємний матеріал, що містить ґрунтовне дослідження існуючих підходів до аналізу соціальної природи політичних ризиків [26].

Психологічні аспекти поняття «ризик» досить докладно висвітлені в роботах відомого психолога В. А. Петровського [27–29]. Аналіз його робіт показав, що в більшості з них ризик розглядається як прагматична тенденція, пов'язана з розрахунком шансів на успіх, і трактується в рамках теорії мотивації досягнення, теорії ухвалення рішення і теорії ігор.

У правовій літературі найчастіше увага зосереджується на проблемі криміналістичного ризику. Найбільш ретельно це питання досліджено Г. О. Зоріним у роботі «Криміналістична евристика» [30], в якій пропону-

ється аналіз методів, за допомогою яких людина може оцінювати ризики у правозастосовній діяльності та визначати способи дій (в тому числі і нестандартні) у ситуаціях правової невизначеності.

Такий мультидисциплінарний підхід до аналізу сутності поняття «ризик» пояснюється багатоаспектністю цього явища, що обумовлює можливість співіснування множинності визначень природи взаємозв'язку соціальних ризиків і соціального захисту. Отже, пропонуємо узагальнити існуючі точки зору.

1. Не тільки у науковій літературі, але й у масовій свідомості вельми поширена думка про ризик як можливу небезпеку або невдачу. Такий підхід має давню історію. Ще на зорі розвитку людства, коли люди теоретично не усвідомлювали вигодоного характеру соціальних процесів, життя змушувало їх шукати способи і форми захисту від можливих небажаних наслідків власних дій. Одним із таких способів було створення запасів продовольства на випадок посухи, військових дій, епідемій тощо. Можна припустити, що саме такі ситуації і сформували передумови для ототожнення ризику з явищами, настання яких могло викликати різного роду збитки, тобто ризик ототожнювався з небезпекою. Ототожнення ризику з небезпекою стало активно підтримуватися вченими, починаючи з кінця 50-х рр. XX ст. Навіть ще півстоліття тому на цьому наполягали юристи: М. С. Грінберг прямо вказував, що ризик – це *небезпека* [31, с. 124], а А. О. Собчак підкреслював, що «ризик – це завжди *небезпека* виникнення несприятливих наслідків (майнового або особистого характеру), про які невідомо, наступлять вони чи ні» [32, с. 55]. Психолог М. А. Котик визначав ризик як дію (вчинок), що виконується в умовах вибору, коли існує *небезпека* у випадку невдачі опинитися в гіршому стані, ніж до вибору [33, с. 87]. Як бачимо, у приведених визначеннях виділяється, зокрема, така риса ризику, як можливість (або міра) передбачуваної невдачі, *небезпека* стосовно конкретного виду діяльності. Отже, якщо розглядати ризик з цих позицій, то соціальний захист буде зводитися до страхування від нещасних випадків, природних катастроф тощо. При цьому немає різниці, виконувала людина ризиковані дії на вимогу інших осіб чи за власним бажанням.

2. Іноді *ризик розуміють як діяльність, що здійснюється зі сподіванням на вдалий результат*. Так, В. А. Абчук визначає ризик як «дії в умовах непевності, при яких вірогідність успіху оцінюється людиною вище, ніж можливість невдачі» [34, с. 24]. Це означає, що в ризикованій дії цілком ймовірним є і невдалий результат. Такий вид ризику не потребує спеціального соціального захисту, бо є абсолютно добровільним.

3. Поєднання першого і другого підходів дозволяє розглядати *ризик як можливість помилки або неуспіху вибору в ситуації з декількома альтерна-*

тивами, або як дію «навмання» в умовах можливої небезпеки зі сподіванням на вдалий результат. При цьому цікавою є ідея М. В. Ручкіної, що «в умовах глобалізації... та глобальних ризиків, які провокуються та відтворюються суб'єктом ризику, підвищення відповідальності... бачиться як компенсаторний захист від породження тотальних ризиків. ...У суб'єкта «застрягає» думка про тотальну відповідальність перед майбутнім» [35, с. 22].

4. У науковій літературі також зустрічаються спроби дати більш узагальнене визначення ризику, виявити риси, що характеризують його як загальнонаукове поняття. Наприклад, у «Стислому психологічному словнику» під редакцією В. А. Петровського зазначається, що «ризик – це ситуативна характеристика діяльності, що складається в непевності її виходу і можливих несприятливих наслідків у випадку неуспіху» [36, с. 308]. Італійські дослідники Л. Новіелло та А. Бассанеллі розглядають ризик як єдність обставин і індивідуально-групових переваг, критеріїв оцінки ситуації, на основі яких приймається оперативне рішення [37, р. 428]. Відомий шведський дослідник Л. Сйoberг презентує категорію «ризик» через перегляд психометричної парадигми, доводячи, що в умовах сучасного суспільства існує досить вагома кореляція між сприйманням людьми ризику та довірою до найважливіших соціальних інститутів [38].

Уточнення поняття ризику у відповідності до особливостей соціального середовища, діяльності, пов'язаної з регулюванням різноманітних сторін громадського життя на основі врахування інтересів, потреб, цільових настанов суб'єктів діяльності, проведено А. П. Альгіним і В. І. Зубковим. А. П. Альгін розуміє ризик як діяльність, пов'язану з подоланням непевності в ситуації неминучого вибору, в процесі якої є можливість кількісно і якісно оцінити здатність досягнення передбачуваного результату, невдачі або відхилення від цілі [39, с. 37]. З погляду В. І. Зубкова, ризик являє собою соціальну поведінку суб'єкта, здійснювану в умовах непевності її результатів. На його думку, знаючи різноманіття джерел непевності, можна стверджувати, що громадське життя постійно продукує ризики [40, с. 24].

М. М. Саппа відзначає, що ризик і небезпека (загроза) не є тотожними поняттями. У людини викликає страх (побоювання) не сама загроза, а пов'язані з нею власні уявлення про шкоду і користь. Тому ризик – це сприйняття суб'єктом небезпеки, що передбачає його вільний вибір (або деяку імітацію вибору). Виходячи з цього, на думку науковця, люди сприймають ризик у двох аспектах: як можливість несприятливої події і з точки зору тяжкості його наслідків. Причому, як правило, обидва аспекти об'єднуються в оцінці однієї людини [41, с. 71].

Отже, кожне з наведених визначень виділяє особливі риси ризику, хоча між ними є спільне: мова йде про процес ухвалення рішення суб'єктом і його

дії в ситуації непевності. Виняток складає група думок, де ризик пов'язується зі збитком, отриманим, наприклад, у результаті стихійного лиха. Проте, на наш погляд, такий збиток не можна назвати ризиком. Ризик має місце тоді, коли людина свідомо приймає рішення, наслідки якого можуть бути несприятливими. Якщо причини збитку знаходяться зовні, ми можемо говорити про небезпеку. Це означає, що ризик одних може стати небезпекою для інших. Таким чином, небезпека може визначатися як об'єктивно існуюча можливість негативного впливу на соціальний об'єкт, в результаті якого йому може бути заподіяний певний збиток, шкода, що погіршує його стан та надає його розвитку небажані динаміку або параметри (характер, темпи, форми тощо). Причому суб'єкт діяльності може мати інформацію про небезпеку (наприклад, небезпека залишитися без способів існування у випадку уродженої інвалідності), а може і не мати її (стихійне лихо), але в будь-якому випадку від його дій або бездіяльності нічого не залежить. Тому, оскільки небезпека є одним із можливих результатів дії людини, розмежування ризиків і небезпек на практиці є вельми умовним. У кожному конкретному випадку одна і та сама подія може розглядатися і як ризик, і як небезпека.

Дуже часто, говорячи про ризик, автори наголошують на небезпеці, якій піддаються люди, а не на можливих перевагах, якщо бажана ціль буде досягнута. Проте нагадаємо, що у випадку ризику цілком можливим є як успіх, так і невдача. Тому ми поділяємо думку А. П. Альгіна, що стосовно здійснення практичних дій у ситуації ризику доцільно враховувати три головних елементи ризику: 1) можливість отримання бажаного результату (удача); 2) можливість настання небажаних наслідків (невдача) у ході вибору альтернативи та її реалізації; 3) можливість відхилення від обраної цілі [39, с. 102].

Ще одним поняттям, яке потребує уточнення в рамках аналізу природи взаємозв'язку категорій «соціальний захист» та «соціальні ризики», є поняття «ситуація ризику» або «ризикована ситуація». В. І. Зубков вважає, що ситуація ризику не є окремим випадком ситуації непевності, а розрізнення повної непевності і просто непевності для визначення ризику не відіграє істотної ролі. Непевність виступає конституюючою ознакою, тобто середовищем появи ризику, тому зростання непевності може спричинити за собою ще більший ризик. Суб'єктивно повна непевність означає абсолютний ризик, тобто полягання на волю випадку. Масштаби же ризику науковець пропонує розглядати в системі трьох координат: ризик зростає зі зменшенням можливості досягнення цілі і збільшенням непевності (кількості альтернатив) і ціни помилки. Розглядаючи непевність як ситуацію, коли існує два і більше виходи, В. І. Зубков висуває тезу, з якою можна погодитися: непевність є середовищем для появи ризику [42, с. 4–6]. Продовжуючи логіку його міркувань, зазначимо: ризик виникає тоді, коли суб'єкт діяльності буде

здійснювати вибір в умовах наявності альтернатив дії (бездіяльність теж є варіантом дії). При цьому існує ймовірність як успішного вирішення проблеми вибору, так і несприятливого (ситуації небезпеки), тому ризик можна вважати *характеристикою дії у ситуації непевності, а небезпеку – характеристикою ситуації*.

Висновки. Проведений аналіз природи взаємозв'язку категорій «соціальні ризики» та «соціальний захист» показав, що:

– соціальні ризики виникають і існують не в надзвичайних, а в звичайних умовах, тому закономірно супроводжують функціонування соціуму;

– якщо аналізувати соціальний захист у межах теорії соціальної безпеки, то він являє собою діяльність щодо попередження, пом'якшення та скасування чинників соціального ризику;

– доцільно розрізняти поняття «соціальна безпека суспільства» (характеристика умов життєдіяльності суспільства) і «соціальна безпека особи» (характеристика рівня захищеності людини від загроз і небезпек);

– соціальна безпека може розглядатися як мета соціального захисту та спосіб мінімізації соціальних ризиків, оскільки вона передбачає не лише недопущення умов, які б могли призвести до зниження якості життя людей, але й реальну наявність соціальних перспектив для всіх верств населення;

– визначаючи соціальні ризики як процес ухвалення рішення суб'єктом щодо його дій в ситуації непевності, можна стверджувати, що небезпека є одним із ймовірних результатів дії, а ризикованою дією може бути тільки соціальна дія;

– розмежування ризиків і небезпек на практиці є вельми умовним, бо у кожному конкретному випадку одна і та сама подія може розглядатися і як ризик, і як небезпека;

– одночасне існування ймовірності не тільки успішного вирішення проблеми вибору, але і неуспішного дозволяє розглядати ризик як характеристику дій у ситуації непевності, а небезпеку – як характеристику ситуації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лаврухін В. В. Державне управління у сфері соціального захисту населення: теоретичні аспекти. *Аспекти публічного управління*. 2015. № 1–2 (15–16). С. 66–72.
2. Багмет М. О., Деріга В. В. Шляхи вдосконалення системи соціального захисту в Україні: політологічний аналіз. *Сучасна українська політика*. Київ, 2009. Вип. 17. С. 250–258.
3. Герасіна Л. М., Погрібна В. Л. Проблема політичного консенсусу крізь призму сучасної політичної моралі. *Evropský politický a právní diskurz*. 2015. № 2. С. 98–108.

4. Кириченко Ю. Право людини на соціальне забезпечення в конституційних нормах України та зарубіжних держав: порівняльно-правовий аналіз. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2014. №4 (10). С. 51–55.
5. Михайловська І. М., Неліпович О. В. Система соціального захисту населення в Україні: сутність, основні складові та напрямки вдосконалення. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2011. №6, Т. 4. С. 255–260.
6. Підлипна Р. П. Система соціального захисту населення в Україні в сучасних умовах: сутність і основні складові. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2015. №1 (69), ч. 1. С. 16–22.
7. Pogribna V. L., Sakhan O. M. Resources and risks of personal autonomy in the modern Ukrainian society: sociological aspects of the analysis. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Соціологія. 2017. №3. С. 118–131.
8. Скуратівський В., Палій О. Соціальна політика. Київ: Вид-во УАДУ, 2003. 265 с.
9. Чудик-Білоусова Н. І. Нові соціальні ризики як підстава соціального забезпечення в Україні. *Університетські наукові записки*. 2015. №1 (53). С. 82–108.
10. Barke R. P., Jenkins-Smith H. C. Politics and scientific expertise: scientists, risk perception, and nuclear waste policy. *Risk Analysis*. 1993. Vol. 13, No. 4. P. 425–439.
11. García A. B., Gruat J.-V. Social protection: a life cycle continuum investment for social justice, poverty reduction and sustainable development. Geneva: International Labour Office, 2003. 57 p.
12. Breyer S. Breaking the vicious circle: toward effective risk regulation. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1993. x, 127 p.
13. Eyles J., Baxter J. Environments, risks and health: social perspectives. London; New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2017. xvi, 239 p.
14. Fromm J. Experts' views on societal risk attention. *Journal of Risk Research*. 2006. Vol. 9, Issue 3. P. 243–264.
15. Fischhoff B. The psychological perception of risk. *The McGraw-Hill homeland security handbook* / David G. Kamien, editor: with a foreword by Richard Falkenrath. New York: McGraw-Hill, 2006. P. 463–492.
16. Mehta M. D. Risk and decision-making: A theoretical approach to public participation in techno-scientific conflict situations. *Technology in Society*. 1998. Vol. 20, Issue 1. P. 87–98.
17. Risk, resilience, inequality and environmental law / edited by Bridget M. Hutter. Cheltenham, UK; Northampton, Massachusetts, USA: Edward Elgar Publishing, 2017. xi, 286 p.
18. Sjöberg L., Drottz-Sjöberg B.-M. Risk perception by politicians and the public. *Energy & Environment*. 2008. Vol. 19, No. 3–4. P. 455–483.
19. Прокофьева Е. Н. Характеристика безопасности и риска: аспекты понимания. *Казанский педагогический журнал*. 2015. №1. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/harakteristika-bezopasnosti-i-riska-aspekty-ponimaniya> (дата звернення: 06.05.2018).

20. Соціальна захищеність населення України / О. Ф. Новікова, О. Г. Осауленко, І. В. Калачова та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Донецьк; Київ: ІЕП НАН України. 2001. 359 с.
21. Новікова О. Ф. Соціальна безпека в Україні: можливості людського розвитку: монографія. Saarbrücken: LAP Lambert Academic Publishing GmbH & Co. KG., 2012. 172 с.
22. Серебрянников В. И., Хлопьев А. Т. Социальная безопасность России. Москва: Инф.-изд. центр МНИИПУ, 1996. 352 с.
23. Скуратівський В., Палій О., Лібанова Е. Соціальна політика: навч. посіб. Київ: Вид-во УАДУ, 1997. 360 с.
24. Качинський А. Б. Індикатори національної безпеки: визначення та застосування їх граничних значень: монографія. Київ: НІСД, 2013. 104 с.
25. Проект Закону про національну безпеку України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63531 (дата звернення: 02.05.2018).
26. Политический риск: анализ, оценка, прогнозирование, управление / [А. Г. Коваленко, Г. В. Коржов, В. З. Вдовенко и др.; под ред. Ш. З. Султанова]; Рос.-амер. ун-т. Москва: ИПЦ РАУ, 1992. 60,[2] с.
27. Петровский В. А. Тенденция к свободному риску и самоутверждение личности. *Социально-психологические проблемы формирования личности и учебно-воспитательного коллектива*. Москва: Изд-во МГПИ, 1975. С. 77–87.
28. Петровский В. А. Психология неадаптивной активности. Москва: ТОО «Горбунок», 1992. 223 с.
29. Петровский В. А. Неадаптивный риск: феноменология и опыт интерпретации. *Управление риском*. 1997. № 3–4. С. 13–20.
30. Зорин Г. А. Криминалистическая эвристика: учеб. пособие по курсу «Криминалистика»: в 2 т. Гродно: Изд-во ГрГУ, 1994. Т. 1. 212 с. Т. 2. 222 с.
31. Гринберг М. С. Проблема производственного риска в уголовном праве. Москва: Госюриздат, 1963. 132 с.
32. Собчак А. А. О некоторых спорных вопросах общей теории правовой ответственности. *Правоведение*. 1968. № 1. С. 49–57.
33. Котик М. А. Психология и безопасность. Изд. 3-е, испр. и доп. Таллинн: Валгус, 1989. 448 с.
34. Абчук В. А. Теория риска в морской практике. Ленинград: Судостроение, 1983. 150 с.
35. Ручкина М. В. Субъект риска: социальные способы самозащиты в условиях глобализации: автореф. дис. ... канд. филос. наук. Тверь, 2009. 23 с.
36. Краткий психологический словарь / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. Москва: Политиздат, 1985. 431 с.
37. Noviello L., Bassanelli A. Need for risk analysis approach to nuclear energy consistent with other hazards. *ICONE 4: ASME/JSME international conference on nuclear engineering; New Orleans, LA (United States); 10–13 Mar 1996: Proceedings. Volume 4: Nuclear plant operations and maintenance, nuclear fuel cycle, institutional and energy*

- policy, non-proliferation and safeguards / edited by A. S. Rao, R. B. Duffey and D. Elias. New York, NY: American Society of Mechanical Engineers, 1996. P. 425–432.
38. Sjöberg L. Risk perception is not what it seems: The psychometric paradigm revisited. *VALDOR 2003: VALues in Decisions On Risk. Proceedings* / Editor Kjell Andersson. Stockholm: VALDOR, 2003. P. 14–29.
39. Альгин А. П. Риск и его роль в общественной жизни. Москва: Мысль, 1989. 187 с.
40. Зубков В. И. Социологическая теория риска: учеб. пособие для вузов. Москва: Академический Проект, 2009. 380 с.
41. Саппа Н. Н. О социальной оценке экологического риска. *Современное общество*. 1994. № 4. С. 71–74.
42. Зубков В. И. Риск как предмет социологического анализа. *Социологические исследования*. 1999. № 4. С. 3–9.

REFERENCES

1. Lavrukhin, V. V. (2015). Derzhavne upravlinnia u sferi sotsialnoho zakhystu naseleennia: teoretychni aspekty. *Aspekty publichnoho upravlinnia – Public Administration Aspects*, 1–2 (15–16), 66–72 [in Ukrainian].
2. Bahmet, M. O., Dereha, V. V. (2009). Shliakhy vdoskonalennia systemy sotsialnoho zakhystu v Ukraini: politolohichnyi analiz. *Suchasna ukrainska polityka – Modern Ukrainian politics, issue 17*, 250–258 [in Ukrainian].
3. Herasina, L. M., Pohribna, V. L. (2015). Problema politychnoho konsensusu kriz pryzmu suchasnoi politychnoi morali. *Evropský politický a právní diskurz – European political and legal discourse*, 2, 98–108 [in Ukrainian].
4. Kyrychenko, Yu. (2014). Pravo liudyny na sotsialne zabezpechennia v konstytutsiinykh normakh Ukrainy ta zarubizhnykh derzhav: porivnialno-pravovyi analiz. *Jurnaluluridic national: teorie și practică – National Law Journal: Theory and Practice*, 4 (10), 51–55 [in Ukrainian].
5. Mykhailovska, I. M., Nelipovych, O. V. (2011). Systema sotsialnoho zakhystu naseleennia v Ukraini: sutnist, osnovni skladovi ta napriamky vdoskonalennia. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu – Bulletin of the Khmelnytsky National University*, Vol. 4, 6, 255–260 [in Ukrainian].
6. Pidlypna, R. P. (2015). Systema sotsialnoho zakhystu naseleennia v Ukraini v suchasnykh umovakh: sutnist i osnovni skladovi. *Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli – Scientific Bulletin of Poltava University of Economics and Trade*, 1 (69), part 1, 16–22 [in Ukrainian].
7. Pogribna, V. L., Sakhan, O. M. (2017). Resources and risks of personal autonomy in the modern Ukrainian society: sociological aspects of the analysis. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho». Serriia: Sotsioloheia – Bulletin of the National University «Yaroslav the Wise Law Academy of Ukraine». Series: Sociology*, 3, 118–131.
8. Skurativskiy, V., Palii, O. (2003). Sotsialna polityka. Kyiv: Vyd-vo UADU [in Ukrainian].

9. Chudyk-Bilousova, N. I. (2015). Novi sotsialni ryzyky yak pidstava sotsialnoho zabezpechennia v Ukraini. *Universytetski naukovy zapysky – University scientific notes, I (53), 82–108* [in Ukrainian].
10. Barke, R. P., Jenkins-Smith, H. C. (1993). Politics and scientific expertise: scientists, risk perception, and nuclear waste policy. *Risk Analysis, Vol. 13, 4, 425–439*.
11. García, A. B, Gruat, J.-V. (2003). Social protection: a life cycle continuum investment for social justice, poverty reduction and sustainable development. Geneva: International Labour Office.
12. Breyer, S. (1993). Breaking the vicious circle: toward effective risk regulation. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
13. Eyles, J., Baxter, J. (2017). Environments, risks and health: social perspectives. London; New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
14. Fromm, J. (2006). Experts' views on societal risk attention. *Journal of Risk Research, Vol. 9, 3, 243–264*.
15. Fischhoff, B. (2006). The psychological perception of risk. *The McGraw-Hill homeland security handbook / David G. Kamien, editor: with a foreword by Richard Falkenrath. New York: McGraw-Hill, 463–492*.
16. Mehta, M. D. (1998). Risk and decision-making: A theoretical approach to public participation in techno-scientific conflict situations. *Technology in Society, Vol. 20, 1, 87–98*.
17. Hutter, B. M. (2017). Risk, resilience, inequality and environmental law. Cheltenham, UK; Northampton, Massachusetts, USA: Edward Elgar Publishing.
18. Sjöberg, L., Drottz-Sjöberg, B.-M. (2008). Risk perception by politicians and the public. *Energy & Environment, Vol. 19, 3–4, 455–483*.
19. Prokofeva, E. N. (2015). Charakteristika bezopasnosti i riska: aspekty ponimaniya. *Kazanskiy pedagogicheskiy zhurnal – Kazan Pedagogical Journal, 1*. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/harakteristika-bezopasnosti-i-riska-aspekty-ponimaniya> [in Russian].
20. Novikova, O. F., Osaulenko, O. H., Kalachova, I. V. et al. (2001). Sotsialna zakhyschenist naselennia Ukrainy / NAN Ukrainy, In-t ekonomiky prom-sti. Donetsk; Kyiv: IEP NAN Ukrainy [in Ukrainian].
21. Novikova, O. F. (2012). Sotsialnaya bezopasnost v Ukraine: vozmozhnosti chelovecheskogo razvitiya: monogr. Saarbrucken: LAP Lambert Academic Publishing GmbH & Co. KG. [in Russian].
22. Serebryannikov, V. I., Hlopev, A. T. (1996). Sotsialnaya bezopasnost Rossii. Moskva: Inf.-izd. tsentr MNIIPU [in Russian].
23. Skurativskiy, V., Palii, O., Libanova, E. (1997). Sotsialna polityka: Navch. posibnyk. Kyiv: Vyd-vo UADU [in Ukrainian].
24. Kachynskiy, A. B. (2013). Indykatory natsionalnoi bezpeky: vyznachennia ta zastosuvannia yikh hranychnykh znachen. Monohrafiia. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
25. Proekt Zakonu pro natsionalnu bezpeku Ukrainy. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63531 [in Ukrainian].

26. Sultanov, Sh. Z. (1992). Politicheskiiy risk: analiz, otsenka, prognozirovaniye, upravlenie / [A. G. Kovalenko, G. V. Korzhov, V. Z. Vdovenko i dr.; Ros.-amer. un-t. Moskva: IPTs RAU [in Russian].
27. Petrovskiy, V. A. (1975). Tendentsiya k svobodnomu risku i samoutverzhdienie lichnosti. *Sotsialno-psihologicheskie problemy formirovaniya lichnosti i uchebno-vospitatel'nogo kollektiva*. Moskva: Izd-vo MGPI, 77–87 [in Russian].
28. Petrovskiy, V. A. (1992). Psihologiya neadaptivnoy aktivnosti. Moskva: TOO «Gorbunok» [in Russian].
29. Petrovskiy, V. A. (1997). Neadaptivnyi risk: fenomenologiya i opyt interpretatsi. *Upravlenie riskom – Risk management*, 3-4, 13–20 [in Russian].
30. Zorin, G. A. (1994). Kriminalisticheskaya evristika: Ucheb. posobie po kursu «Kriminalistika»: Vols 1–2. Grodno: Izd-vo GrGU [in Russian].
31. Grinberg, M. S. (1963). Problema proizvodstvennogo riska v ugovnom prave. Moskva: Gosyurizdat [in Russian].
32. Sobchak, A. A. (1968). O nekotorykh spornykh voprosakh obschey teorii pravovoy otvetstvennosti. *Pravovedenie – Jurisprudence*, 1, 49–57 [in Russian].
33. Kotik, M. A. (1989). Psihologiya i bezopasnost. Izd. 3-e, ispr. i dop. Tallin: Valgus [in Russian].
34. Abchuk, V. A. (1983). Teoriya riska v morskoy praktike. Leningrad: Sudostroenie [in Russian].
35. Ruchkina, M. V. (2009). Sub'ekt riska: sotsialnyie sposoby samozaschity v usloviyah globalizatsii. *Extended abstract of candidate's thesis*. Tver [in Russian].
36. Petrovskiy, A. V., M. G. Yaroshevskiy, M. G. eds (1985). *Kratkiy psihologicheskiy slovar*. Moskva: Politizdat [in Russian].
37. Noviello, L., Bassanelli, A. (1996). Need for risk analysis approach to nuclear energy consistent with other hazards. *ICONE 4: ASME/JSME international conference on nuclear engineering; New Orleans, LA (United States); 10-13 Mar 1996: Proceedings. Volume 4: Nuclear plant operations and maintenance, nuclear fuel cycle, institutional and energy policy, non-proliferation and safeguards* / edited by Rao A. S., Duffey R. B. and Elias D. New York, NY: American Society of Mechanical Engineers, 425–432.
38. Sjöberg, L. (2003). Risk perception is not what it seems: the psychometric paradigm revisited. *VALDOR 2003: VALues in Decisions On Risk. Proceedings* / Editor Kjell Andersson. Stockholm: VALDOR, 14–29.
39. Algin, A. P. (1989). Risk i ego rol v obschestvennoy zhizni. Moskva: Myisl [in Russian].
40. Zubkov, V. I. (2009). Sotsiologicheskaya teoriya riska: ucheb. posobie dlya vuzov. Moskva: Akademicheskiiy Proekt [in Russian].
41. Sappa, N. N. (1994). O sotsialnoy otsenke ekologicheskogo riska. *Sovremennoe obshchestvo – Modern society*, 4, 71–74 [in Russian].
42. Zubkov, V. I. (1999). Risk kak predmet sotsiologicheskogo analiza. *Sotsiologicheskie issledovaniya – Sociological research*, 4, 3–9 [in Russian].

Погребная Виктория Леонидовна, доктор социологических наук, профессор, профессор кафедры социологии и политологии Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

ПРОБЛЕМА НАУЧНОЙ ОПРЕДЕЛЕННОСТИ ФЕНОМЕНА «СОЦИАЛЬНЫЕ РИСКИ В СИСТЕМЕ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ НАСЕЛЕНИЯ»

В статье проводится анализ взаимосвязи категорий «социальная защита» и «социальные риски». Доказывается, что поскольку социальные риски возникают и существуют не в чрезвычайных, а в обычных условиях и поэтому закономерно сопровождают функционирование социума, социальная защита представляет собой деятельность по предупреждению, смягчению и преодолению факторов социального риска, а социальная безопасность может рассматриваться как цель социальной защиты и способ минимизации социальных рисков. Подчеркивается, что если одновременно существует вероятность как успешного разрешения проблемы выбора, так и неуспешного, то риск является характеристикой действий в ситуации неопределенности, а опасность – характеристикой ситуации.

Ключевые слова: социальные риски, социальная защита, социальная безопасность общества, социальная безопасность личности.

Pohribna Victoria Leonidivna, Doctor of Sociological Sciences, Professor, Professor of Department of Sociology and Political Sciences Yaroslav the Wise National Law University, Kharkiv, Ukraine

THE PROBLEM OF SCIENTIFIC CERTAINTY OF THE PHENOMENON OF «SOCIAL RISKS IN THE SYSTEM OF SOCIAL PROTECTION OF THE POPULATION»

Problem setting. Representatives of various social sciences – sociologists, political scientists, lawyers, economists – are engaged in the research of problems of social protection of the population in general and its individual components, the process of organization, specifics about particular groups of the population.

Analysis of scientific publications. A large number of domestic (M. Bagmet, V. Derega, Yu. Kirichenko, I. Mikhailovsky, O. Nelipovich, R. Pidlipna, V. Skuratovsky, O. Paliy, O. Sahan, N. Chudik-Bilousova et al.) and foreign scholars (R. P. Barke, J. Baxter, S. Breyer, J. Eyles, H. C. Jenkins-Smith, A. B. García, J.-V. Gruat, J. Fromm, B. Fischhoff, M. D. Mehta, L. Sjöberg et al.) are studying this problem. Traditionally, they define social protection as a system of funds from state bodies, organizations and officials that protect any citizen from economic and social degradation. The article proposes an alternative

view on the problem of social protection, namely to consider it through the prism of social risks.

Therefore, the **purpose of the article** was to identify and analyze the nature of the relationship between the categories of «social risks» and «social protection».

Presenting main material. The analysis of the basic psychological, sociological, and legal approaches to the definition of the categories «social risk» and «social protection» is carried out.

The analysis carried out in the article allowed to reach the following **conclusions**:

- social risks arise and do not exist in extraordinary situations, and in normal conditions, therefore, naturally accompany the functioning of society;
 - if to analyze social protection within the framework of the theory of social security, it is an activity on prevention, mitigation and elimination of social risk factors;
 - it is advisable to distinguish between the notion of «social security of society» (characteristic of the conditions of the life of society) and «social security of the person» (characteristic of the level of protection of a person from threats and dangers);
 - social security can be considered as a goal of social protection and a way of minimizing social risks, as it involves not only avoiding conditions which could lead to a decrease in the quality of life of people, but also the real availability of social prospects for all segments of the population;
 - when defining social risks as a process of decision-making by the subject about his actions in a situation of uncertainty, it can be argued that danger is one of the likely outcomes of action, and risk action can be only social action;
 - the delineation of risks and dangers in practice is highly arbitrary, because in each particular case, one and the same event can be considered both as a risk and as a danger;
 - the simultaneous existence of the probability of not only successful solution to the problem of choice, but unsuccessful allows you to consider the risk as a description of actions in the situation of uncertainty, and the danger – as a characteristic of the situation.
- Keywords:** social risks, social protection, social security of a society, social security of the person.

Поліщук Ігор Олексійович, доктор політичних наук, професор,
професор кафедри соціології та політології Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: i_polischuk@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-6864-4425

МОДЕРНА ПОЛІТИЧНА МЕНТАЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

У статті розкриваються історичний контекст та специфічні риси модерної політичної ментальності українського народу. Найважливіші ментальні характеристики українців встановлюються за допомогою методів історичного описання та соціологічного опитування. Метою даної статті є виявлення сучасних політико-ментальних особливостей українського народу на підставі аналізу його давнього та новітнього історичного досвіду. Робляться висновки: сучасна політична ментальність українського народу має гібридний характер (модерні елементи поєднуються з традиційними); у зв'язку з процесом децентралізації актуалізувалася ментальна константа українства – громадоцентризм; воля та свобода стали екзистенційними імперативами для переважної більшості сучасних представників українського народу; поступово народжується та здобуває розповсюдження новий, прозахідний активістський тип ментальності; кристалізуються національна ідентифікація та державницький характер політичної свідомості українства.

Ключові слова: модерн, Україна, політична ментальність українства, держава, традиція, актуалізація.

Постановка проблеми. Український народ на початку ХХІ ст. змушений захищати власну національну державність, обстоюючи свій суверенітет та державну цілісність. У цьому зв'язку об'єктивно актуалізується комплекс проблем, пов'язаний із трансформацією та формуванням політичної ментальності українства на сучасному етапі. Розгляд основних сучасних ментальних характеристик українського народу дозволить краще зрозуміти глобальну перспективу новітнього державотворення в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ментальність всебічно досліджується багатьма вченими як соціокультурний феномен у всьому його розмаїтті і складності (С. Акреман, Г. Гачев, Л. Герасіна, М. Губанов, В. Гулай, Р. Додонов, Д. Ебер, Ж. Дюбі, Л. Леві-Брюль та ін. [1–18]). Особливої уваги заслуговують роботи, які досліджують у всьому його різноманітті феномен

української ментальності. Розробку проблеми політичної ментальності українства зустрічаємо у роботах В. Бебика, Ю. Калиновського, В. Кизими, Н. Корнієнко, О. Кульчицького, Г. Куц, С. Тарана, О. Рудакевича, Н. Хамітова, Д. Чижевського, В. Янова, В. Яреми та ін. Історіософський аналіз української ментальності міститься у працях О. Бондаренко, І. Кривонос, О. Козлової, В. Фокіної, О. Яремчук та ін. У своїх дослідженнях названі вчені приділяють увагу політико-філософським узагальненням щодо проблеми української ментальності, залишаючи осторонь її конкретно історичні прояви та сучасні риси.

У зв'язку з цим нагальною *метою* даної статті є виявлення сучасних політико-ментальних особливостей українського народу на підставі аналізу його давнього та новітнього історичного досвіду. *Завдання* статті полягає у виокремленні базових уявлень про політичну ментальність українства в сучасному науковому дискурсі.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж безпосередньо розглянути специфічні риси політичної ментальності сучасного українства, необхідно згадати найважливіші історичні фактори, які залишають свій вплив на сьогодення України. Сучасна ментальність становить переплетіння традиційних та новітніх настанов, причому модерні елементи часто-густо є продовженням закарбованих на підсвідомому психічному рівні класичних елементів. Як слушно зауважує О. П. Колісник, духовна сторона культури передається через її еталонних носіїв від покоління до покоління. Велику частину культури референтної спільноти людський індивід освоює у ході соціалізації, акультурації та персоналізації мимовільно через ідентифікацію з еталонними особистостями та референтними групами [19, с. 89]. Тобто значна частина сучасної ментальності є успадкованою від попередніх історичних епох та генерацій і змінюється доволі повільно, при цьому репродукуючи найбільш типові історичні настанови, взірці й моделі поведінки. Т. Г. Бабина також звертає увагу на історичну вкоріненість багатьох аспектів національної ментальності, підкреслюючи, що менталітет з точки зору смислотворення проявляється на свідомому та несвідомому рівнях, включаючи виміри генетичної пам'яті [20, с. 9].

У цьому контексті стратегічно важливим компонентом традиційної української ментальності виступає *громадоцентризм* як схильність до різноманітних форм самоорганізації та самоврядування. Ця риса відзначає й історичну традицію, й сучасну політичну ментальність українства. Зокрема, як зазначає О. В. Бондаренко, самоврядні потенції української ментальності – невід'ємна частка історичного «образу» українського народу. Вони належать до базових рис українського народу. І, певна річ, вони знаходять своє віддзеркалення в ментальності сучасного українця, в суспільно-політичних ре-

аліях українського сьогодення. Йдеться про здатність навіть за найнесприятливіших умов знаходити різноманітні індивідуальні й громадські форми раціонального господарювання, що є формою боротьби за виживання; про бажання свободи, вільної самодіяльності особистості (нехотіння «знати ні царя ні пана», М. Костомаров); про досить високий ступінь громадсько-політичної самоорганізації українського народу (починаючи з вічових часів і далі) [21, с. 73]. Сьогодні громадоцентризм виступає необхідною ментальною підоймою *процесу децентралізації*, який завдяки зусиллям центральної української влади на чолі з Президентом України П. О. Порошенком набирає обертів в сучасній Україні та має цілковиту підтримку з боку переважної більшості населення. Це той випадок, коли українці виступають типовими європейцями, для яких дієва система місцевого самоврядування виступає основою режиму політичної поліархії. Даються взнаки потужні традиції Магдебурзького права, яке тривалий час (з XIII до XIX ст.) складало основу місцевого життя переважної більшості міст та містечок в новий час в Україні і які не змогла повністю нівелювати радянська влада. До речі, саме громадоцентризм може й має виступити ефективною альтернативою гаслу псевдофедералізму та державній аномії українства на сучасному етапі державотворення. Як наголошує П. Ф. Чередник, «зростання рівня соціалізації приводить до пониження ролі центральної влади, до зростання ролі вільної самоорганізації і розширення сфери її ефективної дії» [22, с. 153].

Загалом, як уже зазначалося, політична ментальність українського народу формувалася протягом століть під впливом декількох важливих особливостей національного історичного процесу. Домінантним чинником специфіки ментальної основи українства виступає *тривала бездержавність*. Цей фактор спричинив появу та існування *етатистської (державної) аномії* як складової частини політичної ментальності українського народу. Багатовікова відсутність власної суверенної державності істотно деформувала політико-національну свідомість українства, обумовила превалювання зовнішніх факторів, пошук зовнішнього ворога, який оголошувався винуватцем усіх негараздів. Домінування іноземних провідників спричинило виникнення в українській ментальності багатьох комплексів, серед яких головний – комплекс меншовартості людини, яка є хазяїном землі, але через дію зовнішніх сил не може бути вільним господарем, тобто розпоряджатися своєю землею. Звідси виникає брак природних амбіцій, намагання уникнути особистої відповідальності, толерантне сприйняття негативних явищ, терплячість.

Бездержавність зумовила помітну в часі *роз'єднаність українських етнічних територій*. Приналежність українських земель Австро-Угорській, Російській імперіям, Чехословаччині, Польщі, Румунії вплинуло на традиції, побут та культуру різних груп українського народу. Приміром, визначальними

рисами ментальності наддніпрянців вважаються анархізм, колективізм і патерналізм, порівняно з галичанами національна свідомість та ідентифікація в них є значно слабшими.

Натомість ментальність галицьких українців постійно знаходилась в полі західноєвропейської культури (польської, німецької та австрійської). Важливу роль у ментальному усталенні цієї гілки українського народу відіграла греко-католицька церква, яка безпосередньо підпорядкована Папі Римському. На думку переважної більшості спеціалістів, для мешканців Галичини більш характерні такі риси, як повага до власності, працелюбність, вміння господарювати, консерватизм та індивідуалізм.

Окрім регіонального ментального розмежування серед українців завжди проявлялася й соціальна ментальна неоднорідність. Йдеться про існування двох основних ментальних типів: *козацького і селянського*. Відразу наголошено, що кожний з цих ментальних типів є по-своєму оригінальним. Слід погодитися з В. Гаврилюком, який підкреслює, що «український народ неповторний, його доля сплетена непередбачувано та неповторно, як морозний візерунок на склі» [23]. Ментальні характеристики українських козаків та селян детермінуються феноменом «некласичності» української нації.

Як зазначає О. В. Бондаренко, на рівні української ментальності вироблявся певний психоповедінковий стереотип, що носив характер не тільки національної, а й соціальної ідеї, а саме – відмінною рисою людей «некласичних» націй науковці називають виразне анархістсько-бунтарське начало у ставленні до громадських інституцій і державницьких структур, а також особиста «буйна воля». Зокрема, феномен козацтва – козак як ідеал вільної людини, борець за суспільне благо та за власну кращу долю [21, с. 68]. Образ козака став синонімом українського національного героїзму, який передає неповторний національний колорит. До речі, сьогодні багато сучасних нових політичних сил так чи інакше позиціонують себе як нащадки козацького визвольного руху («Правий сектор», «Національний корпус» тощо), пасіонарного вибуху за справжню волю України та незалежність від Російської Федерації (імперії) на сьогоднішньому історичному етапі.

О. С. Стражний звертає увагу на непересічне значення козацької ментальності для розвитку оригінального українського національного характеру: «Як мисливці болотом, пройшлися Європою запорізькі козаки. Їхнє вільне суспільство, переступивши через стандарти тодішнього світу, живучи всупереч тому світу і над тим світом, довело своє право бути не таким, як усі. На цьому й ґрунтується своєрідність української ментальності як цивілізаційного феномену – вихід за рамки звичних шаблонів і світоглядних трафаретів [24, с. 353–354]. Це треба враховувати, коли сьогодні ми впроваджуємо ті чи інші запозичені форми та соціальні практики: вони не можуть ігнорувати україн-

ський національний колорит та оригінальні традиції, інакше – отримують жорсткий спротив. Пригадаймо недавню спробу В. Януковича здійснити авторитарний реверс через відновлення президентської республіки в Україні: врешті-решт він (В. Янукович) отримав новий Майдан, адже згортання європейського вектору стало приводом, а справжня причина – це повне неприйняття диктаторських практик сучасною українською ментальністю.

Для козацького ментального типу притаманні пасіонарність, демократизм, «братська» солідарність, активізм, авантюризм, стійкі форми самоорганізації, певні елементи анархізму. В часи існування Козацької християнської республіки в епоху Середньовіччя дані риси ментальності дозволили сформувати оригінальну форму влади, яку називають *військова демократія*.

Окремо слід підкреслити, що для козацького загалу стрижнем ментальності виступала *волелюбність*. Істотного значення в українській ментальності в сучасних умовах набуло смисложиттєве розуміння свободи. Як зазначає А. Бичко, «...з одного боку, це було розуміння свободи як індивідуальної особистісної сутності. Адже саме таке розуміння було закономірним продовженням тієї тенденції, що склалася в ментальних особливостях українців – кордоцентрична (від грецького *corgis* – серце) спрямованість. Тим більше, що особистісна свобода була нерозривно пов'язана з героїчними ідеалами, обґрунтованими народною культурою...» [25, с. 117]. Воля та свобода стали екзистенційними імперативами для життя багатьох генерацій українського народу (причому інтерпретувалися вони в анархічному дусі як бездержавна вольниця, що взяв на озброєння лідер українського анархічного руху Нестор Махно на початку ХХ ст.).

На протигагу козацьким пасіонаріям українські селяни успадкували традиційні риси землеробської культури: парафіальний світогляд (хуторянство), пасивне мрійництво, схильність до споглядання (яке культивується православною традицією), індивідуалізм.

Істотний вплив на розвиток національної ментальності українців мала їхня геополітична *маргінальність та межовість між східною та західною цивілізацією*. Це зумовлює некласичність національного історичного процесу, який розвивався по особливій траєкторії, яка спричиняла цивілізаційну невизначеність, постійні хитання між Сходом та Заходом, кидання з одних крайнощів в інші: від любові – до ненависті, від ейфорії – до розпачу, брак волі до консолідованих дій, схильність до постійного внутрішнього протистояння.

Оригінальність та своєрідність української національної історії знайшла своє віддзеркалення й у *правовій ментальності* українців. На думку багатьох дослідників, на українських землях ніколи не було поваги до закону. На кожному хуторі, у кожній родині був свій закон, свої правила. «Свавілля» становило основу життя киммерійців, скіфів, сарматів. Не відзначалися особливою

повагою до закону північнопричорноморські елліни, «героїзувала» злочинця візантійська психокультура. Свій неписаний кодекс честі існував у запорізьких козаків [24, с. 340–341]. Так звані «охоронці закону» що у царські, що у радянські часи завжди намагалися підігнати його під себе. Вони вели боротьбу не так зі злочинністю, як з власним народом – хуліган викликав у радянської влади розчулення, «злодій у законі» – повагу. Адже закон в уявленні суспільства – «що дишло», пожива для бюрократів, шахраїв і хабарників. Тому порушувати його вважалось не соромно, а, навіть, навпаки – престижно [24, с. 341]. З другого боку, слід констатувати витворення в Україні унікальної народної правосвідомості, яка, особливо в сприятливі часи, стверджувала право конкретної людини на свободу, землю, власність, працю, вільне господарювання (вічова законотворчість, копні суди, братське судочинство, трансформація магістратських судів у бік звичаєвого права, національно-своєрідний характер земства і т. ін.); здатність до громадсько-політичної творчості «знизу», потенційну громадсько-політичну творчу енергію українського народу та ін. [21, с. 74].

За ідеологічною орієнтацією для політичної ментальності сучасної України характерний амбівалентний розподіл соціуму на прихильників лівих комуністичних і соціалістичних цінностей (в основному дотримуються люди передпенсійного та пенсійного віку), з одного боку, та право-центристських консервативно-ліберальних – з другого (сповідують люди молодого та середнього віку). Теперішній Україні загалом властива прихильність до західноєвропейських політичних цінностей, але помітними є риси ментальності та культури східних народів, зокрема етатистський патерналізм, орієнтація на харизматичних лідерів.

Політична ментальність теперішньої української нації відзначається, на думку багатьох дослідників, постколоніальним, пострадянським, постсоціалістичним характером. Щоправда, ця ментальність натепер втратила монополію та функціонує здебільшого за інерцією, поступово народжується новий, прозахідний *активістський тип ментальності*. Цей тип нового менталітету багато в чому репродукує пасіонарні форми політичної активності, притаманні козацькій верстві. Це проявилось навіть в організаційних формах – «сотнях», «десятках» в ході «Помаранчевої революції» 2004 р. та під час Революції Гідності 2014 р. Звичайно, активістський тип ментальності тільки народжується та є притаманним в основному молодіжним громадським лідерам.

Разом з тим тенденції розвитку сучасних політичних процесів в Україні дозволяють констатувати, що політична ментальність українського соціуму отримала сталу національну ідентифікацію та державницький характер. Згідно з результатами всеукраїнського дослідження, проведеного Інститутом

Горшеніна, дев'ять з десяти респондентів (92,6%) вважають себе українцями, кожен двадцятий (5,5%) – росіянином. Варто нагадати, що під час перепису населення у 2001 р. 77,8% громадян України ідентифікували себе як українці, 17,3% – як росіяни [26, с. 7]. Ці дані свідчать, що процес націотворення в Україні значно прискорився. Це сталося не в останню чергу через агресивні дії Росії на Сході України, які кристалізували українську національну ідентифікацію. Як справедливо наголошує О. П. Колісник, у процесі свого соціально-історичного розвитку під впливом своєї еліти, яка творить авторську культуру та національну ідею як задум кращого прийдешнього для рідного етносу, цей етнос може перейти у більш високий стан нації. Національна ідентичність не лише переживається, а й усвідомлюється. Сформована нація стає ніби «великою особистістю», яка здатна долати вади етнічного характеру й торувати спільний для співучасників історичний шлях у прийдешнє [19, с. 91].

Більшість українців (51,6%) вважає, що Україні варто інтегруватися до Європейського Союзу, при цьому 10,2% виступає за тісне співробітництво з Митним союзом Євразійського економічного союзу. У той же час 23,3% респондентів висловилися проти інтеграції як з ЄС, так і з МС, ще 8,8% не змогли відповісти на поставлене запитання [26, с. 10].

Щодо ставлення до демократії та держави як соціальних інституцій політична ментальність українського народу залишається етатистсько-патерналістською. Про це свідчать дані згаданого соціологічного дослідження.

Сьогодні у свідомості українців досить часто домінують цінності особистого благополуччя, такі як: здоров'я, успіх, достаток, щаслива сім'я, відсутність стресів, рідше – інтелектуальний розвиток. На другому місці опинились пов'язані із ними цінності патерналістського спрямування: якісні та безкоштовні освіта і медицина, гідні пенсії, соціальні виплати, забезпеченість робочими місцями, співмірні отримуваним доходам ціни, стабільність. І в останню чергу респонденти згадують цінності, які регулюють співжиття у суспільстві, умовно «європейські цінності»: верховенство права, демократія, свобода слова, чесність/прозорість, прагнення надати рівні можливості усім громадянам тощо [26, с. 13].

Щодо розвитку громадянської культури необхідно зазначити, що лише кожен десятий українець (10,5%) бере активну участь у суспільно-політичному житті свого населеного пункту. Разом з тим 41,2% респондентів відзначили, що роблять це у міру можливостей. Майже половина населення країни (48,3%) зовсім не бере участі в суспільно-політичному житті свого населеного пункту. Більшість українців (58,3%) вважають, що якість їхнього життя не залежить від того, як вони голосують на виборах («точно не залежить» – 36,1%, «скоріше не залежить» – 22,2%). У той же час кожен третій українець

дотримується протилежної думки («точно залежить» – 12,4%, «скоріше залежить» – 22,6%). Не змогли відповісти на це запитання 6,7% опитаних [26, с. 14].

Таким чином, можна зробити такі **висновки**. По-перше, помітний компонент модерної ментальності є успадкованим від попередніх поколінь певного етносу і трансформується доволі повільно, при цьому відтворюючи найбільш розповсюджені психологічні настанови, взірці й моделі поведінки. Це обумовлює існування гібридної ментальності сучасного українства, в якій модерні елементи поєднуються з традиційними.

По-друге, серед базових ментальних констант українства є *громадоцентризм*, який виступає основою сучасного *процесу децентралізації в Україні*. Історична місія українського громадоцентризму полягає в тому, що він має виступити запобіжником руйнівної для Української держави федералізації та фактором подолання етатистської аномії великої частини сучасного українства.

По-третє, «Помаранчева революція» 2004 р. та Революція Гідності 2014 р. засвідчили повне неприйняття диктаторських та авторитарно-волюнтаристських практик сучасною українською ментальністю. Воля та свобода стали екзистенційними імперативами для переважної більшості сучасних представників українського народу.

По-четверте, поступово народжується та здобуває розповсюдження новий, прозахідний *активістський тип ментальності*. Цей тип нового менталітету багато в чому репродукує пасіонарні форми політичної активності, притаманні козацькій верстві.

По-п'яте, останні тенденції постмайданної української політики висвітлили обнадійливі для майбутнього Української державності ментальні характеристики сучасного українства – кристалізовану національну ідентифікацію та державницький характер політичної свідомості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гачев Г. Д. Ментальности народов мира. Москва: Алгоритм: Эксмо, 2008. 544 с.
2. Губанов Н. И., Губанов Н. Н. Роль менталитета в развитии общества: социокультурная гипотеза. *Вестник славянских культур*. 2017. Т. 43. С. 38–51.
3. Гулай В. В. Соціально-психологічне підґрунтя та актуальні політико-правові проблеми ментальної амбівалентності населення сучасної України (на прикладі Галичини). *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Політологія. 2017. №2. С. 258–261.
4. Додонов Р. А. Теория ментальности: учение о детерминантах мыслительных автоматизмов. Запорожье: РА «Тандем-У», 1999. 264 с.

5. Дюби Ж. История ментальностей. *История ментальностей, историческая антропология. Зарубежные исследования в обзорах и рефератах* / под ред. Е. М. Мухомовой. Москва: Изд-во Института всеобщей истории РАН, 1996. С. 18–21.
6. Кирдяшкин И. В., Скочилова В. Г. Структура политической ментальности студенческой молодежи в культурно-символическом контексте политической социализации: региональный аспект. *Вестник Томского государственного университета. Философия. Социология. Политология*. 2016. № 3 (35). С. 178–185.
7. Кіндратець О. М. Виявлення особливостей менталітету народу в умовах загрози його безпеці. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Політологія. 2017. № 2. С. 268–270.
8. Леви-Брюль Л. Первобытный менталитет / пер. с фр. Е. Кальщикова. Санкт-Петербург: Европейский Дом, 2002. 400 с.
9. Требін М. П. Правова ментальність європейців. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Політологія. 2017. № 2. С. 298–305.
10. Acreman S. *Democratic theory and the enlarged mentality*. New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2018. xi, 116 p.
11. Bazaluk O. A. *Corruption in Ukraine: rulers' mentality and the destiny of the nation, geophilosophy of Ukraine* / translated by Tamara Blazhevych; proofread by Lloyd Barton. Newcastle upon Tyne, UK: Cambridge Scholars Publishing, 2016. xiv, 234 p.
12. Gerasina L. M., Drongal' A. N. Marginality and problems mentality: essence and ways of overcoming. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Політологія. 2017. № 2. С. 255–258.
13. Kreuter E. A. *The collector mentality: modernization of the hunter-gatherer*. New York: Nova Science Publishers, 2017. lvii, 255 p.
14. Llopis G., Eber J. *The innovation mentality: six strategies to disrupt the status quo and reinvent the way we work*. Irvine: Entrepreneur Press, 2017. xxxv, 251 p.
15. *New trends in Russian political mentality: Putin 3.0* / edited by Elena Shestopal. Lanham, Maryland: Lexington Books, 2016. xviii, 396 p.
16. Swaan A. de. *The killing compartments : the mentality of mass murder*. New Haven: Yale University Press, 2015. xi, 332 p.
17. Whetstone G. *Millionaire mentality*. New Kensington, PA: Whitaker House, 2015. 171 p.
18. Zook C., Allen J. *The founder's mentality: how to overcome the predictable crises of growth*. Boston, Massachusetts: Harvard Business Review Press, 2016. 214 p.
19. Колісник О. П. Ментальність, етнічний характер, ідентичність та духовний саморозвиток пересічного українця як чинники долі України. *Психологічні перспективи*. 2013. Вип. 21. С. 88–117.
20. Бабина Т. Г. Історичні виміри менталітету: своєрідність українського світу. *Вісн. Дніпропетр. ун-ту*. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія. 2012. Т. 20, вип. 22(2). С. 8–12.

21. Бондаренко О. В. Українська ментальність в розмаїтті національних ментальних формоутворень й архетипів: історико-культурний аспект. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2008. Вип. 32. С. 66–78.
22. Чередник П. Ф. Українська ментальність і українська державність. Київ: Наука, 2017. 181 с.
23. Гаврилюк В. Українська ментальність: минуле та майбутнє. URL: <http://www.nacija.com.ua/?article=5864> (дата звернення: 15.04.2018).
24. Стражний О. С. Український менталітет: Ілюзії. Міфи. Реальність. Київ: Книга, 2008. 368 с.
25. Бичко (Неліпович) А. К. Українська ментальність. Джерела становлення: монографія. Київ: Освіта України, 2014. 195 с.
26. Українське суспільство та європейські цінності. Київ: Ін-т імені Горшеніна, 2017. 44 с.

REFERENCES

1. Gachev, G. D. (2008). *Mentalnosti narodov mira*. Moskva: Algoritm, Eksmo [in Russian].
2. Gubanov, N. I., Gubanov, N. N. (2017). Rol mentaliteta v razvitii obschestva: sotsio-kulturnaya gipoteza. *Vestnik slavyanskikh kultur – Bulletin of Slavic Cultures*, 43, 38–51 [in Russian].
3. Hulai, V. V. (2017). Sotsialno-psykholohichne pidgruntia ta aktualni polityko-pravovi problemy mentalnoi ambivalentnosti naseleння suchasnoi Ukrainy (na prykladi Halychyny). *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho». Serii: Politolohiia – Bulletin of the National University «Yaroslav the Wise Law Academy of Ukraine». Series: Political Science*, 2, 258–261 [in Ukrainian].
4. Dodonov, R. A. (1999). *Teoriya mentalnosti: uchenie o determinantah myslitelnykh avtomatizmov*. Zaporozhe: RA «Tandem-U» [in Russian].
5. Dyubi, Zh. (1996). *Istoriya mentalnostey. Istoriya mentalnostey, istoricheskaya antropologiya. Zarubezhnyie issledovaniya v obzorah i referatah / pod red. E. M. Mihinoy*. Moskva: Izd-vo Instituta vseobschey istorii RAN. 18-21 [in Russian].
6. Kiryashkin, I. V., Skochilova, V. G. (2016). Struktura politicheskoy mentalnosti studencheskoy molodezhi v kulturno-simvolicheskom kontekste politicheskoy sotsializatsii: regionalnyy aspekt. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Filosofiya. Sotsiologiya. Politologiya – Bulletin of Tomsk State University. Philosophy. Sociology. Political Science*, 3 (35), 178–185 [in Russian].
7. Kindratets, O. M. (2017). Vyavleniia osoblyvostei mentalitetu narodu v umovakh zahrozy yoho bezpetsi. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho». Serii: Politolohiia – Bulletin of the National University «Yaroslav the Wise Law Academy of Ukraine». Series: Political Science*, 2, 268–270 [in Ukrainian].

8. Levi-Bryul, L. (2002). Pervobyitnyiy mentalitet / Per. s frants. E. Kalschikova. Sankt-Peterburg: «Evropeyskiy Dom» [in Russian].
9. Trebin, M. P. (2017). Pravova mentalnist yevropeitsiv. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho»*. Serii: *Politolohiia – Bulletin of the National University «Yaroslav the Wise Law Academy of Ukraine»*. Series: *Political Science*, 2, 298–305 [in Ukrainian].
10. Acreman, S. (2018). *Democratic theory and the enlarged mentality*. New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
11. Bazaluk, O. A. (2016). *Corruption in Ukraine: rulers' mentality and the destiny of the nation, geophilosophy of Ukraine* / translated by Tamara Blazhevych; proofread by Lloyd Barton. Newcastle upon Tyne, UK: Cambridge Scholars Publishing.
12. Gerasina, L. M., Drongal', A. N. Marginality and problems mentality: essence and ways of overcoming. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho»*. Serii: *Politolohiia – Bulletin of the National University «Yaroslav the Wise Law Academy of Ukraine»*. Series: *Political Science*, 2, 255–258.
13. Kreuter, E. A. (2017). *The collector mentality: modernization of the hunter-gatherer*. New York: Nova Science Publishers.
14. Llopis, G., Eber, J. (2017). *The innovation mentality: six strategies to disrupt the status quo and reinvent the way we work*. Irvine: Entrepreneur Press.
15. Shestopal, E. ed (2016). *New trends in Russian political mentality: Putin 3.0*. Lanham, Maryland: Lexington Books.
16. Swaan, A. de. (2015). *The killing compartments: the mentality of mass murder*. New Haven: Yale University Press.
17. Whetstone, G. (2015). *Millionaire mentality*. New Kensington, PA: Whitaker House.
18. Zook, C., Allen, J. (2016). *The founder's mentality: how to overcome the predictable crises of growth*. Boston, Massachusetts : Harvard Business Review Press.
19. Kolisnyk, O. P. (2013). Mentalnist, etnichnyi kharakter, identychnist ta dukhovnyi samorozvytok peresichnoho ukraintsia yak chynnyky doli Ukrainy. *Psykhologichni perspektyvy – Psychological perspectives, Issue 21*, 88-117 [in Ukrainian].
20. Babyna, T. H. (2012). Istorychni vymiry mentalitetu: svoieridnist ukrainskoho svitu. *Visn. Dnipropetr. un-tu. Serii: Filosofii. Sotsiologii. Politologii – Bulletin of Dnipropetrovsk University. Series: Philosophy. Sociology. Politology, Vol. 20, issue 22 (2)*, 8–12 [in Ukrainian].
21. Bondarenko, O. V. (2008). Ukrainska mentalnist v rozmaitti natsionalnykh mentalnykh formoutvoren y arkhety piv: istoryko-kulturnyi aspekt. *Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii – Humanitarian Bulletin Zaporizhzhya State Engineering Academy, issue 32*, 66–78 [in Ukrainian].
22. Cherednyk, P. F. (2017). *Ukrainska mentalnist i ukrainska derzhavnist*. Kyiv: Nauka [in Ukrainian].
23. Havryliuk, V. *Ukrainska mentalnist: mynule ta maibutnie*. URL: <http://www.nacija.com.ua/?article=5864> [in Ukrainian].
24. Strazhnyi, O. C. (2008). *Ukrainskyi mentalitet: Iliuzii. Mify. Realnist*. Kyiv: Knyha [in Ukrainian].

25. Bychko (Nelipovych), A. K. (2014). *Ukrainska mentalnist. Dzherela stanovlennia* : monohrafiia. Kyiv: Osvita Ukrainy [in Ukrainian].
26. *Ukrainske suspilstvo ta yevropeiski tsinnosti* (2017). Kyiv: In-t imeni Horshenina [in Ukrainian].

Полищук Игорь Алексеевич, доктор политических наук, профессор, профессор кафедры социологии и политологии Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

МОДЕРНАЯ ПОЛИТИЧЕСКАЯ МЕНТАЛЬНОСТЬ УКРАИНСКОГО НАРОДА

В статье раскрываются исторический контекст и специфические черты современной политической ментальности украинского народа. Наиболее важные ментальные характеристики украинцев устанавливаются с помощью методов исторического описания и социологического опроса. Целью данной статьи является выявление современных политико-ментальных особенностей украинского народа на основании анализа его давнего и нового исторического опыта. Делаются выводы: современная политическая ментальность украинского народа имеет гибридный характер (современные элементы сочетаются с традиционными); в связи с процессом децентрализации актуализировалась ментальная константа украинства – громадоцентризм; воля и свобода стали экзистенциальными императивами для подавляющего большинства современных представителей украинского народа; постепенно рождается и получает распространение новый, прозападный активистский тип ментальности; кристаллизуются национальная идентификация и государственный характер политического сознания украинцев.

Ключевые слова: модерн, Украина, политическая ментальность украинства, государство, традиция, актуализация.

Polishchuk Igor Olexijovyich, Doctor of Political Sciences, Professor, Professor of Department of Sociology and Political Science, Yaroslav the Wise National Law University, Kharkiv, Ukraine

MODERN POLITICAL MENTALITY OF THE UKRAINIAN PEOPLE

Problem setting. *Consideration of the basic contemporary mental characteristics of the Ukrainian people will make it possible to better understand the global perspective of the newest state building in Ukraine.*

Recent research and publications analysis. *Mentality is thoroughly investigated by many scholars as a sociocultural phenomenon in all its diversity and complexity (S. Acreman, R. Dodonov, J. Dyubi, D. Eber, G. Gachev, M. Gubanov, V. Gulay, L. Herasina, L. Lévy-Bruhl et al.). Particular attention deserves works that explore the phenomenon of Ukrainian mentality in all its diversity.*

Paper objective. *The purpose of this article is to identify the modern political and mental characteristics of the Ukrainian people based on an analysis of its long-standing and recent historical experience.*

Paper main body. *The article reveals the historical context and specific features of the modern political mentality of the Ukrainian people. The most important mental characteristics of Ukrainians are established using methods of historical description and sociological survey. Today, community-centeredness is a necessary mental lever for the process of decentralization, which thanks to the efforts of the central Ukrainian authorities led by the President of Ukraine P. O. Poroshenko is gaining momentum in modern Ukraine and has full support from the overwhelming majority of the population. This is the case when Ukrainians are typical Europeans for whom the efficient system of local self-government acts as the basis of the regime of the political polyarchy.*

The dominant factor in the specifics of the mental basis of Ukrainianity is long-term statelessness. This factor led to the emergence and existence of statist (state) anomie as an integral part of the political mentality of the Ukrainian people.

Non-government led to the apparent disunity of Ukrainian ethnic territories in time. The affiliation of the Ukrainian lands to the Austro-Hungarian, Russian empires, Czechoslovakia, Poland, Romania influenced the traditions, life and culture of various groups of the Ukrainian people. For example, anarchism, collectivism and paternalism are considered to be decisive for the mentality of the Dnieper people, compared with the Galician national consciousness and identification in them is much weaker.

On the other hand, the mentality of Galician Ukrainians was constantly in the field of Western European culture (Polish, German, and Austrian). An important role in the mental setting of this branch of the Ukrainian people was played by the Greek-Catholic Church, which is directly subordinate to the Pope. According to the overwhelming majority of specialists, the habitants of Galicia have more characteristic features such as respect for property, hard work, management skills, conservatism and individualism.

In addition to the regional mental separation among Ukrainians, social mental heterogeneity has always been manifested. It is a question of the existence of two main types of mental: the Cossack and peasant.

The 2004 Orange Revolution and the 2014 Revolution of Dignity showed a complete rejection of dictatorial and authoritarian-voluntarist practices with modern Ukrainian mentality.

Conclusions of the research. *Conclusions are drawn: the modern political mentality of the Ukrainian people has a hybrid character (modern elements are combined with traditional ones); in connection with the process of decentralization, the mental constant*

of Ukrainianity was updated; will and freedom have become existential imperatives for the vast majority of modern representatives of the Ukrainian people; a new, pro-Western activist type of mentality is gradually being born and spread; the national identity and the state character of the political consciousness of Ukrainianity crystallize.

Keywords: *modern, Ukraine, political mentality of ukrainians, state, tradition, actualization.*

УДК 32:351.862.4

DOI: 10.21564/2075-7190.37.133543

Смолянук Володимир Федорович, доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політології та національної безпеки
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана, м. Київ, Україна
e-mail: svf-nb@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-4222-813X

СИСТЕМНІ ЗАСАДИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Досліджуються базові системні утворення у сфері національної безпеки і оборони – система національної безпеки та система забезпечення національної безпеки. Визначаються їх взаємна субординація, суб'єктна та об'єктна складові, соціально-політична роль. Указується на складний характер становлення обох систем, недостатнє розуміння політичними лідерами та громадянами їх структури та призначення.

Ключові слова: нація, національні інтереси, національні цінності, національна безпека, система національної безпеки, система забезпечення національної безпеки, виклики, загрози, небезпеки, ризики.

Актуальність теми. Дослідження сфери національної безпеки будь-якої країни вимагає застосування методологічного інструментарію, побудованого на ґрунті системного аналізу складних суспільних процесів. Виокремлюють систему національної безпеки та систему забезпечення національної безпеки. Нехтування принципами системності не дозволяє скласти об'єктивного уявлення про безпекові та оборонні трансформації соціуму, потенціал його розвитку (включно з опціями боротьби, захисту, протидії) в умовах невинного впливу деструктивних чинників внутрішнього та зовнішнього походження. При цьому слід указати на повільність, фрагментарність наукової рефлексії безпекових та оборонних трансформацій України. Не в останню чергу це пояснюється недостатнім розумінням науково-аналітичним загалом саме системних засад відповідних безпекових платформ, що має не лише теоретичні прогалини, а й негативи практичної діяльності в безпековій і оборонній сферах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми національної безпеки України (включаючи системні принципи її забезпечення) були висвітлені у працях багатьох авторів [1–8]. Серед них, зокрема, є В. Горбулін,

О. Власюк, В. Горovenko, О. Дзьобань, Б. Парахонський, Г. Ситник, М. Трєбін. У цій роботі плідно працюють спеціалісти Національної академії державного управління при Президентові України (В. Абрамов, С. Борисович, А. Дацюк, В. Мандрагеля, Р. Марутян, Ю. Мельник та ін.). Водночас нагальною потребою є збільшення авторських команд, які займаються національною безпекою України з точки зору агресії Росії проти України та перетворення національної безпеки в ключовий фактор виживання держави в Україні.

Мета статті – виявити сутність, структуру, спрямованість системи національної безпеки та системи забезпечення національної безпеки; визначити соціально-політичне підпорядкування цих систем; визначити суб'єктів національної безпеки, які є частиною обох систем; визначити нормативно-правове забезпечення діяльності з забезпечення національної безпеки України.

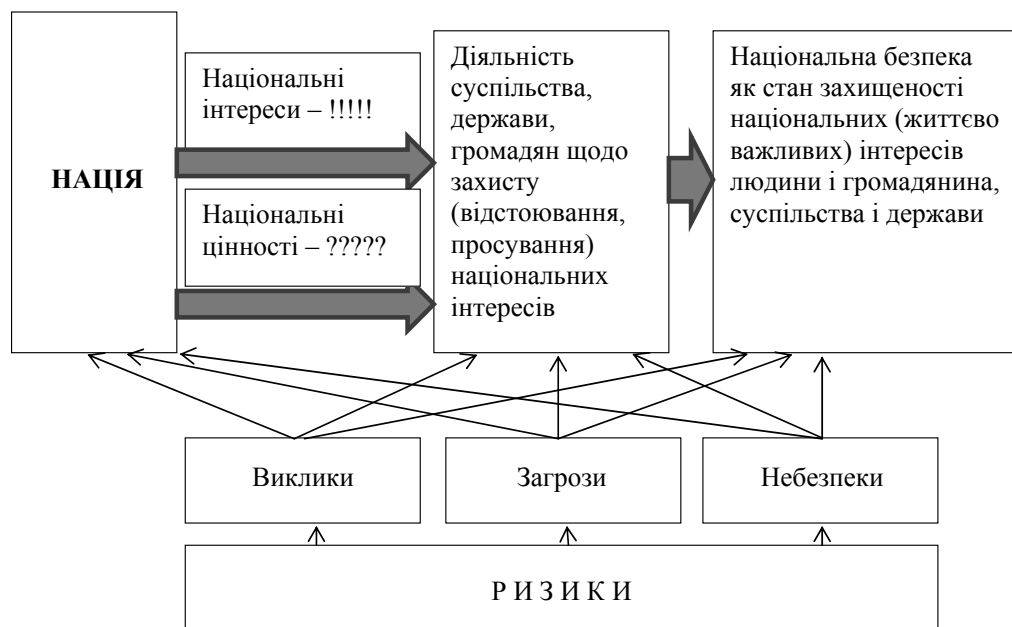
Виклад основного матеріалу. Нижче йтиметься про дві ключові системи, безпосередньо причетні до забезпечення суспільства, держави, громадянина: а) систему національної безпеки та б) систему забезпечення національної безпеки, які присутні в наукових студіях націєбезпечної тематики. Тут і далі системою пропонується вважати «сукупність елементів, що характеризується структурою, зв'язками та функціями, які забезпечують її цілеспрямований розвиток як цілого» [9, с. 561], системністю – «здатність об'єкта бути системою завдяки наявності певного системоутворюючого фактора» [9, с. 572], яким у даному випадку виступає національна безпека.

Система національної безпеки України (СНБУ) є предметом наукового аналізу з початку 90-х рр. ХХ ст. – періоду, позначеного прийняттям доленосних для України рішень у ключових суспільних сферах (до яких належить і сфера національної безпеки). Час, що минув, переконливо засвідчує складність та суперечливість становлення СНБУ, яка все ще не набула завершених структурно-функціональних, цільових, ресурсних та інших ознак. Разом з тим попередні висновки щодо вітчизняного різновиду системи національної безпеки сформулювати цілком можливо. Нижче йтиметься про деякі з них.

Одне з ключових питань стосується сутності СНБУ. Насамперед варто вказати, що законодавчого визначення даної системи не існує. У широкому розумінні її слід сприймати як багатокомпонентне, багаторівневе, діяльнісно-активне утворення, яке прямо чи опосередковано впливає на ключові аспекти суспільної життєдіяльності. Довідкова література пропонує таке трактування СНБУ: це відкрита, динамічна соціальна система, головною метою якої є створення умов для реалізації національних інтересів, забезпечення цілісності суспільства та держави [10, с. 349–352]. При цьому СНБУ, маючи національні витоки та спрямованість діяльності, одночасно виступає елементом

безпекових систем більш високого порядку – регіональних і глобальних, з якими пов’язана у політичний, економічний, юридичний та інші способи.

Графічно СНБУ можна представити таким чином.

Структура системи національної безпеки України (варіант)

Жоден із застосованих у даній схемі елементів не є простим та однозначним. Стосовно кожного з них існує спектр визначень, тлумачень, змістовних конкретизацій. Вкажемо лише на деякі з них.

З двох основних підходів щодо нації (політичного та етнічного) у даному випадку вибір падає на політичну націю як політичну спільноту громадян певної держави, як «сукупність громадян, що здійснюють колективні і національні інтереси через механізм власної політичної організації – національної держави» [11, с. 467]. Нація визначається як основний державотворчий елемент, носій державного суверенітету, джерело державної влади та національних інтересів. Додамо – і як висхідна позиція щодо визначення національної безпеки.

Національні інтереси є наслідком властивого нації «ставлення до власних потреб у внутрішньополітичному і зовнішньополітичному плані, що викликає негативну або позитивну зумовленість її діяльності, активності вибору шляхів розвитку і перетворюється на мотиви і стимули історичної творчості» [12, с. 295]. Дані інтереси формуються на основі системи національних потреб,

які у свою чергу визначаються суспільною (національною) необхідністю створення держави, захисту суверенітету, розвитку економіки, політичної системи, системи права, моралі, підтримки відповідного рівня життя населення тощо.

Існує законодавче визначення терміна «національні інтереси України» [13]. Разом з тим нормативно-правового акта, який би давав вичерпний перелік національних інтересів, влада протягом усього періоду державно-політичної незалежності України не запропонувала. Як правило, державні документи обмежуються «пріоритетами національних інтересів», «життєво важливими національними інтересами», «фундаментальними національними інтересами». Подібна різноманітність значно розширює простір пояснення національних інтересів, проте позбавляє необхідної в даному випадку чіткості їх вербального оформлення.

Ситуацію, що склалася, пояснює М. Михальченко: національні інтереси в Україні все ще перебувають на етапі становлення, тому не складають збалансовану систему. У внутрішньому контексті дається взнаки гостре ідеологічно-ціннісне, політичне, економічне протистояння різних соціальних сил, політичних партій, соціально-політичних лідерів з приводу ієрархії національних інтересів, їх змістовного наповнення та механізмів реалізації [12, с. 295]. У зовнішньому сенсі неможливо не враховувати європейський вибір української нації та активну протидію РФ з цього приводу, що отримало практичний вияв в окупації у 2014 р. частини території України (АР Крим та міста Севастополя), а також розв'язанні воєнної агресії на Сході України [14]. Ці та інші чинники посилюють складність загальноприйнятого формулювання національних інтересів, які були б підтримані усіма категоріями населення на всій території України. Доводиться обмежуватися «рамковими» принципами формулювання національних інтересів, що має як своїх прихильників, так і критиків.

Ще більш складною є ситуація з визначенням національних цінностей, які взагалі не представлені в національному законодавстві як окрема нормативно-правова розробка. Деякі автори до загального переліку національних цінностей України відносять релігійність, поліконфесійність, поліетнічність, мультикультуралізм, сімейні цінності, територіальну цілісність, природне середовище, науково-освітній та науково-технічний потенціали, державний суверенітет, культурні та матеріальні надбання народу (зокрема економічний потенціал), демократичні інститути як передумову забезпечення рівноправності народів, що населяють Україну, прогресивний суспільно-політичний розвиток, а також визначальні риси національного характеру (волелюбство, працелюбність, толерантність, доброзичливість, миролюбність, самовідда-

ність при захисті Батьківщини, загострене відчуття соціальної справедливості, демократизм, схильність зберігати традиції) [15, с. 92–93]. Внаслідок екстраполяції національних цінностей на конкретно-історичні умови розвитку нації формуються відповідні національні інтереси. Найбільш пріоритетні з них проголошуються на офіційному рівні.

Деструктивними впливами на національні інтереси та діяльність щодо їх захисту є виклики, загрози та небезпеки, які у західній політичній культурі об'єднуються терміном «ризик». Структура, інтенсивність та наслідки впливу викликів, загроз і небезпек є принципово різними, виходячи з таких пояснень.

Виклик – це «подія, явище, процес, інші фактори, які за наявності певних умов можуть бути оцінені і як можливі небезпеки, і як додаткові можливості у контексті реалізації національних інтересів» [10, с. 91]. У більшості випадків виклики передують конфліктним ситуаціям різного масштабу, оскільки їх основу визначає різниця інтересів соціально-політичних акторів, що може загострюватись до антагоністичного вигляду. Загроза являє собою подію, процес, явище, інші фактори, які створюють небезпеку національним інтересам (перешкоджають їх реалізації) та формують певний потенціал (можливість) нанесення шкоди національним інтересам (національним цінностям) [10, с. 435]. Небезпека визначається як «можливість за певних умов набуття явищем (предметом, процесом, соціальним феноменом) здатності адресної дії на той чи інший об'єкт та нанесення йому відчутної шкоди, збитку» [10, с. 243]. Різницю у наслідках впливу викликів, загроз та небезпек метафорично можна прокоментувати таким чином: виклик стимулює активність соціально-політичних акторів, не змінюючи їхньої сутності, загрози – їх деформують, небезпеки – змінюють радикально (знищують). Виклики, маючи надзвичайно широкий спектр проявів, є атрибутом повсякдення; загрози виникають періодично як споконвічний вияв закону єдності й боротьби протилежностей; небезпеки, як правило, стимулюються штучно відповідно до заздалегідь продуманих сюжетів впливу на соціального опонента (остання теза менше поширюється на небезпеки техногенного та природного характеру).

Доцільно конкретизувати, що діяльність суспільства, держави, громадян щодо захисту (відстоювання, просування) національних інтересів відбувається в різних сферах, загальна кількість яких залежить від конкретно-історичних умов розвитку країни, формату викликів і небезпек, що постають перед нею, досвіду безпекової діяльності тощо. В українському законодавстві сферами забезпечення національної безпеки визнано внутрішньополітичну, зовнішньополітичну, воєнну, соціальну, гуманітарну, економічну, науково-технологічну, інформаційну, екологічну, а також сфери державної безпеки, цивіль-

ного захисту населення, безпеки державного кордону. Разом з тим про енергетичну, фінансову, демографічну, міграційну, етнопонаціональну, морську, продовольчу безпеку України в законодавстві йдеться лише побіжно або не йдеться взагалі. Термін «конфесійна (міжконфесійна) безпека» на державному рівні тим більше не фігурує, хоча його значення останнім часом невпинно зростає [13].

Як підсумок, можемо навести кілька визначень національної безпеки, жодне з яких не претендує на завершеність. Енциклопедичний варіант: національна безпека – це «здатність країни зберігати суверенітет, політичні, економічні, соціальні та інші основи суспільного життя й виступати як самостійний суб'єкт міжнародних відносин» [16, с. 489]. Або: національна безпека – «захищеність життєво важливих інтересів особи, держави і суспільства, державних кордонів, територіальної цілісності, суспільно-політичного устрою, культурних цінностей і всього того, що становить основу матеріального і духовного життя країни від внутрішньої і зовнішньої загрози» [17, с. 386]. В останньому випадку привертає увагу використання терміна «загроза» в однині, що суперечить соціальним реаліям будь-якої країни.

Законодавчий варіант (існує впродовж 2003–2018 рр.) занадто переобтяжений деталями, проте процитувати його необхідно з огляду на демонстрацію здатності державотворчих сил окреслювати націєбезпечну проблематику: національна безпека – це «захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров'я, охорони дитинства, освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, соціальної політики та пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості та сільського господарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики та енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології і навколишнього природного середовища та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам» [13].

Законопроект «Про національну безпеку України», запропонований на початку 2018 р., пропонує більш лаконічний варіант: «національна безпека України – це захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз» [18]. Проте в даному випадку ми повертаємось до висхідного питання: у якому джерелі викладено повний перелік національних інтересів України?

Якщо деталізувати наведену вище схему, то до її складових (елементів) необхідно віднести: суб'єктів забезпечення національної безпеки (органи державної влади і місцевого самоврядування, окремих громадян та ЗМІ); об'єктів національної безпеки (національні матеріальні й духовні цінності, інтереси громадян, суспільства, держави); сукупність інструментів влади (політичних, економічних, воєнних, інформаційних), що можуть бути використані для захисту національних інтересів (збройні сили, спецслужби, підприємства оборонно-промислового комплексу, дипломатичні установи, державні та мобілізаційні ресурси); чинне законодавство, яке визначає пріоритети державної політики національної безпеки, офіційні погляди державних органів стосовно підходів, принципів та механізмів захисту національних інтересів; суб'єктів (фізичних та юридичних осіб), які загрожують реалізації національних інтересів; зовнішні чинники впливу на національну безпеку (насамперед міжнародні безпекові організації) та наслідки їх діяльності тощо. Деякі складники СНБУ є відносно статичними (суб'єкти та об'єкти), інші більш динамічними (виклики й загрози). При структурно-функціональному аналізі СНБУ, зокрема, пошуку шляхів оптимізації її структури, уточненні завдань суб'єктів забезпечення національної безпеки, головна увага має приділятися передусім динамічним елементам.

Залежно від завдань, які потребують вирішення у процесі забезпечення національної безпеки, можна виділити формальну частину СНБУ (органи державної влади, сили і засоби забезпечення безпеки тощо) та неформальну частину (інститути громадянського суспільства, громадян, ЗМІ тощо). Відповідно залежно від суб'єкта забезпечення національної безпеки, який відіграє провідну роль при аналізі факторів національної безпеки та при ухваленні відповідного управлінського рішення, можна розглядати національну, державну та суспільну підсистеми СНБУ, які взаємно доповнюють і певним чином контролюють одна одну у визначенні національних пріоритетів, загроз національній безпеці, пошуку шляхів протидії загрозам тощо.

СНБУ не може бути статичним набором елементів. Її відкритість та організаційно-функціональна динамічність обумовлені можливістю залучення нових суб'єктів та об'єктів, на які вона розрахована, підвищенням ступеня впливу зовнішніх і внутрішніх чинників на національну безпеку, взаємоза-

лежністю як позитивних, так і негативних результатів функціонування національних, регіональних та міжнародних структур безпеки у контексті забезпечення стабільного розвитку сучасного світу.

Для соціальних систем завжди існують певні порогові величини, перевищення яких може зруйнувати систему або зробити неможливим виконання її головних функцій. Для запобігання цьому необхідно здійснювати моніторинг чинників, що характеризують спроможність СНБУ виконувати ті функції, що на неї покладаються. На наш погляд, такими функціями є: програмно-теоретична (розроблення концепцій, доктрин, стратегій і програм у сфері національної безпеки та вжиття конкретних заходів щодо нейтралізації загроз національним інтересам), організаційно-управлінська (впровадження системи взаємодії між державним та недержавним секторами системи забезпечення національної безпеки), інформаційна (впровадження системи інформаційно-пропагандистського супроводження державної політики щодо забезпечення національної безпеки), інтеграційна (виконання міжнародних договорів України у безпековій та оборонній сферах), координаційна (поглиблення військово-політичного партнерства та співробітництва з НАТО і ЄС та участь у міжнародній миротворчій діяльності), ідеологічна (здійснення заходів інформаційно-пропагандистського супроводження державної політики національної безпеки), соціалізації громадян України (засвоєння громадянами соціальних норм та цінностей безпекового гатунку), прогностична (виявлення причин виникнення загроз національним інтересам та прогнозування можливих наслідків їх прояву) тощо.

З метою виконання вказаних функцій відбувається активізація не лише відповідних державних механізмів, а й залучення громадян, формально дистанційованих від сфери національної безпеки і оборони, до прийняття рішень, що стосуються забезпечення суверенітету, територіальної цілісності та політичної незалежності України, захисту конституційного ладу та забезпечення правонаступності політичної влади.

Розглянемо другу систему, що так само є важливою для сфери національної безпеки і оборони – *систему забезпечення національної безпеки України* (СЗНБУ). Співвідношення між першою та другою системами є таким: саме існування СНБУ (первинної системи) без СЗНБУ (вторинної системи) є неможливим, оскільки перша з них потребує постійної підтримки, охорони, збереження, вироблення та постачання ресурсів, що лаконічно можна виразити терміном «забезпечення». Механізмом здійснення цих та інших системопідтримуючих функцій виступає СЗНБУ.

Підсистемою забезпечення національної безпеки України у широкому сенсі слід розуміти сукупність теоретико-методологічних, нормативно-правових, інформаційно-аналітичних, організаційно-управлінських, розвідуваль-

них, контррозвідувальних, оперативно-розшукових, кадрових, науково-технічних, ресурсних та інших заходів, спрямованих на мінімізацію загроз і небезпек, гарантування розвитку національних інтересів, духовного і матеріального добробуту народу України та ефективного функціонування системи національної безпеки України.

Довідкова література пропонує дещо ширше визначення СЗНБУ: це – «складова системи національної безпеки, сукупність взаємопов'язаних та взаємообумовлених механізмів (інституційних, організаційних, правових та ін.) та суб'єктів забезпечення національної безпеки (посадових осіб держави, органів державної влади і місцевого самоврядування, державних установ, сил і засобів сектору безпеки, інститутів громадянського суспільства, окремих громадян), які на основі чинного законодавства трансформують політику національної безпеки у цілеспрямовану скоординовану діяльність (заходи політичного, правового, організаційного, воєнного та ін. характеру) з метою реалізації національних інтересів (насамперед виявлення, прогнозування, попередження та нейтралізації загроз безпеці людини, суспільства й держави)» [10, с. 355]. Метою СЗНБУ є створення достатніх умов для реалізації національних інтересів в умовах активного впливу загроз та небезпек, а також проведення моніторингу стану національної безпеки.

Головне призначення СЗНБУ полягає у досягненні цілей національної безпеки. Основною функцією даної системи є забезпечення збалансованого співіснування інтересів особи, суспільства і держави через моніторинг, діагностування, виявлення та ідентифікацію, запобігання й припинення, мінімізацію та нейтралізацію дії внутрішніх та зовнішніх загроз і небезпек. Реагування на загрози має бути адекватним не лише їх характерові та масштабам, а й рівню бажаного і можливого стану забезпечення національної безпеки.

СЗНБУ створюється і розвивається відповідно до Конституції України та інших нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини у сфері національної безпеки і оборони. Її основу складають органи, сили та засоби забезпечення національної безпеки, що включають теоретико-методологічні, нормативно-правові, інформаційно-аналітичні, організаційно-управлінські, розвідувальні, контррозвідувальні, оперативно-розшукові, кадрові, науково-технічні, ресурсні та інші елементи, дія яких спрямована на попередження загроз і небезпек та гарантує захист національних інтересів України.

Якщо мати на увазі суто теоретичний аспект проблеми, то створення наявної моделі СЗНБУ є наслідком діяльності демократично сформованих органів державної влади, результатом загальнонаціонального політичного процесу. Система має визначені цілі, завдання, функції, принципи функціонування та розвитку, а також методи вирішення поставлених завдань. При

цьому можна виділити три напрями функціонування системи забезпечення національної безпеки: забезпечення безпеки особистості; забезпечення безпеки суспільства; забезпечення безпеки держави.

Враховуючи, що відповідно до ст. 3 Конституції України найвищою соціальною цінністю є життя людини, особлива увага має приділятися створенню надійного механізму захисту конституційних прав і свобод громадян. Формування СЗНБУ має відбуватись на основі усвідомлення необхідності формування механізму балансу інтересів особи, суспільства і держави, що слугуватиме збереженню цілісності не лише даної системи, а й суспільства в цілому. Проте ці побажання поки що залишаються далекими від практичної реалізації.

На окрему ремарку заслуговує персоналізація суб'єктів забезпечення національної безпеки України. У Законі України «Про основи національної безпеки України» від 19 травня 2003 р. до них віднесені Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Рада національної безпеки і оборони України, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, Національний банк України, суди загальної юрисдикції, прокуратура України, Національне антикорупційне бюро України; місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування, Збройні Сили України, Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України, Державна прикордонна служба України та інші військові формування, утворені відповідно до законів України; органи і підрозділи цивільного захисту, а також громадяни України, об'єднання громадян [13].

У цьому ж Законі вжито термін «воєнна організація держави» (ВОД) як «сукупність органів державної влади, військових формувань, утворених відповідно до законів України, діяльність яких перебуває під демократичним цивільним контролем з боку суспільства і безпосередньо спрямована на захист національних інтересів України від зовнішніх та внутрішніх загроз». Донедавна ВОД вважалась основним суб'єктом забезпечення національної безпеки і оборони. Наявність воєнної організації, виходячи з її силового потенціалу, вважалась невід'ємною умовою убезпечення держави. При цьому необхідність убезпечення суспільства і громадян нарівні з державою з боку воєнної організації відступала на другий план. Принаймні у назві ВОД відбита лише держава.

Під час Революції Гідності 2013–2014 рр. більшість суб'єктів забезпечення національної безпеки і оборони або ухилились від виконання законодавчо передбачених обов'язків, або залишили Україну, побоюючись відповідальності за скоєні діяння. Зокрема, втікачами стали Президент України, Прем'єр-міністр України, голова Верховної Ради України, Генеральний прокурор України, голова Національного банку України, міністр оборони України,

міністр внутрішніх справ України, голова Служби безпеки України, секретар Ради національної безпеки і оборони України А. Клюєв та його попередниця Р. Богатирьова, деякі інші можновладці. Система забезпечення національної безпеки виявилась знищеною не лише за сутнісними ознаками (антиукраїнська діяльність), а й формальними підставами (втеча з України).

У зв'язку з цим доречно нагадати безпеково-самоорганізаційний парадокс, що відбувся у 2014 р. Громадяни України як суб'єкт забезпечення національної безпеки (у Законі «Про основи національної безпеки» 2003 р. формально були позначені на останньому місці) виявилися фактичним рятівником Вітчизни. Громадянське суспільство проявило себе як сила, що зірвала російські плани розчленування України на «Малоросію» та інші васальні регіони.

У чому сила громадянського суспільства, яка стає державотворчим чинником в історично відповідальні моменти? Пропонуємо один із варіантів відповіді на це непросте питання. Історична логіка засвідчує, що громадянське суспільство практично завжди (навіть в умовах слабкості чи відсутності держави) стоїть на охороні «вищих цінностей» людського буття, до яких належать воля, безпека, сім'я, добробут, органічне відчуття національної ідентичності, що живить державотворчі прагнення громадян [19]. Суспільство громадянського рівня розвитку неминуче ставить питання про необхідність системного захисту своїх ціннісних основ. Воно цілком спроможне до вищого прояву власних самоорганізаційних здатностей – продукування збройно-силових об'єднань громадян, орієнтованих на силовий захист національних інтересів та цінностей у випадку форс-мажорних обставин.

Маємо засвідчити безпекові дії громадянського суспільства впродовж 2014–2018 рр., які переконують у здатності України не лише відстояти незалежність (це відбувається зараз), а й створити ефективну державу (це має статися найближчим часом). До таких дій належать: 1) стрімке виникнення низки добровольчих батальйонів та їх практичне застосування на Сході України; 2) формування сил місцевої самооборони; 3) могутній волонтерський рух; 4) канали обміну полоненими, які або доповнюють державні механізми, або діють самостійно; 5) мас-медійні центри, структури інформаційного спротиву пропагандистським впливам противника; 6) центри психологічної та соціальної реабілітації учасників АТО; 7) активні виступи української діаспори у десятках країн світу (від Канади до Австралії) тощо.

Подібний розвиток подій – вивіщення громадянського суспільства над державою, доповнення безпекового потенціалу держави спроможностями зацікавленої громади – не передбачали ні Концепція (основи державної політики) національної безпеки України 1997 р. (втратила чинність у 2003 р.), ні Стратегія національної безпеки України 2007 р. (втратила чинність у 2012 р.), ні Стратегія національної безпеки України «Україна у світі, що

змінюється» 2012 р. (втратила чинність у 2015 р.). Безрезультатність цих документів зайвий раз засвідчує недостатній рівень безпекового мислення органів державної влади, а також катастрофічний розрив між намірами та практичними діями легітимних владних структур, що надто захопилися імітацією діяльності з питань національної безпеки і оборони, а не її практичною організацією.

На рівні принципів узагальнень можемо відмітити: в Україні склалися необхідні передумови для створення Сектору безпеки і оборони (СБіО), що має замінити радянський (пострадянський) релікт у вигляді Воєнної організації держави. СБіО попередньо визначається як «охоплена єдиним керівництвом і координацією сукупність органів державної влади, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних та розвідувальних органів, сил цивільного захисту, оборонно-промислового комплексу України, діяльність яких перебуває під демократичним цивільним контролем і відповідно до Конституції та законів України за функціональним призначенням спрямована на захист національних інтересів України від загроз, а також громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки» [18].

Стає зрозумілим, чому термін «воєнна організація держави» в сучасній Україні застосовується дедалі рідше. Він хоча й має законодавче закріплення, проте не повністю відбиває сутність інституційних перетворень у сфері національної безпеки. Більшість дослідників визнають «воєнну організацію держави» або перехідним визначенням об'єднаних силових можливостей держави пострадянського типу, або анахронізмом минулої епохи, що не відповідає воєнно-політичній практиці ХХІ ст. [20, с. 323–352]. На противагу цьому «сектор безпеки і оборони», маючи західну етимологію, більш адекватно пояснює євроінтеграційну та євроатлантичну спрямованість геостратегічного вибору України та поступово стає повноцінним суб'єктом забезпечення національної безпеки України.

Показовою слід визнати таку нормотворчу ситуацію. Указом Президента України № 287 від 26 травня 2015 р. затверджена чинна Стратегія національної безпеки України, в якій згадка про воєнну організацію відсутня, а використовується термін «система забезпечення національної безпеки України», на яку покладені завдання: забезпечення оборони України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності кордонів; протидії зовнішнім і внутрішнім загрозам воєнного характеру; боротьби з організованою злочинністю; забезпечення захисту населення в разі катастроф, стихійних лих, небезпечних соціальних конфліктів, епідемій та інших загроз суспільству і державі.

Повертаючись до СБіО, вкажемо таке. 14 березня 2016 р. Указом Президента України затверджена Концепція розвитку сектору безпеки і оборони України. Це перший документ подібного спрямування в історії незалежної України, який до складників СБіО пропонує віднести: Президента України, Раду національної безпеки і оборони України та Апарат Ради, Міністерство оборони України, Збройні Сили України, Міністерство внутрішніх справ України, Національну гвардію України, Національну поліцію України, Державну прикордонну службу України, Державну міграційну службу України, Державну службу України з надзвичайних ситуацій, Службу безпеки України, Управління державної охорони України, Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державну спеціальну службу транспорту, координаційний орган з питань розвідувальної діяльності при Президентові України та розвідувальні органи України, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну військово-промислову політику. Крім того, «передбачається створити умови для широкого залучення недержавних організацій до виконання завдань в інтересах національної безпеки і оборони держави» [21].

Іншою державно-управлінською інновацією є пропозиція щодо визначення «комплексного огляду сектору безпеки і оборони». Попередньо це «процедура оцінювання стану і готовності складових сектору безпеки і оборони до виконання завдань за призначенням, за результатами якої розробляються та уточнюються концептуальні документи розвитку складових сектору безпеки і оборони та визначаються заходи, спрямовані на досягнення ними необхідних спроможностей до виконання завдань за призначенням у поточних і прогнозованих умовах безпекового середовища».

Справа за виконанням прийнятих рішень. Успіх залежить від активності й цілеспрямованості держави під час практичної реалізації безпеково-оборонних стратегій та програм. Якщо врахувати пропозицію щодо розуміння СБіО як сукупності чотирьох взаємопов'язаних складових – сил безпеки, сил оборони, оборонно-промислового комплексу, громадян та громадських об'єднань, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки – маємо повторно наголосити на першості держави у вирішенні проблем національної безпеки і оборони. Громадянське суспільство традиційно замикає перелік відповідних суб'єктів. Проте свої безпекові можливості воно продемонструвало не лише перед Україною, а й перед світом.

Висновки. Система національної безпеки України демонструє розгалужені причинно-наслідкові зв'язки між нацією та необхідністю досягнення стану її захищеності в сучасному глобалізованому світі, який невпинно генерує різнохарактерні виклики, загрози та небезпеки. Дана система, відштовхуючись

від національних інтересів та цінностей, є більш складним утворенням, аніж система забезпечення національної безпеки. Це пояснює складність рефлексії системних засад національної безпеки України з боку не лише широких верств населення, а й наявного політикуму. Обидві системи перебувають у стані динамічного розвитку. Кінцевих форм вони не набули. Цього й не могло статися з огляду на складність процесів націєтворення в сучасній Україні, недостатню визначеність національних інтересів, поверховий характер їх нормативно-правового закріплення, а також відсутність досвіду (традицій) забезпечення національної безпеки незалежної України.

Державні органи асиметрично ставляться до сутнісних витоків національної безпеки. Остання вважається станом захищеності національних інтересів, проте не національних цінностей України. В національному законодавстві з питань національної безпеки національні цінності хіба що згадуються. Хоча значення національних цінностей неможливо переоцінити: їх органічне відчуття своїм наслідком має альтернативне розуміння сутності та змісту національної безпеки. Слід визнати, що не лише влада, а й населення різних регіонів України по-різному розуміє національні цінності, що додає заплутаності загальній картині формування безпекової культури держави і суспільства.

Законодавство з питань національної безпеки і оборони України дедалі більше набирає західних ознак. Свідченням цього є активне використання терміна «сектор безпеки і оборони» замість «воєнної організації держави». У випадку оновлення базового закону щодо забезпечення національної безпеки України (що має статися у 2018 р.) нагальною націєбезпечною потребою стане розробка (оновлення) та затвердження кількох взаємопов'язаних стратегій – національної безпеки України (існує), воєнної безпеки України (відсутня), кібербезпеки України (існує), громадської безпеки та цивільного захисту населення України (відсутня), розвитку оборонно-промислового комплексу України (відсутня). Лише в цьому випадку виникнуть підстави стверджувати про поглиблення системних засад забезпечення національної безпеки. Проте не про їх абсолютну завершеність в умовах подальшої ескалації загроз і небезпек внутрішнього та зовнішнього походження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виклики й загрози національній безпеці у контексті геополітичного та гео економічного вибору України: матеріали круглого столу (Київ, 3 груд. 2014 р.) / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Каф. глобалістики, євроінтеграції та упр. нац. безпекою; [за ред. Ю. В. Ковбасюка, Г. П. Ситника]. Київ: НАДУ, 2014. 161 с.

2. Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики: вибр. наук. пр. Київ: НІСД, 2016. 527 с.
3. Вонсович О. С. Національна безпека України в умовах сучасних геополітичних змін. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2017. Вип. 24(2). С. 18–24.
4. Глобальна та національна безпека: підручник / [В. І. Абрамов та ін.]; за заг. ред. Г. П. Ситника; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Громад. орг. «Акад. нац. безпеки». Київ: НАДУ, 2016. 781, [2] с.
5. Курас А. І. Національна безпека України: військово-політичні парадигми. *Наукові записки [Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса]*. 2014. Вип. 2. С. 230–240.
6. Мандрагеля В. А., Мовчан П. П. Національна безпека України в контексті політики Східного партнерства ЄС. *Науково-інформаційний вісник Академії національної безпеки*. 2015. №3–4. С. 72–82.
7. Нікітін Ю. В. Національна безпека України в сучасних умовах: ризики і фактори впливу. *Юридична наука*. 2015. №2. С. 141–147.
8. Смоляннюк В. Ф. Національна безпека України: термінологічний баласт чи державотворча необхідність? *Суспільно-політичні процеси*. 2017. Вип. 2–3. С. 68–87.
9. Сурмін Ю. П. Система. *Енциклопедія державного управління: у 8 т.* / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; наук.-ред. колегія: Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. Київ: НАДУ, 2011. Т. 2: Методологія державного управління / наук.-ред. колегія: Ю. П. Сурмін (співголова), П. І. Надолішній (співголова) та ін. 2011. С. 561–565.
10. Государственное управление в сфере национальной безопасности: словарь-справочник / под ред. Г. П. Сытника. Киев: НАГУ при Президенте Украины, 2012. 496 с.
11. Чернишова Т. О. Нація. *Політологічний енциклопедичний словник* / уклад.: [Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін.]; за ред. М. П. Требіна. Харків: Право, 2015. С. 467–468.
12. Михальченко М. Інтереси національні. *Політична енциклопедія* / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2011. С. 295–296.
13. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15> (дата звернення: 20.04.2018).
14. Требін М. П. «Гібридна» війна як нова українська реальність. *Український соціум*. 2014. №3(50). С. 113–127.
15. Глобальна та національна безпека / авт. кол. В. І. Абрамов, Г. П. Ситник, В. Ф. Смоляннюк; за заг. ред. Г. П. Ситника. Київ: НАДУ при Президентові України, 2016. 784 с.
16. Корнієвський О. Національна безпека. *Політична енциклопедія* / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2011. С. 489–490.

17. Тупчієнко Л. Національна безпека. *Політологічний енциклопедичний словник* / за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. Київ: Генеза, 2004. С. 386–387.
18. Про національну безпеку України: проект закону України від 28.02.2018. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63531 (дата звернення: 20.04.2018).
19. Требін М. П. Розвиток громадянського суспільства в Україні в контексті євроінтеграції. *Український соціум*. 2014. № 1(48). С. 106–118.
20. Кузьмук О. І. Формування та еволюція Воєнної організації (сектору безпеки і оборони) України (1991–2012): монографія. Київ: НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2013. 436 с.
21. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 р. «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України»: Указ Президента України. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/922016-19832> (дата звернення: 20.04.2018).

REFERENCES

1. Kovbasiuk, Yu. V., Sytnyk, H. P. eds (2014). Vyklyky u zahrozy natsionalnii bezpetsi u konteksti heopolitychnoho ta heoekonomichnoho vyboru Ukrainy: materials of the round table (Kyiv, 3 hrud. 2014 r.) / Nats. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrainy, Kaf. hlobalistyky, yevrointehratsii ta upr. nats. bezpekoiu. Kyiv: NADU [in Ukrainian].
2. Vlasiuk, O. S. (2016). Natsionalna bezpeka Ukrainy: evoliutsiia problem vnutrishnoi polityky: vybr. nauk. pr. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
3. Vonsovych, O. S. (2017). Natsionalna bezpeka Ukrainy v umovakh suchasnykh heopolitychnykh zmin. *Naukovyi visnyk Dyplomatychnoi akademii Ukrainy – Scientific Bulletin of the Diplomatic Academy of Ukraine, issue 24 (2), 18–24* [in Ukrainian].
4. Sytnyk, H. P. ed (2016). Hlobalna ta natsionalna bezpeka: pidruchnyk / [V. I. Abramov ta in.]; Nats. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrainy, Hromad. orh. «Akad. nats. bezpeky». Kyiv: NADU [in Ukrainian].
5. Kuras, A. I. (2014). Natsionalna bezpeka Ukrainy: viiskovo-politychni paradyhmy. *Naukovi zapysky [Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa] – Scientific notes [I. F. Kuras Institute of Political and Ethnonational Studies], issue 2, 230–240* [in Ukrainian].
6. Mandrahelia, V. A., Movchan, P. P. (2015). Natsionalna bezpeka Ukrainy v konteksti polityky Skhidnoho partnerstva YeS. *Naukovo-informatsiyni visnyk Akademii natsionalnoi bezpeky – Scientific and Information Bulletin of the Academy of National Security, 3–4, 72–82* [in Ukrainian].
7. Nikitin, Yu. V. (2015). Natsionalna bezpeka Ukrainy v suchasnykh umovakh: ryzyky i faktory vplyvu. *Yurydychna nauka – Legal science, 2, 141–147* [in Ukrainian].
8. Smolianiuk, V. F. (2017). Natsionalna bezpeka Ukrainy: terminolohichni balast chy derzhavotvorcha neobkhdnist? *Suspilno-politychni protsesy – Social-political processes, issue 2–3, 68–87* [in Ukrainian].

9. Surmin, Yu.P. (2011). *Systema. Entsyklopediia derzhavnoho upravlinnia*. (Vols 1-8); Vol. 2: Metodolohiia derzhavnoho upravlinnia / nauk.-red. kolehiia: Yu. P. Surmin (spivholova), P. I. Nadolishnii (spivholova) ta in. 561–565 [in Ukrainian].
10. Syitnik, G. P. ed (2012). *Gosudarstvennoe upravlenie v sfere natsionalnoy bezopasnosti: slovar-spravochnik* / Pod red. G. P. Syitnika. Kiev: NAGU pri Prezidente Ukrainyi [in Ukrainian].
11. Chernyshova, T. O. (2015). Natsiia. *Politolohichni entsyklopedychnyi slovnyk* / uklad.: [L. M. Herasina, V. L. Pohribna, I. O. Polishchuk ta in.]; za red. M. P. Trebina. Kharkiv: Pravo, 467–468 [in Ukrainian].
12. Mykhalchenko, M. (2011). Interesy natsionalni. *Politychna entsyklopediia* / Redkol.: Yu. Levenets (holova), Yu. Shapoval (zast. holovy) ta in. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo, 295–296 [in Ukrainian].
13. Pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 19.06.2003 r. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15> [in Ukrainian].
14. Trebin, M. P. (2014). «Hibrydna» viina yak nova ukrainska realnist. *Ukrainskyi sotsium – Ukrainian society*, 3(50), 113–127 [in Ukrainian].
15. Sytnyk, H. P. (2016). Hlobalna ta natsionalna bezpeka / avt. kol. V. I. Abramov, H. P. Sytnyk, V. F. Smolianiuk. Kyiv: NADU pry Prezydentovi Ukrainy [in Ukrainian].
16. Korniiievskiy, O. (2011). Natsionalna bezpeka. *Politychna entsyklopediia* / Redkol.: Yu. Levenets (holova), Yu. Shapoval (zast. holovy) ta in. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo, 489–490 [in Ukrainian].
17. Tupchiienko, L. (2004). Natsionalna bezpeka. *Politolohichni entsyklopedychnyi slovnyk* / Za red. Yu. S. Shemshuchenka, V. D. Babkina, V. P. Horbatenka. Kyiv: Heneza, 386–387 [in Ukrainian].
18. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy / Proekt zakonu Ukrainy vid 28.02.2018. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63531 [in Ukrainian].
19. Trebin, M. P. (2014). Rozvytok hromadianskoho suspilstva v Ukraini v konteksti yevrointehratsii. *Ukrainskyi sotsium – Ukrainian society*, 1(48), 106–118 [in Ukrainian].
20. Kuzmuk, O. I. (2013). Formuvannia ta evoliutsiia Voiennoi orhanizatsii (sektoru bezpeky i oborony) Ukrainy (1991–2012): monohrafiia. Kyiv: NUOU im. Ivana Cherniakhovskoho [in Ukrainian].
21. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 4 bereznia 2016 r. «Pro Kontseptsiuu rozvytku sektoru bezpeky i oborony Ukrainy»: Ukaz Prezydenta Ukrainy. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/922016-19832> [in Ukrainian].

Смолянюк Володимир Федорович, доктор политических наук, профессор, заведующий кафедрой политологии и национальной безопасности Киевского национального экономического университета имени Вадима Гетьмана, г. Киев, Украина

СИСТЕМНЫЕ ОСНОВЫ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ

Исследуются базовые системные образования в сфере национальной безопасности и обороны – система национальной безопасности и система обеспечения национальной безопасности. Определяются их взаимная субординация, субъектная и объектная составляющие, социально-политическая роль. Указывается на сложный характер становления обеих систем, недостаточное понимание политическими лидерами и гражданами их структуры и назначения.

Ключевые слова: нация, национальные интересы, национальные ценности, национальная безопасность, система национальной безопасности, система обеспечения национальной безопасности, вызовы, угрозы, опасности, риски.

Smolianiuk Volodymyr Fedorovych, Doctor of Political Sciences, Professor, Head of Department of Political Science and National Security, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Kyiv, Ukraine

SYSTEMIC PRINCIPLES OF NATIONAL SECURITY OF UKRAINE

Problem setting. *National Security of Ukraine as a state of protection of the vital interests of man, society and the state is based on two main systems – the national security system it self and the system of ensuring national security. At the same time, the majority of Ukrainian citizens have insufficient knowledge about the systemic principles of national security. This has negative consequences for practical activities on ensuring the national security of Ukraine. Further scientific research in this area and their bringing to the general public of specialists involved in the sphere of national security will become necessary.*

Recent research and publications analysis. *The issues of the national security of Ukraine (including the systemic principles of its provision) have been raised in the writings of numerous authors. Among them, in particular, are V. Gorbulin, O. Vlasyuk, V. Gorovenko, O. Dzoban, B. Parahonsky, G. Sytnik, M. Trebin. The specialists of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine (Y. Melnyk, V. Abramov, S. Borishevich, A. Datsyuk, V. Kyrilenko, V. Mandragelia, R. Marutyanyan, etc.) work fruitfully in this area. At the same time, an urgent need is an increase in author's teams that are concerned with the national security of Ukraine in terms of Russia's aggression against*

Ukraine and the transformation of national security in the key factor of Ukraine's state survival.

Paper objective. *To reveal the essence, structure, target direction of the national security system and the system of ensuring national security. Determine the socio-political subordination of these systems. Determine the subjects of national security, which are part of both systems. Determine the normative and legal support of the activities on ensuring the national security of Ukraine.*

Paper main body. *The study of the national security sphere of any country requires the use of methodological tools, built on the basis of systematic analysis of complex social processes. Below we will discuss two key systems directly involved in securing society, the state, the citizen: a) the national security system and b) the system of ensuring national security. The national security system is an open, dynamic social system, the main purpose of which is to create conditions for the realization of national interests, to ensure the integrity of society and the state. Its constituent elements are the nation, national interests, national values, activities for their protection, national security as a state of protection of national interests, as well as the challenges, threats and dangers of destructive influence.*

The activities of society, state, citizens in protecting (defending, promoting) national interests takes place in various spheres, the total number of which depends on the specific historical conditions of the country's development, the format of the challenges and dangers facing it, the experience of security activities, etc. In the Ukrainian legislation, the areas of ensuring national security recognized internal political, foreign policy, military, social, humanitarian, economic, scientific and technological, informational, environmental, as well as the areas of state security, civil protection of the population, security of the state border. Thus, Ukraine's national security is the protection of state sovereignty, territorial integrity, democratic constitutional order and other national interests of Ukraine from real and potential threats.

Depending on the tasks that need to be resolved in the process of securing national security, a formal part of the national security and the national security system (public authorities, security forces, etc.) and an informal part (civil society institutions, citizens, mass media, etc.) can be singled out.

Depending on the subject of national security, which plays a leading role in the analysis of national security factors and when adopting the appropriate management decision, one can consider the national, state and public subsystems of the national security and the national security system, which mutually complement and control in a certain way one another.

Under the system of ensuring the national security of Ukraine in the broad sense, one should understand a set of theoretical and methodological, regulatory, informational and analytical, organizational and managerial, intelligence, counterintelligence, operational search, personnel, scientific and technical, resource and other measures aimed at minimization threats and dangers, guaranteeing the development of national interests, spiritual and material well-being of the people of Ukraine and the effective functioning of the system of national security of Ukraine.

The main purpose of the system of ensuring the national security of Ukraine is to achieve the goals of national security. The main function of this system is to ensure balanced coexistence of the interests of the individual, society and the state through monitoring, diagnosis, detection and identification, prevention and termination, minimization and neutralization of the internal and external threats and threats.

The subjects of ensuring the national security of Ukraine are the President of Ukraine, the Parliament of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, the National Security and Defense Council of Ukraine, ministries and other central executive authorities, the National Bank of Ukraine, courts of general jurisdiction, the Prosecutor's Office of Ukraine, the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, local state administrations and local self-government bodies, the Armed Forces of Ukraine, the Security Service of Ukraine, the External Intelligence Service of Ukraine, the State Border Guard Service of Ukraine and other officers formations formed in accordance with the laws of Ukraine; bodies and units of civil protection, as well as citizens of Ukraine, associations of citizens. These bodies are part of both systems.

In this regard, with regard to the power structures of the state used the term «military organization of the state», which in modern terms changed to the security and defense sector. March 14, 2016, the Decree of the President of Ukraine approved the Concept of Development of the Security and Defense Sector of Ukraine. Another public-management innovation is the proposal to periodically conduct a comprehensive review of the security and defense sector.

Case for the implementation of the decisions. Success depends on the activity and purpose of the state and society during the practical implementation of security-defense strategies and programs.

Conclusions of the research. *The system of national security in Ukraine demonstrates the wide-ranging causal relationships between the nation and the need to secure its security in a modern globalized world that continuously generates diverse challenges, threats and dangers. This system, based on national interests and values, is a more complex entity than a system of ensuring national security. This explains the complexity of the reflection of the systemic principles of the national security of Ukraine from the side of not only the general population, but also the existing politics.*

Both systems are in a state of dynamic development. They did not acquire the final forms. This could not have happened due to the complexity of the processes of nation-building in modern Ukraine, the lack of certainty of national interests, the superficial nature of their legal consolidation, and the lack of experience (traditions) of ensuring the national security of independent Ukraine.

Legislation on national security and defense of Ukraine is gaining more and more Western character. An indication of this is the active use of the term «security and defense sector» instead of the «military organization of the state».

Keywords: *nation, national interests, national values, national security, system of national security, system of ensuring national security, challenges, threats, dangers, risks.*

Тихомирова Євгенія Борисівна, доктор політичних наук, професор,
професор кафедри міжнародних комунікацій та політичного аналізу
Східноєвропейського національного університету
імені Лесі Українки, м. Луцьк, Україна
e-mail: teb53@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-5017-5875

ДО ПИТАННЯ ПРО КЛІМАТИЧНУ ДИПЛОМАТІЮ

У статті здійснено концептуалізацію кліматичної дипломатії в аспекті міжнародно-політичної проблематики щодо її сутності, структури та етапів еволюції, аналізується її методологічне значення для удосконалення сучасних практик управління міжнародними відносинами або зовнішньою політикою у галузі змін клімату. Розкрито зміст понять «кліматична дипломатія», «кліматичний режим», «кліматичні конференції», проаналізовано об'єкт та предмет кліматичної дипломатії, основні елементи кліматичної дипломатії, деякі документи кліматичної дипломатії. Простежено вплив тих змін, що мають місце в дипломатії, на формування та особливості кліматичної дипломатії. Актуалізовано проблему змін клімату на соціальні та людські наслідки, які, ймовірно, можуть мати ризики конфлікту та нестабільності. Особлива увага приділяється емпіричному рівню кліматичної дипломатії, що аналізує архітектуру зміни клімату, а також аналітичному рівню кліматичної дипломатії, який визначається переходом від клубу до мережеских форм кліматичної дипломатії на більш широкому фоні дискусій про природу, актуальність та адекватність дипломатії у складному глобальному світі.

Ключові слова: дипломатія, зміна клімату, кліматична дипломатія, кліматичний режим, кліматичні конференції, суб'єкти кліматичної дипломатії.

Актуальність проблеми. В останні роки надзвичайно розширилося коло проблем, обговорюваних на міжнародних форумах. Світ зіткнувся з новими загрозами транскордонного плану. Визначальною проблемою людства стала глобальна зміна клімату, в реальності якої сьогодні немає сумнівів. Засновані на роботі сотень учених з усього світу оцінки зміни клімату Міжвідомчою групою експертів з питань зміни клімату, провідної міжнародної структури з подібних оцінок (МГЕЗК), свідчать, що проблеми глобальних змін клімату

серйозніше, ніж було прийнято вважати раніше: ймовірність причетності людини до глобальної зміни клімату, підвищилась і становить 95% [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій виявив явну недостатність у вітчизняній науковій традиції робіт, спрямованих на дослідження проблеми кліматичної дипломатії, хоча у документах, присвячених проблематиці зміни клімату, цей термін вживається [1–3]. На сьогодні вкрай недостатньо наукових праць, у яких би розглядалися основні аспекти теорії і практики кліматичної дипломатії [4–8]. Дослідження, що присвячені розгляду проблем зміни клімату у політологічному значенні, як їх презентує сучасна західна політична наука, практично відсутні.

Мета і завдання даної статті пов'язані з концептуалізацією кліматичної дипломатії в аспекті міжнародно-політичної проблематики щодо її сутності, структури та аналізом її методологічного значення для удосконалення сучасних практик управління міжнародними відносинами або зовнішньою політикою у галузі змін клімату.

Виклад основного матеріалу. Визнання на глобальному рівні необхідності вирішення зазначеної проблеми та виключна складність тематики багатосторонніх переговорів з проблем зміни клімату, що потребувала участі професійних дипломатів у цьому процесі, породило проблему кліматичної дипломатії, виникнення якої пов'язують з другою половиною ХХ ст. Проте, хоча поняття «кліматична дипломатія» є не таким уже новим, фактично досі не розроблена відповідна теорія. Оскільки проблеми, пов'язані зі зміною клімату, все більше інтегруються з управлінням міжнародними відносинами або зовнішньою політикою, саме тому і концептуалізація кліматичної дипломатії, на наш погляд, має відбуватися у контексті міжнародно-політичних проблем.

Саме тому потрібно зазначити, що і застосування, і визначення кліматичної дипломатії здійснюється завдяки сучасним науковим дослідженням, об'єктом аналізу яких є міжнародні відносини. Науковці пояснюють це тим, що кліматичні ризики інтегровані в зовнішньополітичні програми. Проте до сих пір відсутній єдиний підхід до науково-понятійного апарату, аналізу зародження і етапів еволюції кліматичної дипломатії, сучасному уявленню про її засоби та механізми. Але кліматичну дипломатію неможливо розглядати у відриві від традиційної, класичної дипломатії.

У вступі до «Оксфордського довідника сучасної дипломатії» зазначається, що Британська енциклопедія визначає дипломатію як «мистецтво спілкування між народами», а Оксфордський англійський словник характеризує її як «управління міжнародними відносинами шляхом переговорів; метод, за допомогою якого ці відносини коригуються і управляються послами та посланцями з метою забезпечення переговорного процесу» [9].

Виходячи з цього, критеріальними ознаками кліматичної дипломатії будемо вважати:

– *належність до сфери міжнародних відносин і зовнішньої політики держави.* «Серйозність ризиків, пов'язаних зі зміною клімату, вимагає від них високого рівня політичного пріоритету» [10, р. 5]. Проте запровадження кліматичної дипломатії у зовнішньополітичному портфелі все ще є складним завданням. Невипадково влітку 2016 р. представник ЄС Ф. Могеріні говорила про необхідність спрямування стратегії ЄС на інтеграцію кліматичної дипломатії у загальне мислення у зовнішній політиці та політиці безпеки ЄС, визначаючи стратегічну важливість зміни клімату як першопричину конфлікту, назвавши її «мультиплікатором загроз, що каталізує дефіцит води та їжі, пандемії та переміщень». Проте, підкреслював П. Деліл із Європейської служби зовнішніх справ, таке спрямування залишається головною проблемою інтеграції кліматичної дипломатії у весь зовнішньополітичний портфель [11].

В аналітичному документі, підготовленому в рамках проекту «Сприяння європейським реформам у сфері довкілля і зміни клімату в Україні», зазначається: «проблема глобальної зміни клімату займає сьогодні одне з ключових місць на порядку денному в міжнародній політиці. Усвідомлення цієї проблеми, поступ на шляху до її вирішення відбуваються в дуже складних умовах міжнародних переговорів, консультацій, суперечок, відстоювання вузьких, локальних, короткочасних, часто суто економічних чи геополітичних інтересів окремими державами, боротьби поглядів та ідеологій тощо» [1];

– *застосування переговорів як основного інструменту налагодження стосунків між суб'єктами міжнародних відносин у галузі зміни клімату, тобто об'єктом кліматичної дипломатії є міжнародні переговори, пов'язані із вирішенням глобальної проблеми зміни клімату.* Учасники міжнародного переговорного процесу узгоджують позиції еколого-економічної політики з питань зміни клімату для прийняття консолідованих рішень. «Переговорний процес відбувається в рамках неформальних переговорних груп, які проводять численні консультації з метою формування спільної думки та позиції з того чи іншого питання. В рамках переговорного процесу діють неформальні групи: група G77¹ + Китай, група найменш розвинутих країн, група острівних країн, група ЄС, група африканських країн, “Парасолькова група”, група екологічної рівноваги. Групи висловлюють спільну думку, проте окрема країна має право на власну окрему позицію. Україна є членом “Парасолькової

¹ Група 77 (G-77) – найбільша міждержавна організація країн, які розвиваються, що діють в рамках ООН та її органів.

групи», до якої входять Австралія, Нова Зеландія, Норвегія, США, Росія, Казахстан, Японія, Канада» [12, с. 10];

– наявність інституту професіоналів, які безпосередньо ведуть кліматичні переговори і реалізують кліматичне співробітництво, запобігаючи не лише змінам клімату, а також і наслідкам заходів, що вживаються з метою реагування на зміну клімату. В аналітичному документі, підготовленому в рамках проекту «Сприяння європейським реформам у сфері довкілля і зміни клімату в Україні», зазначається: «Через комплексність проблеми зміни клімату до її дослідження та винайдення шляхів розв’язання долучаються кліматологи, екологи, метеорологи, політики, дипломати, юристи, економісти, правознавці, географи, філософи та ін.» [1].

Спробуємо проаналізувати існуючі визначення кліматичної дипломатії. В «Оксфордському довіднику сучасної дипломатії» подано цілісне бачення кліматичної дипломатії: проаналізовано форму, структуру та принципи переговорів, які в її рамках здійснюються. Л. Елліотт зосереджує увагу на двох взаємодіючих рівнях дипломатії з питань зміни клімату – емпіричному та аналітичному. Перший – емпіричний рівень охоплює *аналіз архітектури зміни клімату*, починаючи з резолюції Генеральної Асамблеї ООН, яка встановлює технічні завдання для міжурядового комітету з обговорення рамкової конвенції з питань зміни клімату, і закінчуючи конференціями сторін. Другий рівень аналізу – мережеві форми кліматичної дипломатії на широкому тлі *дискусії про природу, актуальність та адекватність дипломатії у складному та глобальному світі*. Розглянута тут історія породжує питання про легітимність та ефективність, які є основними для обговорення питань глобального управління [9, р. 840]

У глобалізованому світі, на думку автора, дипломатичні практики мають бути відкритими, транспарентними, зацікавленими та підзвітними, а їхні результати мають бути загальноприйнятими не лише урядами-учасницями, а й громадянським суспільством та глобальною громадськістю. Кліматична дипломатія є *багаторівневою*, а визначення дипломатії лише як каналу спілкування шляхом переговорів між керівниками держав сьогодні є надто обмеженим. Відображаючи складність сучасних кліматичних переговорів, варто говорити про кліматичну дипломатію як публічну, що є *інструментом м’якої сили*, яким володіють офіційні особи, як держав, так і міжнародних організацій, неофіційних установ, транснаціональних структур. Різноманітні дії недержавних та приватних суб’єктів не можуть бути визнані дипломатією в традиційних термінах, але вони існують у межах механізмів управління змінами клімату, формальних угод, визнаються міжнародним правом. Проте більша частина цієї діяльності продовжує орієнтуватися на основні угоди ООН щодо зміни клімату [13, р. 842–843].

У звіті ЕЗГ¹ до проекту «Розуміння кліматичної дипломатії» також здійснена спроба визначити поняття «кліматична дипломатія», яка охоплює розуміння того, як формувати дискусію щодо національних інтересів шляхом залучення нових кіл, які можуть вплинути на зміни. «Кліматична дипломатія – це *практика та процес створення міжнародного кліматичного режиму та забезпечення його ефективної роботи. Тому еволюція кліматичної дипломатії передують формуванню кліматичного режиму*» [14].

Під міжнародним кліматичним режимом у даній статті будемо розуміти сукупність узгоджених принципів, норм, правил, процедур та інститутів, які координують і регулюють недержавні та міждержавні відносини у сфері забезпечення глобальних кліматичних змін.

Хоча зміна клімату вже давно обговорюється в контексті зовнішньої політики, вона не завжди була інтегрована в більш широкі дипломатичні зусилля, особливо в країнах, що розвиваються. Акцент на кліматичній дипломатії потенційно може стати важливим інструментом для країн, що розвиваються, для впливу на міжнародні переговори щодо зміни клімату. Однак існує проблема, як підтримувати дипломатів, учасників переговорів та виробників політики у країнах, що розвиваються. Зокрема, в них відсутні знання та керівництво щодо того, як можна досягти інтеграції таких питань, а також бракує фахівців, щоб вони могли інтегрувати національні та міжнародні пріоритети у сфері зміни клімату у зовнішню політику.

Проект, над яким працювала організація ЕЗГ, складався з двох напрямів. Перший стосувався огляду дипломатії з питань клімату. Його ключовими заходами були: огляд літератури та аналіз кращих практик країни та виклики щодо інтеграції кліматичних змін у зовнішню політику. Він передбачав розуміння факторів національного рівня, що впливають на ефективне проведення кліматичної дипломатії на міжнародному рівні, а також визначення міжнародних можливостей для кліматичної дипломатії. Другий напрям стосувався організації та проведення семінару з кліматичної дипломатії, в якому взяли участь дипломати, переговорники та експерти з питань дипломатії клімату. Він мав три основні мети: повідомити нові висновки звіту, надати простір для дипломатів, науковців та інших практиків, які працюють у сфері кліматичної дипломатії, щоб висловити свою точку зору та покращити розуміння інтеграції кліматичних змін у зовнішню політику. Нарешті, ця подія мала служити для розвитку нових та продуктивних робочих відносин у середовищі кліматичної дипломатії [15].

¹ ЕЗГ (Екологічний захист третього покоління) – це аналітичний центр з питань зміни клімату, який працює для прискорення глобального переходу до майбутнього з низьким вмістом вуглецю. Організація працює у багатьох областях, включаючи кліматичну дипломатію, енергетику, фінанси, міста, ризики, ефективність та інфраструктуру.

Н. Бремберг та М. Мобйорк, науковці з проблем зміни клімату Стокгольмського інституту досліджень проблем миру, підкреслюючи роль ЄС – світового лідера у кліматичній дипломатії, визначали: остання «в основному відноситься до дій, що вживаються Європейською комісією, Радою з питань зовнішніх справ Європейського Союзу та Європейською зовнішньою Службою дій... для *формування міжнародного співробітництва в галузі зміни клімату*» [16]. Вчені акцентують увагу на тому, що, оскільки ЄС визнав відносно рано, що зміна клімату має наслідки для безпеки, «кліматична дипломатія зосереджує свою увагу на *подоланні небезпек, створюваних зміною клімату*» [16].

Зрозуміло, кожний із підходів до трактування кліматичної дипломатії є достатньо вузьким, оскільки абсолютизує роль окремих чинників кліматичної дипломатії. Особливо це стосується останньої трактовки, де превалує європоцентричний підхід. Європа без сумніву грає сьогодні значну роль у розвитку кліматичної дипломатії та формуванні міжнародного кліматичного режиму. Проте у цьому процесі особлива роль належить і ООН, і іншим міжнародним організаціям. Саме тому пропонуємо виходити у визначенні кліматичної дипломатії ні з регіональних позицій, а зі змістовних функцій досліджуваної дипломатичної діяльності.

Перед тим, як сформулювати власне визначення кліматичної дипломатії, проаналізуємо деякі її риси та особливості, обумовлені тими змінами, що відбуваються у сучасному суспільстві. Науковці E3G, аналізуючи трактування кліматичної дипломатії, звертають увагу на такі її основні риси:

1. Для обмеження ризику зміни клімату необхідне швидке, широке та *глибоке міжнародне співробітництво*. Зміни клімату мають спільні риси з іншими основними зовнішньополітичними проблемами, такими як ядерні розповсюдження та тероризм. Якщо зміни не будуть реалізовані, виникне значна загроза процвітанню та безпеці.

2. *Роль кліматичної дипломатії обумовлена* забезпеченням формування демократичного міжнародного режиму, його ефективної роботи та еволюції для запобігання нових викликів. Кліматична дипломатія забезпечує точну оцінку інтересів та намірів країн і знаходить простір для досягнення згоди. Для цього мають бути інтерпретовані суперечливі національні інтереси навколо вразливості до клімату. Кліматична дипломатія повинна забезпечити відображення та розуміння національних пріоритетів у часто абстрактному світі міжнародних угод про зміну клімату.

На думку німецького дослідника Н. Раймера: «система кліматичної дипломатії – демократія в її чистішій формі. Жодний багатосторонній процес у світі ніколи не містив у собі стільки демократичних принципів. Кожна держава має один голос, не звертаючи увагу, чи має вона мільярдне або кіль-

катисячне населення. Кожна група країн має доступ до переговорів і може застосовувати власні прапори, розкривати власні інтереси, які можуть впливати на прийняття рішень. Жодний інший процес в історії людства не протікав так прозоро, як кліматична дипломатія під патронажем ООН. Жодний інший процес у світі не мав таких широких можливостей впливу громадянського суспільства на уряд країни світу, як кліматична дипломатія» [17, s. 87].

Зміна клімату може мати соціальні та людські наслідки, які, ймовірно, можуть мати ризики конфлікту та нестабільності [18, с. 147]. Вважається, що найбільш сильний удар зміна клімату нанесе людям, які живуть у бідності, слаборозвинених та нестабільних державах, при поганому управлінні. Впливи фізичних наслідків зміни клімату додадуть тиску на проблемні суспільства, оскільки багато хто з цих громад має низьку здатність адаптуватися до кліматичних змін і стикається з високим ризиком насильницьких конфліктів. Тому багато хто з бідних країн та громад у світі стикаються з двозначною проблемою: зміною клімату та насильницьким конфліктом [19]. У доповіді неурядової організації International Alert «Клімат конфлікту. Зв'язок між зміною клімату, миром та війною» зазначається, що дві третини населення світу мешкають у країнах з високим ризиком нестабільності внаслідок зміни клімату. Багато з країн, що будуть найбільшою мірою схильні до впливу зміни клімату, також постраждали від загрозливих насильницьких конфліктів. Тут говориться: «зміна клімату створює передумови для кровопролитного конфлікту, який, у свою чергу, знижує добробут суспільства та його спроможність протистояти наслідкам кліматичних змін» [19].

3. Основними елементами кліматичної дипломатії є:

– *швидкий темп*: прогноз Міжнародного енергетичного агентства (ІЕА) показує, що, якщо зараз інвестиції з низьким рівнем споживання вуглецю не будуть швидко прискорені, то підвищення температури на 2°C потребує досить передчасного виходу інвестицій у енергетичний сектор протягом наступних кількох десятиліть;

– *широка координація та асиметричний характер кліматичної дипломатії*: кожна країна несе відповідальність за частку змін клімату, проте лише дія всіх країн буде мати вплив. Обидва явища – шкідливі викиди та впливи є поширеними, але не розподілені рівномірно. Найчастіше ті, хто найменш відповідальний за викиди, більш постраждає від екстремальних погодних явищ. Внаслідок цього меншість країн викликає зовнішню шкоду, яка шкодить більшості. Найбільші три суб'єкти – Китай, США та ЄС – разом складають близько 50% викидів, але ще 17 країн виробляють наступні 40%, а в багатьох викиди швидко зростають. Щоб ефективно контролювати кліматичний ризик, світові викиди повинні бути практично нульовими до 2050 р., тому всі ці країни, що переважно забруднюють оточуюче середовище, повин-

ні бути частиною навіть середньострокової угоди про клімат. Немає виключної «великодержавної» угоди, яка дозволяє уникнути небезпечних змін клімату;

– *глибокі внутрішні зміни*: управління кліматичним ризиком вимагає національних змін, які надають далекосяжні наслідки для вітчизняної економіки та життя виборців, ніж більшість інших дипломатичних угод. Основні зміни необхідні для того, щоб люди використовували та споживали енергію, щоб оплачували продукти, які можуть купити, і навіть ремонт своїх будинків. Кліматичні угоди є політично більш суперечливими, оскільки вимагають явних рішень від внутрішнього уряду щодо реформування ринків, вирішення питань виробництва енергії та впливу споживачів на енергію та транспортний вибір [14].

Висновки. Отже, кліматичну дипломатію пропонуємо визначати як теорію і практику створення міжнародного кліматичного режиму, клімату шляхом багаторівневої, колективної і публічної дипломатії, яка спирається на інструменти м'якої сили, якими володіють і які активно застосовують офіційні особи держав, міжнародних організацій, неофіційних установ, транснаціональних структур та громадянського суспільства, серед яких особлива роль належить переговорному процесу і результатом якої є чітке правове та організаційне оформлення архітектури кліматичних змін.

Перспективи досліджень у цій сфері потребують подальшого вивчення як сутнісних характеристик кліматичної дипломатії, кліматичного режиму, так і правового та організаційного оформлення зміни клімату та його наслідків загалом, так і в контексті глобальної, регіональної та національної безпеки. Особливе значення мають дослідження інформаційно-комунікаційного забезпечення кліматичних змін та підготовки професіоналів різного плану, які б були здатні працювати у галузі кліматичної дипломатії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кліматична дипломатія в ЄС: висновки та рекомендації для України. Аналітичний документ. Експертно-дорадчий центр «Правова аналітика». Вересень 2017. URL: <http://www.rac.org.ua/uploads/content/371/files/climate-diplomacy.pdf> (дата звернення: 18.04.2018).
2. Довкілля і клімат: інформаційно-аналітичний огляд екологічної та кліматичної політики і права ЄС за липень-серпень 2017 року. URL: <http://www.rac.org.ua/uploads/content/368/files/eupdatesaugust2017.pdf> (дата звернення: 18.04.2018).
3. Довкілля і клімат: інформаційно-аналітичний огляд екологічної та кліматичної політики і права ЄС за лютий 2018 року. URL: <http://www.rac.org.ua/uploads/content/421/files/eupdatesfebruary2018.pdf> (дата звернення: 18.04.2018).

4. Global challenges in the Arctic region: sovereignty, environment and geopolitical balance / edited by Elena Conde and Sara Iglesias Sánchez. Milton Park, Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge, 2017. ix, 464 p.
5. Jamieson D. Reason in a dark time: why the struggle against climate change failed and what it means for our future. Oxford; New York: Oxford University Press, 2014. xvi, 266 p.
6. Media diplomacy and its evolving role in the current geopolitical climate / edited by Swati Jaywant Rao Bute. Hershey, PA: IGI Global, 2018. xviii, 211 p.
7. The European Union in international climate change politics: still taking a lead? / edited by Rüdiger K. W. Wurzel, James Connelly and Duncan Liefferink. London; New York, NY: Routledge, 2017. 311 p.
8. Water, security and U. S. foreign policy / edited by David Reed. New York, NY: Routledge, 2017. xviii, 422 p.
9. Cooper A. F., Heine J., Thakur R. Introduction: The Challenges of 21st-Century Diplomacy. *The Oxford Handbook of Modern Diplomacy* / Edited by Andrew F. Cooper, Jorge Heine, and Ramesh Thakur. Oxford: Oxford University Press, 2013. P. 1–28. URL: <http://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199588862.001.0001/oxfordhb-9780199588862-e-1> (дата звернення: 18.04.2018).
10. Adriázola P., Carius A., Ruthner L., Tänzler D., Thwaites J., Wolters S. Climate diplomacy. New approaches for foreign policy. Berlin: Adelphi, 2013. 58 p.
11. Good practice in climate diplomacy: approaches for a climate-resilient, low-carbon future. URL: <https://www.adelphi.de/en/news/good-practice-climate-diplomacy-approaches-climate-resilient-low-carbon-future> (дата звернення: 18.04.2018).
12. Протидія глобальній зміні клімату у контексті Кіотських домовленостей: український вимір. Київ: НІСД, Нацеконінвестагентство України, Фонд цільових екологічних інвестицій, 2010. 28 с.
13. Elliott L. Climate Diplomacy. *The Oxford Handbook of Modern Diplomacy* / Andrew F. Cooper, Jorge Heine and Ramesh Thakur (ed.). Oxford: Oxford University Press, 2013. P. 840–856.
14. Mabey N., Gallagher L., Born C. Understanding Climate Diplomacy, Building diplomatic capacity and systems to avoid dangerous climate change. URL: https://www.e3g.org/docs/E3G_-_Understanding_Climate_Diplomacy.pdf (дата звернення: 18.04.2018).
15. PROJECT: Understanding climate diplomacy. URL: https://cdkn.org/project/understanding-climate-diplomacy/?loclang=en_gb (дата звернення: 18.04.2018).
16. Brember N., Mobjörk M. European Union steps up its efforts to become the global leader on addressing climate-related security risks. URL: <https://www.sipri.org/commentary/essay/2018/european-union-steps-its-efforts-become-global-leader-addressing-climate-related-security-risks> (дата звернення: 18.04.2018).
17. Reimer N. Schlusskonferenzen: Geschichte und Zukunft der Klimadiplomatie. München: Oekom Verlag, 2015. 208 s.
18. Требін М. П. Україна перед викликами XXI століття. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Соціологія / редкол.: А. П. Гетьман та ін. 2017. №4 (35). С. 141–156.

19. Smith D., Vivekananda J. A climate of conflict. The links between climate change, peace and war. URL: http://www.international-alert.org/sites/default/files/ClimateChange_ClimateOfConflict_EN_2007_0.pdf (дата звернення: 18.04.2018).

REFERENCES

1. Klimatychna dyplomatiia v YeS: vysnovky ta rekomendatsii dlia Ukrainy. Analitychnyi dokument. Ekspertno-doradchyi tsentr «Pravova analityka». Veresen 2017. URL: <http://www.rac.org.ua/uploads/content/371/files/climate-diplomacy.pdf> [in Ukrainian].
2. Dovkillia i klimat: informatsiino-analitychnyi ohliad ekolohichnoi ta klimatychnoi polityky i prava YeS za lypen-serpen 2017 roku. URL: <http://www.rac.org.ua/uploads/content/368/files/eupdatesaugust2017.pdf> [in Ukrainian].
3. Dovkillia i klimat: informatsiino-analitychnyi ohliad ekolohichnoi ta klimatychnoi polityky i prava YeS za liutyi 2018 roku. URL: <http://www.rac.org.ua/uploads/content/421/files/eupdatesfebruary2018.pdf> [in Ukrainian].
4. Conde, E., Sánchez, S. I. eds (2017). Global challenges in the Arctic region: sovereignty, environment and geopolitical balance. Milton Park, Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge.
5. Jamieson, D. (2014). Reason in a dark time: why the struggle against climate change failed and what it means for our future. Oxford; New York: Oxford University Press.
6. Bute, S. J. R. ed (2018). Media diplomacy and its evolving role in the current geopolitical climate. Hershey, PA: IGI Global.
7. Wurzel, R. K. W., Connelly, J., Liefferink, D. eds (2017). The European Union in international climate change politics: still taking a lead? London; New York, NY: Routledge.
8. Reed, D. ed (2017). Water, security and U. S. foreign policy / edited by David Reed. New York, NY: Routledge.
9. Cooper, A. F., Heine, J., Thakur, R. (2013). Introduction: The Challenges of 21st-Century Diplomacy. *The Oxford Handbook of Modern Diplomacy* / Edited by Andrew F. Cooper, Jorge Heine, and Ramesh Thakur. Oxford: Oxford University Press, 1-28. URL: <http://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199588862.001.0001/oxfordhb-9780199588862-e-1>.
10. Adriázola, P., Carius, A., Ruthner, L., Tänzler, D., Thwaites, J., Wolters, S. (2013). Climate diplomacy. New approaches for foreign policy. Berlin: Adelphi.
11. Good practice in climate diplomacy: approaches for a climate-resilient, low-carbon future. URL: <https://www.adelphi.de/en/news/good-practice-climate-diplomacy-approaches-climate-resilient-low-carbon-future>.
12. Protydii hlobalnii zmini klimatu u konteksti Kiotskykh domovlenostei: ukrainskyi vymir (2010). Kyiv: NISD, Natsekoinvestahentstvo Ukrainy, Fond tsilovykh ekolohichnykh investytsii [in Ukrainian].
13. Elliott, L. (2013). Climate Diplomacy. *The Oxford Handbook of Modern Diplomacy* / Andrew F. Cooper, Jorge Heine and Ramesh Thakur (ed.). Oxford: Oxford University Press, 840–856.

14. Mabey, N., Gallagher, L., Born, C. Understanding Climate Diplomacy, Building diplomatic capacity and systems to avoid dangerous climate change. URL: https://www.e3g.org/docs/E3G_-_Understanding_Climate_Diplomacy.pdf.
15. PROJECT: Understanding climate diplomacy. URL: https://cdkn.org/project/understanding-climate-diplomacy/?loclang=en_gb.
16. Brember, N., Mobjörk, M. European Union steps up its efforts to become the global leader on addressing climate-related security risks. URL: <https://www.sipri.org/commentary/essay/2018/european-union-steps-its-efforts-become-global-leader-addressing-climate-related-security-risks>.
17. Reimer, N. (2015). Schlusskonferenzen: Geschichte und Zukunft der Klimadiplomatie. München: Oekom Verlag.
18. Trebin, M. P. (2017). Ukraina pered vyklykamy XXI stolittia. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho». Seriiia: Sotsiologhiia – The Bulletin of the National University «Yaroslav the Wise Law Academy of Ukraine». Series: Sociology, 4 (35), 141–156 [in Ukrainian].*
19. Smith, D., Vivekananda, J. A climate of conflict. The links between climate change, peace and war. URL: http://www.international-alert.org/sites/default/files/ClimateChange_ClimateOfConflict_EN_2007_0.pdf.

Тихомирова Евгения Борисовна, доктор политических наук, профессор, профессор кафедры международных коммуникаций и политического анализа Восточноевропейского национального университета имени Леси Украинки, г. Луцк, Украина

К ВОПРОСУ О КЛИМАТИЧЕСКОЙ ДИПЛОМАТИИ

В статье осуществлена концептуализация климатической дипломатии в аспекте международно-политической проблематики относительно ее сущности, структуры и этапов эволюции, анализируется ее методологическое значение для совершенствования современных практик управления международными отношениями или внешней политикой в сфере изменения климата. Раскрыто содержание понятий «климатическая дипломатия», «климатический режим», «климатические конференции», проанализированы объект и предмет климатической дипломатии, основные элементы климатической дипломатии, некоторые документы климатической дипломатии. Прослежено влияние тех изменений, которые имеют место в дипломатии, на формирование и особенности климатической дипломатии. Актуализирована проблема изменений климата на социальные и человеческие последствия, которые, вероятно, могут иметь риски конфликта и нестабильности. Особое внимание уделяется эмпирическому уровню климатической дипломатии, анализирующему архитектуру изменения климата, а также аналитическому уровню климатической дипломатии, который определяется переходом от клуба к сетевым

формам климатической дипломатии на более широком фоне дискуссий о природе, актуальности и адекватности климатической дипломатии в сложном глобальном мире.

Ключевые слова: дипломатия, изменение климата, климатическая дипломатия, климатический режим, климатические конференции, субъекты климатической дипломатии.

Tykhomyrova Eugenia Borysivna, Doctor of Political Science, Professor, Professor of the Department of International Communications and Political Analysis, Lesia Ukrainka East-European National University, Lutsk, Ukraine

ON THE QUESTION OF CLIMATE DIPLOMACY

Problem setting. *An important problem mankind has become the global climate change, which in reality today there is no doubt.*

Recent research and publications analysis. *An analysis of recent studies and publications has revealed a clear lack of research in the field of climatic diplomacy in the national scientific tradition, although in the documents devoted to the issue of climate change, this term is used. To date, there are not enough scientific papers to address the main aspects of the theory and practice of climate diplomacy. Researches devoted to the consideration of climate change problems in political science, as presented by modern Western political science, are practically absent.*

Paper objective. *The purpose and tasks of this article are related to the conceptualization of climate diplomacy in the aspect of international-political issues regarding its essence, structure and analysis of its methodological significance for the improvement of modern practices in the management of international relations or foreign policy in the field of climate change.*

Paper main body. *In the article is realized the conceptualization of climate diplomacy in the aspect of international political problems regarding its essence, structure and stages of evolution, its methodological significance for improving modern practices of managing international relations or foreign policy in the sphere of climate change is analyzed. The content of the terms «climate diplomacy», «climatic regime», «climate conferences» is disclosed, the object and subject of climate diplomacy, the main elements of climate diplomacy, the some documents of climate diplomacy are analyzed. The influence of those changes, which take place in diplomacy, on the formation and features of climate diplomacy is traced. The problem of climate change is actualized on social and human consequences, which, possibly, can have the risks of conflict and instability. Particular attention is paid to the empirical level of climate diplomacy, which analyzes the architecture of climate change, as well as the analytical level of climate diplomacy, which is determined by the transition from the club to the network forms of climate diplomacy on a*

wider background of discussions about the nature, relevance and adequacy of climate diplomacy in a complex global world.

The author considers the criterial signs of climate diplomacy: belonging to the sphere of international relations and the foreign policy of the state; application of negotiations as the main instrument for establishing relations between subjects of international relations in the field of climate change; the presence of the institute of professionals who directly conduct climate talks and implement climate cooperation, preventing not only climate change, but also the consequences of measures taken to respond to climate change.

Conclusions of the research. *Consequently, climate diplomacy is proposed to be defined as the theory and practice of creating an international climatic regime, climate change through multilevel, collective and public diplomacy, which is based on soft power tools that are owned and actively used by officials of states, international organizations, informal institutions, transnational structures and civil society, among which a special role belongs to the negotiation process and the result of which is the clear legal and organizational design of architecture for climatic changes.*

Keywords: *diplomacy, climate change, climate diplomacy, climate regime, climate conferences, subjects of climate diplomacy.*

Trebin Mikhail Petrovich, Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Head of the Department of Sociology and Political Science of the Yaroslav
the Wise National Law University, Kharkiv, Ukraine
e-mail: m.p.trebin@nlu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-1328-9865

RELIGIOUS EXTREMISM: UNDERSTANDING THE ESSENCE

The essence of extremism, features of its manifestation, the purpose of extremist discourse are revealed. It is justified that an important type of extremism is religious. Its signs, causes and peculiarities of manifestation at the individual level are singled out. It is proved that the prevention of the expansion of religious extremism should be oriented towards the formation of a tolerant, responsible and successful personality, which firmly stands on the positions of citizenship and patriotism. The state, civil society and citizens must jointly oppose religious extremism.

Keywords: *violence, extremism, fanaticism, religious extremism, religious terrorism.*

Problem setting. Violence was, is and will be a sad reality of human existence. How many millennia has not passed, but for some reason the person believes that a forceful solution to the problem is the simplest and most effective way. The radical actions of individuals and groups lead to enormous human casualties, the death of innocent people. But human blood flows, wars, aggression, terrorism, extremism continue to be the reality of our days. All the more obvious is the actualization of the negative potential of various religious organizations and the modification of the role of the religious factor in politics aside destructiveness. The increasingly frequent manifestations of religious extremism and, in particular, religious terrorism in modern society, the desire of individual political elites and political actors under religious slogans to solve their political and other tasks set the Ukrainian state the need to create political arrangements and improve the effectiveness of political institutions aimed at identifying and the elimination of the causes and conditions of religious extremism.

Recent research and publications analysis. Special scientific works devoted to the consideration of new threats connected with the religious factor, and, first of all, with the expansion of non-traditional religious forms to the world, began to appear at the turn of the 20th – 21st centuries. A major contribution to the study of religious extremism was made by R. Abdulganeev, A. H. Baker, C. Baker-Beall,

M. Bin Ali, R. Bobohonov, L. Byrne, D. Carlson, S. Clarke, H. El-Said, D. Gambetta, L. Gusev, M. Hardy, A. Kazantsev, R. Kronish, D. Mangushev, A. Rabasa, J. Stern and others [1–27]. The problem of understanding religious extremism is also in the field of view of Ukrainian scientists (O. Bardin, A. Chaikovskiy, V. Klius, O. Likarenko, V. Ostroukhov, V. Petryk and others) [28–32]. Religious extremism is constantly changing, mutating and requiring constant monitoring.

Paper objective. The purpose of this article is to try to penetrate into the essence of one type of violence – religious extremism.

Paper main body. When we speak of religious extremism, we must realize that this phenomenon is undoubtedly relative to extremism. Therefore, first we must understand the phenomenon and the main features of extremism for ourselves. The term «extremism» is an extensively debated term and different attempts at its definition have not escaped controversy. While other «-isms» (terrorism, imperialism, racism, anti-semitism, fascism, communism, and more) have a semantic core which at least in part explains the use of a concept, extremism has no such kernel which could offer guidance as to its meaning. According to Alex Schmid, «since extremism is a relational concept, to answer the question: «what is extreme?» one needs a benchmark, something that is (more) «ordinary», «centrist», «mainstream», or «normal» when compared with the (extreme) political fringe [33]. Peter Coleman and Andrea Bartoli, on the other hand, describe extremism as «...activities (beliefs, attitudes, feelings, actions, strategies) of a character far removed from the ordinary» [34]. In conflict settings it manifests as a severe form of conflict engagement. However, the labeling of activities, people, and groups as «extremist», and the defining of what is «ordinary» in any setting is always a subjective and political matter. From our point of view: extremism – «a tendency to extreme views and methods in politics and ideology ...The peculiarities of manifestation of extremism are ignoring the real analysis of the political situation; the desire to accelerate the event; misunderstanding of the laws of society's exit from the crisis, in particular from the political one; the inability to match the scale and speed of the changes; the desire to conquer the political process of freedom without taking into account the balance of political forces, the logic of the political process; legal nihilism, the destruction of historically formed state and political structures; the rate on power methods» [35, p. 238–239].

Ideologically, extremism acts as a complete denial of dissent, an attempt to affirm its system of views in any way, a requirement for its supporters to unconditionally obey all orders and instructions. The appeal of extremists is not to reason, but to feelings creates a special type of a person, subject to self-excitation, loss of control over their behavior, willingness to do anything by order of leaders. Therefore, extremism is inseparable from the ideology of totalitarianism, the cult

of the leaders proclaimed by the bearers of higher wisdom, and their ideas must be taken faithfully and steadfastly executed by masses.

One can speak of the presence of such a concept as extremist discourse, whose purpose is: 1) to report information that has any sign of extremist activity; 2) the belief in the truth of the information that is proved; 3) appeals to extremist actions. In this regard, it seems possible to define extremist discourse as two interconnected essences: nuclear and peripheral [36, p. 242]. Nuclear extremist discourse represents a system of knowledge, tactics and communication strategies, driven by cognitive and axiological uniformity, in order to ensure the successful existence of extremist text in conditions of closed group communication. Peripheral extremist discourse is a system of knowledge, tactics and strategies for organizing communication, driven by cognitive and axiological diversity, in order to ensure the successful existence of extremist texts in an open, interpersonal communication. Each entity represents a special category: nuclear – closed and inaccessible to persons who are not part of the group; peripheral – open and precisely aimed at the representatives of the outgroup with a view to their initiation or one-time involvement in the activity. Communicative strategies that has been used to achieve the goals are also different. In the first case, the focus is on isolation, often with the use of «secret» language or its elements, when the decoding of information is available only to cryptologists. In the second case we can talk about the use of «mass» language, which is baffling not only terms and concepts, but also concepts with a fuzzy core and a wide periphery of emotionally shaped connections.

An important kind of extremism is the religious, existing millennium, apparently from the time that religion emerged as a social phenomenon. But the first known case of using the term «religious extremism» is Ohio Brewers' note in the St. Paul Daily Globe (Minnesota) May 16, 1883, which described the gathering of brewers who protested against the position of some representatives of the local clergy, who accused alcohol producers in immorality and retreated from the truths of Christianity [37, p. 2]. Over the course of several years, the term became widely used to refer to a very wide range of phenomena associated with religious fundamentalism and manifestations of its aggression. Today, the concept of «religious extremism» is very ambiguous and varied: it is used to describe both politically passive, escapist Christian denominations, and such active groups as «Muslim Brothers» or Irish Republican Army. It combines heterogeneous elements of illusory reflection of reality, destructive social practices and social protests, as well as certain social ideals. In speaking about religious extremism, Western researchers provide a number of concrete indicators to identify it. Thus, Charles Kimball identifies five warning signs of religious extremism, which are not exclusively applied to individuals, but in some cases may also be applicable to an entire group or theocratic regime. In his opinion, these signs are: 1) absolute truth claims; 2) blind obedience;

3) establishing the «ideal» time; 4) the end justifies any means; and 5) declaring holy war [38]. We will adhere to the point of view of religious extremism, which is shared by most researchers, and which in general is defined as a manifestation of intolerant attitudes towards representatives of other denominations or confrontation within a confession.

Religious extremism is based on fanaticism. Fanaticism in some form and degree is present in the real relations of people in any society, it destabilizes society and leads to its disintegration, allowing coercion and violence. It presupposes prejudice, an unfairly negative attitude toward «others», the assertion of «double bookkeeping», when «alien» is not forgiven what is considered permissible among «our». In the relations of people fanaticism generates such antivalues as intolerance, ill-will, hostility, aggressiveness, etc. Fanaticism leaves no room for tolerance, the primary becomes the opposition between «our» and «strangers» according to the principle: «who is not like us not with us, he is against us». Fanaticism as a social problem is a denial of others' right to be different from us, not to agree with us, lack of understanding and agreement between «us» and «others». Cultivating in the relations between «their» values, rallying them, fanaticism leads to disintegration outward, creates a hostile image of «another's», which is most often used as a means of rallying «one's own».

We can distinguish the following signs of religious extremism: the phenomenon of social life, which is based on the extremist religious ideology, which is characterized by the accentuation of relations with other believers and heretics, the actualization of religious intolerance, the formation of the image of the enemy of the true faith, the religious sanction of aggression against the enemies of the true faith, accentuation of social content religions in the form of the religious ideal of righteous life and righteous society, dichotomous rectilinear polarization of the world; adherence to extreme views; a manifestation of intolerance towards others who follow a different outlook; moral permissiveness in conjunction with moral-religious rigorism, shift of moral guidelines (or moral disorientation); confrontation within one or more denominations, resulting in crimes.

There are such fundamental reasons for the emergence and spread of religious extremism: the historical and doctrinal factor (conceptual conclusions about appearance, distribution, evolution, the mechanism of ideological substantiation of fundamentalism, the emergence of extremism); factor of modernization (unsuccessful modernization process, presence of acute social, economic, ecological and other problems); geopolitical factor («great geopolitics» of the main events, phenomena and processes, collision of civilizations); globalist factor (collision of traditional cultural settings and settings of a global society, awareness of the unity of the world, the process of modernizing religious communities in finding their

place in the modern world). A special factor in the emergence of religious extremism is also the phenomenon of «Islamic revival» [39, p. 128].

There is a little doubt that the surge in scholarly interest in violent Islamic extremism and Islamic extremism is a partial result of the securitization of political Islam as potentially one of the largest threats facing World in the 21st century. Given that prior to 9/11 little attention had been paid to the phenomena of religiously inspired terrorism in the field of terrorism studies, scholars and practitioners have come a long way in shedding light on the particularities of the processes underlying it [40, p. 67]. As notes Magnus Ranstorp, only seven out of 102 articles between 2001 and 2002 were related to «Muslim extremism or an associated Middle East terrorist topic» [41, p. 22].

The studies on radicalization have been slow to unfold, bearing answers that have been useful in identifying checklist factors perceived to contribute to the process, but challenged by the lack of solid working theory. Much credit has been given to terrorist organizations like al-Qaeda in their efforts to radicalize and recruit, despite the fact that these organizations lie on the fringe of a much wider spectrum of non-violent political Islam. Such intentional myopia can arguably be attributed to the sensitive nature of this particular brand of terrorism, given that its adherents draw from the one of the world's fastest growing religions. Scholarship has offered several explanations as to why individuals and groups have had the compulsion to act out what they believe to be a religious duty. To this end, the progression of Islamic theology and its breakdown into various competing understandings and sects has provided the groundwork for understanding the radicalization process from a religious perspective [42–43]. This has been followed by profiling and intensive research in social movement theory and the socialization process of would-be Jihadis, the assumed predisposition of specific «identities», a suggested clash between Western and Islamic values in general, and studies on integration which more or less constitute the cornerstone of most state-sponsored radicalization prevention efforts [44–47].

Extremist activity can be manifested at the group and individual levels. It is at the individual level that the transformation of consciousness occurs through the introduction of destructive ideas from the outside, the absorption of religious extremist discourse. Similar tendencies can be considered both as consequences of an individual's collision with a dysfunction of the social environment, which leads to the formation of negative experience, and in the future – to the emergence of a certain (destructive) attitude to the social structure as a whole and its elements in particular, in this case, the axiosphere of the religious extremist is very close with a destructive mode of being a terrorist [48]. The events of the 21st century indicate that for today's society, the problem of extremism in the religious sphere is extremely topical. Sad example: events in Syria, where ISIS united the district itself

religious extremist organizations heterogeneous in their composition for the sake of destructive purpose [26].

Thus, it is possible to single out the criteria of religious extremism as a social threat [49]: the existence of a special mission, formed on the basis of religious experience or on the basis of evaluation of religious texts; a cult of its own exclusivity and superiority, a radical self-distinction religious group in relation to other religious groups and secular society as a whole, the existence of an aristocratic code of conduct (comparison with «Aristocracy of the spirit»); own subculture filled with spirit of expansion; high group cohesion and corporate identity; the existence of a religious doctrine as the transformation of the world, even if by its negation and categorical consciousness; the activity of a distinctive opposition in relation to the «alien»; aggression towards society and other religious groups.

Conclusions of the research. Extremism is a complex social phenomenon, which includes three main elements: extremist ideology, which is the theoretical basis of extremism; extremist activity, which is the implementation, embodiment of an extremist ideology; an extremist organization that is a form of social organization of extremist activity. Religious extremism is a kind of extremism based on religious ideology. Extremist religious ideology differs from the normal, not its radical form, not by the content of religious dogmatics and not by ritualism, but by specific accents of religious consciousness, which are actualized only by certain aspects of religious ideology, shifting its other sides to the background. The content of religious extremism compounds of social ideals expressing the interests of certain social groups. In the social ideals or the program of religious extremism, the real social and political interests of certain social groups are not fully concure, an illusory incarnation, for them are based only on faith in God, and also are vague and non-specific in nature. Therefore, they can hardly be adequately implemented through extremist activity. But extremist activity creates in her agents a false, illusory sense of realization of their ideals and interests. Analysis of the essence of religious extremism leads us to the conclusion that the prevention of its expansion should be focused on the formation and strengthening of a tolerant, responsible and successful personality, firmly standing on the positions of citizenship and patriotism. The state, civil society and citizens must jointly counteract religious extremism.

REFERENCES

1. Abdulganeev, R. R. (2015). Religioznyiy ekstremizm: kriminologicheskii i ugovolno-pravovoy aspekti: monografiya / pod red. M. I. Talan; M-vo vnutrennih del Rossiyskoy Federatsii, Kazanskiy yuridicheskii in-t. Kazan: KYuI MVD Rossii [in Russian].
2. Baker, A. H. (2015). Extremists in our midst: confronting terror. Houndmills, Basingstoke, Hampshire; New York: Palgrave Macmillan.

3. Baker-Beall, C., Heath-Kelly, C., Jarvis, L. eds (2015). Counter-radicalisation: critical perspectives. Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge, Taylor & Francis Group.
4. Bin Ali, M. (2016). The roots of religious extremism: understanding the salafi doctrine of al-wala' wal bara'. London : Imperial College Press.
5. Bobohonov, R. S. (2017). Islam i Zapad: antizapadnyie tendentsii v razvitii islamskoy tsivilizatsii / Tsentri tsivilizatsionnyih i regionalnyih issledovaniy FBU Instituta Afriki RAN. Moskva: Nauchnyie tehnologii [in Russian].
6. Byrne, L. (2016). Black flag down: counter-extremism, defeating ISIS and winning the battle of ideas. London : Biteback Publishing Ltd.
7. Carlson, D. (2017). Countering religious extremism: the healing power of spiritual friendships. Hyde Park, NY: New City Press.
8. Clarke, S. (2017). Competing fundamentalisms : violent extremism in Christianity, Islam, and Hinduism. Louisville, Kentucky: Westminster John Knox Press.
9. Damaskin, O. V. (2018). Kriminologicheskie aspektyi determinatsii sovremennogo ekstremizma i terrorizma: monografiya. Moskva: Yurlitinform [in Russian].
10. Davyidov, V. O. (2018). Metodika rassledovaniya transnatsionalnoy prestupnoy deyatel'nosti ekstremistskogo haraktera: monografiya / pod nauchnoy redaktsiyei doktora yuridicheskikh nauk A. Yu. Golovina. Moskva: Yurlitinform [in Russian].
11. El-Said, H. (2015). New approaches to countering terrorism: designing and evaluating counter radicalization and de-radicalization programs. New York, NY : Palgrave Macmillan.
12. Gambetta, D., Hertog, S. (2016). Engineers of jihad: the curious connection between violent extremism and education. Princeton : Princeton University Press.
13. Gorlach, N. I., Trebin, M. P. eds (2006). Sovremennyiy terrorizm. Uchebnoe posobie dlya vyisshey shkolyi. Harkov: Timchenko [in Russian].
14. Hardy, M., Mughal, F., Markiewicz, S. eds (2017). Muslim identity in a turbulent age: Islamic extremism and Western Islamophobia. London; Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.
15. Kaplan, J. (2016). Radical religion and violence: theory and case studies. London; New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
16. Kazantsev, A. A., Gusev, L. Yu. (2017). Ugroza religioznogo ekstremizma na post-sovetskom prostranstve: [analiticheskiy doklad] / Tsentri izucheniya perspektiv integratsii. Moskva: TsIPI [in Russian].
17. Kronish, R. ed (2015). Coexistence & reconciliation in Israel: voices for interreligious dialogue. New York: Paulist Press.
18. Malashenko, A. V. (2017). Nado li boyatsya islama? Moskva: Ves mir [in Russian].
19. Mangushev, D. F. (2017). Profilaktika proyavleniy ekstremizma i terrorizma v organizatsiyah sotsiokulturnoy sferyi: prakticheskoe posobie. Kazan: Meditsina [in Russian].
20. Neal, A. G., Youngelson-Neal, H. (2015). Myth-making and religious extremism and their roots in crises. Jefferson, North Carolina: McFarland & Company, Inc., Publishers.

21. Petryanin, A. V. (2017). Kontseptualnyie osnovy protivodeystviya prestupleniyam ekstremistskoy napravlenosti: teoretiko-prikladnoe issledovanie: monografiya / pod redaktsiey A. P. Kuznetsova. Moskva : Prospekt [in Russian].
22. Rabasa, A., Benard, C. (2015). Eurojihad: patterns of Islamist radicalization and terrorism in Europe. New York, NY : Cambridge University Press.
23. Religioznyiy ekstremizm: suschnost i problemy protivodeystviya (2013): proceedings of the Scientific and Practical Conference (Moskovskiy universitet MVD Rossii, 30 maya 2013 g.). Moskva: YuNITI: Zakon i pravo [in Russian].
24. Schegloy, A. V., Gorohova, B. B. (2017). Religiovedenie i osnovy protivodeystviya religioznomu ekstremizmu: kurs lektsiy / Federalnoe gosudarstvennoe kazennoe obrazovatelnoe uchrezhdenie vysshego obrazovaniya «Moskovskiy universitet Ministerstva vnutrennih del Rossiyskoy Federatsii imeni V. Ya. Kikotyа». Moskva : Moskovskiy un-t MVD Rossii im. V. Ya. Kikotyа [in Russian].
25. Serdyuk, L. V. (2017). Terrorizm kak forma ekstremizma: monografiya / Ministerstvo vnutrennih del Rossiyskoy Federatsii, FGKOU VO Ufimskiy yuridicheskii institut. Ufa: Ufimskiy YuI MVD Rossii [in Russian].
26. Stern, J., Berger, J. M. (2016). ISIS : the state of terror. New York: Ecco Press.
27. Urazmetov, T. Z. (2017). Religioznyiy mir: globalizatsiya, konflikty, ekstremizm: [monografiya]. Ufa : Izd-vo BGPU [in Russian].
28. Chaikovskiy, A. (2007). Relihiinyi ekstremizm v Ukraini: realnist i tendentsii. *Visnyk Akademii upravlinnia MVS – Bulletin of the Academy of Management of the Ministry of Internal Affairs*, 4, 95-101 [in Ukrainian].
29. Klius, V. V. (2014). Relihiinyi ekstremizm yak zahroza dukhovnoi bezpeky Ukrainy. *Mytna sprava – Customs business*, 1(2.1), 74-79 [in Ukrainian].
30. Ostroukhov, V., Likarenko, O., Petryk, V. (2007). Islamistskyi relihiinyi ekstremizm ta vakhkhabizm. *Politychnyi menezhment -Political management*, 6, 133-142 [in Ukrainian].
31. Petryk, V. M. (2015). Islamistskyi relihiinyi ekstremizm i vahabizm. *Trudy Kyivskoi Dukhovnoi Akademii – Proceedings of the Kiev Theological Academy*, 15, 451-464 [in Ukrainian].
32. Trebin, M. P. (2002). Sakralna odizh teroryzmu. *Liudyna i svit – Human and world*, 10, 2-11 [in Ukrainian].
33. Schmid, A. P. Violent and Non-Violent Extremism: Two Sides of the Same Coin? ICCT Research Paper, May 2014. URL: <https://www.icct.nl/download/file/ICCT-Schmid-Violent-Non-Violent-Extremism-May-2014.pdf>.
34. Coleman, P. T., Bartoli, A. Addressing Extremism. URL: <http://www.liberty-underattack.com/wp-content/uploads/2015/06/Addressing-Extremism-ICCCR-ICAR.pdf>.
35. Trebin, M. P. ed (2015). Politolohichnyi entsyklopedychnyi slovnyk / ukklad.: [L. M. Herasina, V. L. Pohribna, I. O. Polishchuk ta in.]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
36. Gromova, N. S. (2017). Konstituiruyuschie priznaki ekstremistskogo diskursa. *Politicheskaya lingvistika – Political Linguistics*, 5(65), 241–245 [in Russian].

37. Ohio brewers. *The St. Paul Daily Globe (Minn.)*, 1883, May 16.
38. Kimball, C. (2002). *When Religion Becomes Evil: Five Warning Signs*. New York: Harper.
39. Mashekuasheva, M. Kh. (2016). Problemyi teoreticheskogo opredeleniya suschnosti fenomena religioznogo fundamentalizma v obschestvennom soznanii. *Istoricheskaya i sotsialno-obrazovatel'naya mysl – Historical and Social Educational Ideas*, Vol. 8, 3, part 2, 127–129 [in Russian].
40. Al Raffie, D. (2013). Social Identity Theory for Investigating Islamic Extremism in the Diaspora. *Journal of Strategic Security*, Vol. 6, 4, 67–91.
41. Jackson, R., Smyth, M., Gunning, J. eds (2009). *Critical Terrorism Studies: A New Research Agenda*. New York: Routledge.
42. Calvert, J. (2010). *Sayyid Qutb and the Origins of Radical Islam*. London: Hurst.
43. Shmuel, B. (2004). The Religious Sources of Islamic Terrorism. *Policy Review*, Vol. 125, June/July, 27–37.
44. Post, J. M. (2007). *The Mind of the Terrorist: The Psychology of Terrorism from the IRA to al-Qaeda*. New York: Palgrave Macmillan.
45. Sageman, M. (2008). *Leaderless Jihad: Terror Networks in the Twenty-first Century*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
46. Schwartz, S. J., Dunkel, C. S., Waterman, A. S. (2009). Terrorism: An Identity Theory Perspective. *Studies in Conflict & Terrorism*, Vol. 32, 6, 537–559.
47. Wiktorowicz, Q. (2004). *Islamic Activism: A Social Movement Theory Approach*. Bloomington, IN: Indiana University Press.
48. Trebin, M. (2004). Terrorizm kak destruktivnyiy modus byitiya. *Psihologiya terroristov i seriynyih ubiyts: Hrestomatiya*. Minsk: Harvest, 230–252 [in Russian].
49. Muminov, A. I. (2007). Religioznyiy ekstremizm kak sotsialnaya ugroza. *Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo oblastnogo universiteta. Seriya: Filosofskie nauki – Bulletin of the Moscow State regional university. Series: Philosophical Sciences*, 2, 57–62 [in Russian].

Требин Михаил Петрович, доктор философских наук, профессор, заведующий кафедрой социологии и политологии Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

РЕЛИГИОЗНЫЙ ЭКСТРЕМИЗМ: ПОНИМАНИЕ СУЩНОСТИ

Раскрыта сущность экстремизма, особенности его проявления, цель экстремистского дискурса. Обосновано, что важным видом экстремизма является религиозный. Выделены его признаки, причины возникновения и особенности проявления на индивидуальном уровне. Доказано, что профилактика экспансии религиозного экстремизма должна быть ориентирована на формирование толерантной, ответственной и успешной личности, которая твердо стоит на позициях граждан-

ственности и патриотизма. Государство, гражданское общество и граждане должны совместно противодействовать религиозному экстремизму.

Ключевые слова: насилие, экстремизм, фанатизм, религиозный экстремизм, религиозный терроризм.

Требін Михайло Петрович, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри соціології та політології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

РЕЛІГІЙНИЙ ЕКСТРЕМІЗМ: РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ

Постановка проблеми. Насилля було, є і буде сумною реальністю людського буття. Скільки б тисячоліть не минуло, але людина чомусь вважала і вважає, що силове вирішення проблеми – найпростіший і найефективніший шлях. Радикальні дії індивідів і груп призводять до величезних людських жертв, загибелі ні в чому не винних людей. Але кров людська летить, війни, агресія, тероризм, екстремізм продовжують бути реальністю наших днів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спеціальні наукові роботи, присвячені розгляду нових загроз, пов'язаних із релігійним фактором, і, насамперед, із поширенням світу нетрадиційних релігійних форм, стали з'являтися на рубежі ХХ–ХХІ ст. Вагомий внесок у вивчення релігійного екстремізму зробили Р. Абдулганєєв, А. Х. Бейкер, К. Бейкер-Белл, М. Бін Алі, Л. Бірн, Р. Бобохонов, Д. Карлсон, С. Кларк, Х. Ель-Саїд, Д. Гамбетта, М. Гарді, Л. Гусєв, А. Казанцев, Р. Кроніш, Д. Мангушев, Е. Рабаса, Дж. Стерн та ін. Проблемою розуміння релігійного екстремізму також займаються й українські вчені (О. Бардін, В. Кліус, О. Ликаренко, В. Остроухов, В. Петрик, А. Чайковський та ін.). Але слід враховувати, що релігійний екстремізм постійно змінюється, мутує і вимагає постійного моніторингу.

Мета даної статті полягає в тому, щоб спробувати проникнути в сутність одного з видів насилля – релігійного екстремізму.

Виклад основного матеріалу. Релігійний екстремізм – це явище видове відносно екстремізму. З'ясовано феномен і основні риси екстремізму. Важливим різновидом екстремізму є релігійний, що існує тисячоліття, мабуть, із тих часів, як виникла релігія як соціальний феномен. Виокремлюють такі ознаки релігійного екстремізму: феномен суспільного життя, в основі якого лежить екстремістська релігійна ідеологія, якій притаманні акцентуація відносин з іновірцями і єретиками, актуалізація релігійної нетерпимості, формування образу ворога істинної віри, релігійна санкція агресії проти ворогів істинної віри, акцентуація соціального змісту релігії в формі релігійного ідеалу праведного життя і праведного суспільства, дихотомічна пряминолінійна поляризація світу; прихильність до крайніх поглядів; прояв нетерпимості до інших осіб, які дотримуються іншого світогляду; моральна всездозволеність у поєднанні з морально-релігійним ригоризмом, зсув моральних орієнтирів (або моральна дезорієнтація); протиборство в рамках однієї або декількох конфесій, у результаті чого чиняться злочини.

Основні причини виникнення та поширення релігійного екстремізму: історико-доктринальний чинник (концептуальні висновки щодо появи, поширення, еволюції, механізму ідейного обґрунтування фундаменталізму, виникнення екстремізму); чинник модернізації (неуспішний процес модернізації, наявність гострих соціальних, економічних, екологічних та ін. проблем); геополітичний чинник («велика геополітика» основних подій, явищ і процесів, зіткнення цивілізацій); глобалістський чинник (зіткнення традиційних культурних установок і установок глобального суспільства, усвідомлення єдності світу, процес модернізації релігійних громад у пошуку свого місця в сучасному світі). Особливим фактором виникнення релігійного екстремізму є також феномен «ісламського відродження».

Висновки. Аналіз сутності релігійного екстремізму приводить нас до висновку, що профілактика його експансії повинна бути орієнтована на формування і зміцнення толерантної, відповідальної і успішної особистості, що твердо стоїть на позиціях громадянськості і патріотизму. Держава, громадянське суспільство і громадяни повинні спільно протидіяти релігійному екстремізму.

Ключові слова: насилля, екстремізм, фанатизм, релігійний екстремізм, релігійний тероризм.

Волянська Олена Володимирівна, кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та політології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: volyanskaya@ua.fm
ORCID ID: 0000-0002-5907-7710

Підкуркова Ірина Валеріївна, кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та політології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: podkurkovairina@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-4797-3718

ДОВІРА ДО СУДУ ЯК ЧИННИК ДОВІРИ ДО ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ: МІЖНАРОДНИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ ВИМІРИ

Оцінка довіри до суду визнана як вимір верховенства права (правовладдя). Такий підхід застосовується у різноманітних міжнародних та національних практичних інструментах оцінки демократичних режимів. У даній статті формулюються головні засади національного моніторингу рівня довіри до суду та судової системи на основі аналізу, по-перше, найбільш відомих міжнародних соціологічних методологій та, по-друге, особливостей сучасної української ситуації в цій сфері.

Ключові слова: довіра до суду, інституційна довіра, міжнародний досвід оцінки рівня довіри до суду, національні інструменти дослідження довіри до суду.

Постановка проблеми. Довіра до суду є умовою довіри до публічної влади загалом та окремих інститутів. Без визнання того, що в країні існує ефективний судовий захист від зловживань чи інших неналежних дій посадових осіб та державних органів, неможливо уявити сприйняття населенням державного устрою як демократичного урядування. Інституційна довіра населення до суду є основою його легітимності у демократичному суспільстві. Досвід європейських постсоціалістичних країн, що проходять через складні процеси демократичних трансформацій, показує, що формування рівня довіри, який забезпечує належну легітимність, не відбувається швидко. Про це свідчать результати останніх опитувань в країнах – членах ЄС, що відносяться до «нових демократій» (Прибалтика, Центральна Європа, Балкани) [1–4].

Абсолютна довіра до суду є утопічною. Всі сучасні демократії стурбовані ознаками недовіри до суду, що мають різну якісну та кількісну характеристику, однак уникнути їх неможливо. Актуальність аналізу сучасного досвіду соціологічних оцінок рівня довіри до соціальних інститутів, зокрема суду, пов'язана із тим, що для європейських країн все більш характерним стає парадокс масової свідомості – довіра до суду зменшується навіть за умов підвищення ефективності, доступності, справедливості судочинства, що фіксуються за результатами реформ судоустрою. Зростають вимоги й очікування (особливо у більш освічених чи соціально адаптованих категорій населення), і, відповідно, з'являється ймовірність невідповідності темпів реформ і наявності позитивної динаміки довіри до суду. Оцінка довіри до суду визнана виміром верховенства права (правовладдя). Такий підхід застосовується у різноманітних міжнародних та національних практичних інструментах оцінки демократичних режимів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження оцінки довіри до судів як фактору довіри до публічної влади знаходиться в центрі уваги вітчизняних і зарубіжних вчених. До цих проблем зверталися Б. Барбер, М. Буроменський, М. Кінг, І. Лавриненко, В. Лебедєв, Н. Луманн, К. Моргнер, О. Сердюк, Т. Хабрієва та ін. [5–11]. Однак кожна держава шукає свої критерії моніторингу діяльності судів, довіри до них населення.

Мета даної статті полягає в тому, щоб сформулювати головні засади національного моніторингу довіри до суду. Для її досягнення важливо виконати такі **завдання**: по-перше, операціоналізувати поняття «довіра до суду» в показниках, що застосовуються в більшості сучасних досліджень, по-друге, провести огляд основних міжнародних та національних інструментів оцінки довіри до суду, по-третє, виявити особливості українського контексту в спроможності застосування різних методик.

Виклад основного матеріалу. Довіра – узагальнений показник норм, поглядів і цінностей, які лежать в основі соціального співробітництва, у суспільному житті довіра сприяє об'єднанню громадськості та створенню спільнот, а в економічній сфері вона прискорює співробітництво й міжособистісний обмін. Як соціально-психологічна категорія довіра є характеристикою відкритих, позитивних взаємовідносин між сторонами та відображає впевненість у порядності й доброзичливості іншої сторони, з якою довіряючий знаходиться в тих чи інших відносинах, що базується на його досвіді. З цієї точки зору довіра має певні межі, що базуються на знанні про іншу сторону, якій довіряють. Повну довіру часто ототожнюють з вірою, бо механізм такої довіри вже не базується на раціональних засадах, тобто на досвіді й на передбаченні та на попередньому знанні однієї сторони другою і включає ірраціональні мотиви взаємовідносин. У соціальних науках рівні довіри, до яких одна

сторона може довіряти іншій, вимірюються у вірі в чесність, добродійність та компетенцію іншої сторони. Базуючись на останніх наукових дослідженнях, недовіра може бути прощена значно легше, коли вона інтерпретується як недостатня компетентність, ніж недостатня доброзичливість чи чесність.

Тема довіри належить до ключових у взаємовідносинах між державою та громадянським суспільством, окремими соціальними інститутами, соціальними групами та громадянами. Поняття довіри прийнято розглядати в двох основних аспектах – як міжособистісну довіру (однієї особи до іншої) та інституційну довіру (до основних суспільних і державних інститутів, наприклад, уряду, ЗМІ, громадських організацій тощо).

За підсумками багатьох досліджень простір довіри частіше проявляється на рівні особистої взаємодії громадян на мікрорівні (родина, друзі, колеги тощо), тоді як на інституційному рівні зростає недовіра, що зумовлює соціальну нестабільність. Прикладом наведеної ситуації слугує інституційна довіра до судової системи України та до суду, зважаючи на неоднозначне ставлення та сприйняття громадянами діяльності суддів з відправлення правосуддя, висвітлення роботи судів та окремих резонансних судових рішень у ЗМІ.

Основним способом вимірювання рівня довіри до соціальних інституцій, відповідно до практики, яка склалася, є опитування населення з використанням головного питання, сформульованого таким чином: «Наскільки Ви довіряєте (назва соціального інституту, органу державної влади тощо)?» та переліком відповідей з градацією рівня довіри. Баланс довіри визначається як різниця між частками населення, що довіряють («повністю» і «скоріше довіряють»), та тими, що не довіряють («зовсім не довіряють» і «скоріше не довіряють»).

Перспективним напрямом удосконалення існуючих підходів кількісного оцінювання довіри є введення до складу індексів детермінант довіри – чесності, компетентності, добродійності. Проте це завдання пов'язане з кількома проблемами формалізації та кількісного оцінювання. Оцінку чесності як правдивості, принциповості та вірності взятим зобов'язанням складно формалізувати й визначити кількісно. Таку оцінку, переважно ретроспективну, можна отримати експертними методами. Компетенція та компетентність у сенсі відповідності займаної посади, обізнаності, досвіду, авторитетності може бути оцінена за допомогою тестових, екзаменаційних процедур. Такий підхід є цілком прийнятним, коли вимірюється компетентність конкретної особи, і дещо ускладнюється у випадку вимірювання інституційної компетентності – компетентності цілих організацій, як сукупності ділових якостей їхніх працівників, законодавчої бази, внутрішніх та зовнішніх механізмів функціонування та взаємодії. Добродійності, так само як і чесності, об-

грунтовано можна дати оцінку лише у ретроспективі. Загальноновизнаних процедур формалізації такого оцінювання сьогодні не існує. Крім того, характеристики, які дозволяють оцінити доброякість, є різними залежно від сфери дослідження.

Міжнародний досвід оцінки рівня довіри до суду. Аналітичний інструментарій, який розроблено експертами ООН для потреб порівняння стану демократичних інститутів у різних країнах одним із вимірів передбачає визначення рівня довіри до судової системи. Концепція довіри до суду (використовується термін *public confidence*) формулюється у спосіб, який робить акцент на конкретних вимірах «впевненості», а не лише на фіксації загальної оцінки.

Найбільш ґрунтовно ця проблема розглядається Венеціанською комісією (Інструмент «Мірило правовладдя» містить відсилання до національних даних щодо довіри до суду) та Європейською комісією з ефективності правосуддя (досліджується рівень задоволеності користувачів судових послуг). Особливістю ситуації в Європі є те, що протягом останніх 20 років запроваджено кілька масштабних проектів порівняльних досліджень. Перш за все, це дослідження за методологією «Євробарометр». Характерним для нього є простота та порівняльність даних, що дають можливість давати відповіді на чіткі питання щодо довіри/недовіри. Друге масштабне дослідження відбувається за методологією «SocialSurvey».

Опитування Eurobarometer. У квітні 2017 р. Європейська Комісія презентувала результати опитування громадян країн Європейського Союзу (ЄС) щодо сприйняття населенням та компаніями незалежності національної судової системи (Eurobarometer 447 і Eurobarometer 448), яке відбувалося у січні того ж року. Організація, яка займається опитуванням населення для визначення громадської думки у країнах ЄС, у вказаних документах надала звіт щодо основних показників. Опитування дозволило виявити сприйняття респондентами незалежності судів та суддів та причини такого сприйняття; порівняти результати за країнами ЄС, загальним показником у ЄС, за соціально-демографічними показниками і позначити тенденції порівняно з дослідженням минулого року. Опитування здійснювалося телефоном (стаціонарним та мобільним) на рідній мові респондентів за методологією, що зазвичай використовується в опитуваннях Євробарометру. Дослідженням було охоплено 28 країн ЄС та населення віком від 15 років. Вибірка формувалася шляхом випадкового обрання реальних номерів телефонів респондентів. У кожному домогосподарстві респондент обирався за правилом «останнього дня народження».

В опитуванні респондентам було поставлено одне основне питання – «Як Ви оцінюєте судову систему у (Вашій державі) з огляду на незалежність

судів та суддів? *Ваша оцінка – дуже добре / достатньо добре / достатньо погано / погано / немає відповіді*» з можливістю обрати лише одну відповідь. При позитивній відповіді – *дуже добре / достатньо добре* та при негативній відповіді – *достатньо погано / погано* респонденту ставилося уточнююче питання з метою виявлення причин такого сприйняття незалежності судової системи.

Додаткове питання у випадку надання респондентом відповіді на основне питання було: *«Скажіть, будь ласка, якою мірою наступні причини обумовлюють Вашу оцінку незалежності судової системи у (Вашій країні)?»* Варіанти відповідей: – *дуже сильно / децю / не зовсім / зовсім не обумовлює/ немає відповіді.*

Індикатори до питання (у разі надання негативної відповіді): перешкоди або тиск з боку уряду та політиків; перешкоди або тиск у економічній діяльності (сфері) або інші специфічні інтереси; статус та посада суддів недостатньо гарантує їх незалежність.

Індикатори до питання (у разі надання позитивної відповіді): відсутність перешкод або тиску з боку уряду та політиків; відсутність перешкод або тиску у економічній діяльності (сфері) або інших специфічних інтересів; статус та посада суддів достатньо гарантує їх незалежність.

Крім того, респондентам ставили питання, чи були вони впродовж останніх двох років учасниками судового розгляду з варіантами відповідей – *«Так / Ні».*

Результати дослідження Євробарометру 447. Більше половини опитаних (55%) оцінили рівень незалежності судової системи в своїй державі як добрий, що на 3% більше порівняно з результатами подібного дослідження 2016 р. Третина респондентів (34%) оцінила рівень незалежності судової системи як поганий, що менше на 2% порівняно з результатами попереднього року. Найпоширенішими причинами, за якими опитані позитивно оцінювали незалежність судової системи, за підсумками опитування, були статус та посада суддів (78% респондентів); в той час, як перешкоди та тиск з боку уряду і політиків найчастіше називалися причиною у сприйнятті незалежності судової системи на низькому рівні (74%). Виявилось, що на відповіді опитаних суттєво вплинув досвід участі у судових провадженнях. Так, респонденти, що були учасниками судового процесу, однаково оцінили судову систему – як добру (48%) і погану (48%). На противагу цьому більшість опитаних без судового досвіду оцінили рівень незалежності судової системи як добру (56%).

Опитування організації «The European Social Survey» [12–13] щодо рівня довіри громадян до системи юстиції проведене у 2010 р. і є частиною великого дослідження, завданнями якого став моніторинг таких соціально значущих

тем як довіра до юстиції; ставлення до соціального захисту в Європі; економічна криза, праця та соціальна інтеграція; розуміння та оцінка демократії європейцями; персональне та соціальне благополуччя у Європі; соціальна нерівність у сфері охорони здоров'я; ставлення до імміграції. Під час п'ятої хвили Європейського соціального дослідження, що містило 45 питань стосовно довіри до юстиції, та було проведене у 28 європейських країнах, 39 000 респондентів взяли участь у face-to-face інтерв'ю. Мета опитування полягала у відповіді на питання, чому людина порушує закон? Методологія дослідження базувалася на двох феноменах – довіри (саме інституційної) та легітимності. За умови, що забезпечення обов'язкового дотримання закону є ключовою метою системи кримінальної юстиції, виникає потреба у громадській довірі до системи. Не менш важливо, щоб громадяни сприймали органи влади як такі, що мають законне право здійснювати свої повноваження.

Під час опитування оцінювався рівень довіри населення до поліції та кримінальних судів своєї держави. Наприклад, довіра до поліції розглядалася у трьох аспектах: довіра до компетентності (пошук правопорушників; швидке реагування); довіра до процесуальних повноважень (що здійснюються відповідно до закону) та довіра до розподільчих повноважень (distributive fairness) (однакове ставлення до всіх соціальних груп).

Довіра до кримінальних судів розглядалася через справедливість. Так, респондентам пропонувалася модельована ситуація, згідно з якою треба було відповісти на питання. Наприклад, *«Припустимо, що дві особи різної раси або етнічної приналежності постали перед судом за обвинуваченням у вчиненні ідентичного злочину, який вони не вчиняли. На Вашу думку, кого з них буде вірогідніше визнано винним?»*

Довіра до судів розглядалася через довіру до їх компетентності та процесуальних повноважень. Останні в свою чергу визначалися шляхом відповідей на питання *«Як часто суди виносять справедливі, неупереджені рішення, базуючись на належних доказах?»*. Питання *«Як часто суди допускаються помилок при винесенні рішень, через що винні особи не притягуються до відповідальності?»* слугувало індикатором визначення сприйняття громадянами компетентності суду та довіри до компетентності.

Американський досвід найбільш масштабно представляє дослідження Інституту Геллапа (American Institute of Public Opinion / Gallup) – аналітичної організації в США, заснованій у 1935 р., яка проводить регулярні опитування населення з проблем внутрішньої та зовнішньої політики, користується міжнародним авторитетом як одне із найбільш надійних джерел інформації щодо стану суспільної думки в США та світі. Серед іншого Інститут Геллапа досліджує рівень інституційної довіри населення держави. Головне питання, яке ставиться перед респондентами, таке: *«Я називатиму Вам пере-*

лік інституцій американського суспільства. Дайте відповідь, наскільки Ви довіряєте кожній з них – 1) повністю довіряю, 2) довіряю, трохи довіряю, 3) мало довіряю, 4) не довіряю, 5) відповідь відсутня» [14]. До переліку інституцій включені: церква, Верховний суд США, кримінальна система юстиції, банки, система охорони здоров'я, Інтернет, телевізійні новини тощо. Оцінки за варіантами 1 та 2 сумують та враховують як позитивну оцінку рівня довіри.

Національні інструменти. В Україні існує велике розмаїття підходів, що у більшості випадків є різними варіантами стандартного соціолого-політологічного оцінювання на основі масових опитувань. Розглянемо кілька досліджень останніх років.

Дослідження роботи судової системи України, проведене соціологічною службою *Research & Brending Group* [15] у листопаді-грудні 2014 р., складається з двох компонентів – загальнонаціонального та спеціалізованого опитування безпосередніх учасників судових проваджень методом face-to-face опитування у 22-х областях України та м. Київ (кількість опитаних респондентів у кожній частині опитування – по 2000 осіб). За оцінками цього виміру, рівень довіри населення до суду та судової системи обумовлений ступенем поінформованості щодо роботи судів – учасники спеціалізованого опитування довіряють судам та судовій системі набагато більше (40%), ніж учасники загальнонаціонального опитування (13%). При цьому слід враховувати, що 87% учасників загальнонаціонального опитування ніколи не брали участі в судових провадженнях. На рівень довіри до суду, за даними дослідження, впливають, по-перше, спеціалізація судів; по-друге, такі показники судового рішення як законність/обґрунтованість, справедливість, якість та своєчасність виконання. Результати опитувань відрізняються залежно від наявності у респондента судового досвіду, що й обумовлює рівень довіри до суду в цілому.

Національне опитування, проведене громадською організацією «Відкрита Україна» (Проект «Відкритий Суд») у 2016 р. [16] з метою визначення рівня довіри до судової влади мало такі стратегічні напрями: а) визначення рівня довіри до судової влади; б) визначення рейтингу недовіри до судової влади в порівнянні з іншими органами державної влади в Україні. Вперше опитування проводилося за спеціальним критерієм: відповіді на запитання надавалися особами, які відвідували суди як учасники справи (учасники судових проваджень). Другою обов'язковою умовою опитування була ідентифікація особи респондента. Таким чином, анонімне анкетування не застосовувалося. Опитування проведене у 90 пунктах збору даних у 28 населених пунктах України за єдиним критерієм. Для отримання об'єктивних результатів, упродовж повного робочого дня інтерв'юери здійснювали опитування неподалік

будівель судів міського, районного та обласного рівня (в цілому – 61 суду). Об'єм вибіркової сукупності склав 3 947 анкет. Респонденти оцінювали рівень довіри до суду за градацією: а) не довіряю (0–25%); б) більше не довіряю, ніж довіряю (25–50%); в) більше довіряю, ніж не довіряю (50–75%); г) довіряю (75–100%).

Дослідження ставлення громадян України до судової влади, оцінки ними різних аспектів діяльності судів, проведене соціологічною службою Центру Разумкова спільно з Проектом Ради Європи «Підтримка впровадженню судової реформи в Україні» за підтримки Ради суддів України [17] мало два етапи.

Перший – опитування громадян – здійснювався з 6 по 11 жовтня 2017 р. в усіх регіонах України за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей. Результати цього опитування є репрезентативними стосовно дорослого населення територій, що перебувають під контролем органів державної влади України, за основними соціально-демографічними показниками: віком, статтю, типом поселення, регіоном проживання. Було опитано 2019 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки опитування не перевищує 2,3%. Другий етап – опитування учасників судових засідань на виході з приміщень судів – відбувався з 30 жовтня по 1 листопада 2017 р. Було опитано 829 респондентів в усіх регіонах України (крім АР Крим та Севастополя). Результати дослідження засвідчили помітну різницю у ставленні до судової системи між населенням України в цілому та громадянами, які мають безпосередній нещодавній досвід спілкування з судами.

Ставлення громадян України до судової системи є досить негативним. Відповідаючи на питання про те, чим, на їх думку, найчастіше керуються судді при винесенні судового рішення, найчастіше респонденти вважали, що власною вигодою (39,5%). Значно рідше висловлювалася думка, що судді керуються майновим та/або посадовим становищем сторін (14,6%), законом (8,9%), обставинами справи (8,3%), вказівкою голови суду (7,9%), політичною ситуацією в державі (6,8%). Порівняно з 2012 р. статистично помітно зросла частка респондентів, які вважають, що судді найчастіше керуються власною вигодою (з 33,1% до 39,5%) та знизилася частка тих, хто вважає, що вони керуються законом (з 15,1% до 8,9%) та обставинами справи (з 12,0% до 8,3%).

Існують ряд аспектів, з яких оцінки є негативними з боку обох зазначених груп громадян. Зокрема, більшість представників обох груп (78,1% населення в цілому і 52,7% тих, хто має досвід спілкування з судами) не вважають суди в Україні самостійними, а суддів – незалежними. Також представники обох груп вважають, що якщо супротивними сторонами в суді будуть громадянин з високим рівнем доходів і громадянин з низьким рівнем доходів, то

більше шансів виграти справу у громадян з високим рівнем доходів. Такої думки дотримуються 81,1% населення в цілому й 52,6% громадян, які мають досвід спілкування з судами.

Проте, якщо говорити про довіру до судової системи, як про інтегральний показник, то тут різниця між ставленням населення в цілому та громадян, які мають безпосередній нещодавній досвід спілкування з судами, відрізняється не лише кількісно, але й якісно. Рівень довіри до судів є одним із найнижчих серед усіх державних і суспільних інституцій. Про свою недовіру до судів (судової системи в цілому) повідомили 80,9% респондентів, а про довіру – 9,3%. Місцевим судам не довіряють 77,4% опитаних, довіряють – 11,9%; Верховному Суду України (72,0% й 13,1% відповідно), Конституційному Суду (66,8% та 14,9%).

З високою ймовірністю можна припустити, що низький рівень довіри до судів є наслідком вкрай низького рівня довіри до державних органів у цілому (не довіряють державному апарату 80,7% опитаних) і низьким рівнем особистого досвіду спілкування з судами. Зокрема, підтвердженням цьому є результати опитування на виході з судів громадян, які мали безпосередній досвід спілкування з судами. Так, можна стверджувати, що серед громадян, які мають нещодавній досвід спілкування з судами, баланс довіри до судової системи в цілому є позитивним, тобто кількість опитаних, які довіряють судам (47,0%) є вищою, ніж тих, хто судовій системі не довіряє (41,4%). Серед тих, хто мав досвід участі в судових провадженнях, досить високим є рівень довіри місцевим судам (довіряють 51,5%, не довіряють 37,5% респондентів). Звідси видно, що високий рівень негативного ставлення до судів значною мірою формується двома чинниками: негативним інформаційним полем та фактором фінансово-політичного впливу на суддів. Результати дослідження показали, що вплив першого чинника досить ефективно усувається після спілкування громадян із судами. Вплив другого чинника можна зменшити, запроваджуючи заходи для підвищення реальної незалежності суддів.

Особливості українського контексту дослідження довіри до судової системи полягає у таких положеннях. По-перше, ситуація в Україні має ознаки «балансування на межі легітимності». Падіння громадської довіри до суду в Україні відбувалось всі останні роки. Найбільший виклик за всі роки незалежності створили радикальні кроки реформи судової системи. Всі опитування 2016–2017 рр. показують, що рівень довіри населення до суду є найбільш низьким у порівнянні з іншими інститутами (лише в окремих дослідженнях – «конкуруючи з парламентом»).

По-друге, в Україні все активніше в державне управління впроваджується стандарт оцінки ефективності через вимірювання рівня громадської довіри,

що поступово витісняє суто бюрократичний підхід, коли успішність оцінюється не за ступенем досягнення суспільних цілей, а за «кількістю проведених заходів». Наприклад, у діяльність Національної поліції впроваджується систематична оцінка рівня довіри населення, яка тлумачиться як рівень сприйняття населенням «якості виконання її завдань та функцій». Відповідна методика затверджена Постановою Кабінету Міністрів України № 58 від 7 лютого 2018 р. «Про затвердження Порядку оцінки рівня довіри населення до Національної поліції».

По-третє, у стратегії реформування судочинства, судоустрою та суміжних інститутів на 2015–2020 рр. вперше у сучасній історії України чітко визнано, що ключовим індикатором успішності судової реформи має бути довіра населення до суду, а елементом управління процесом реформ є моніторинг ситуації за цим показником. Ці чинники обумовлюють необхідність проведення систематичного моніторингу ситуації громадського сприйняття судової системи та реагування на динаміку таких показників довіри. Такий моніторинг має відбуватись на основі простої і уніфікованої методології.

Висновки. Інституційну довіру можна вважати своєрідним індикатором, який визначає соціальне самопочуття населення, крім того, є важливою умовою соціальної комунікації, за допомогою якої досягається згода, розуміння та діалог сторін і стає можливим пошук нових можливостей для подальшого розвитку. Підвищення довіри до судової системи України належить до завдань судової влади та окреслено стратегічними документами розвитку судової влади України останніх років. На ступінь довіри (недовіри) громадян до правосуддя впливає множина чинників, найважливішими серед яких слід назвати: якість законодавства, на основі якого ухвалюються та обґрунтовуються судові рішення; якість суддівського корпусу; ступінь доступності та відкритості правосуддя; висвітлення роботи суду у ЗМІ; ступінь виконання судових рішень.

Від довіри до суду слід відрізнити сприйняття правосуддя громадянами, на рівень якого впливають можливість громадян захистити свої права у суді, застосування закону судом у належний та ефективний спосіб, рівність та недискримінація перед законом, законність прийнятих судових рішень, ефективна боротьба держави з корупцією тощо.

Для визначення рівня оцінки довіри українських громадян до системи правосуддя доцільно використати наведений досвід та врахувати показник – судовий досвід особи; виділяючи такі категорії респондентів як: 1) особи без судового досвіду; 2) особи з судовим досвідом у минулому; 3) особи, які перебувають у судовому процесі в момент опитування. Всю аудиторію, крім того, пропонується поділити на дві категорії – звичайних громадян та осіб з професійним досвідом у сфері судової влади (юристи, адвокати, судді, суд-

ді у відставці, експерти, посадові особи судової влади). Для опитування пропонується застосувати методологію Євробарометру та сформулювати одне основне запитання: «Чи довіряєте Ви судовій владі України?» з варіантами відповідей. Зважаючи на відповідь, надану респондентом, наступне питання буде уточнювати причини, що формують довіру (або недовіру) респондента до судової системи України та пропонувати оцінити ступінь впливу цих причин на думку особи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Flash Eurobarometer 447: Perceived independence of the national justice systems in the EU among the general public. URL: https://data.europa.eu/euodp/data/dataset/S2148_447_ENG (дата звернення: 24.04.2018).
2. Flash Eurobarometer 448: Perceived independence of the national justice systems in the EU among companies. URL: https://data.europa.eu/euodp/data/dataset/S2149_448_ENG (дата звернення: 24.04.2018).
3. European Court of Human Rights-ECHR. URL: <http://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=home> (дата звернення: 29.04.2018).
4. European Social Survey European Research Infrastructure – ESS ERIC. URL: <http://www.europeansocialsurvey.org/> (дата звернення: 30.04.2018).
5. Доверие к правосудию: сборник материалов международного научно-практического семинара в рамках сотрудничества с органами судебной власти Российской Федерации и Швеции (15-16 сентября, г. Вологда) / Вологодский областной суд, Сев.-Зап. ин-т (филиал) Ун-та им. О. Е. Кутафина (МГЮА). Вологда: ИП Валева В. Н., 2014. 92 с.
6. Лавриненко І. Іноземний досвід: методи оцінки ефективності роботи судів у США. URL: <http://racurs.ua/ua/757-zakordonnyu-dosvid-metody-ocinky-efektivnosti-roboty-sudiv-u-ssha> (дата звернення: 29.04.2018).
7. Оценка качества разрешения дел в судах: Принципы и предлагаемые критерии качества. URL: https://oikeus.fi/hovioikeudet/rovaniemenhovioikeus/material/attachments/oikeus_hovioikeudet_rovaniemenhovioikeus/THQltcYKF/principles_v.pdf (дата звернення: 29.04.2018).
8. Правосудие в современном мире: монография / В. М. Лебедев, Т. Я. Хабриева, А. С. Автономов и др.; под ред. В. М. Лебедева, Т. Я. Хабриевой. 2-е изд., доп. и перераб. Москва: Норма, 2017. 784 с.
9. Сердюк О. В. Соціологічні аспекти методології оцінювання якості функціонування правових інститутів (на прикладі суду). *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2010. Вип. 1. С. 32–40.
10. Barber B. *The Logic and Limits of Trust*. New Brunswick, NJ: Rutgers Univ. Press, 1983. 189 p.
11. Luhmann N., King M., Morgner C. *Trust and power*. Malden, MA: Polity, 2017. xxviii, 231 p.

12. The European Social Survey. URL: <http://www.europeansocialsurvey.org> (дата звернення: 29.04.2018).
13. Trust in Justice: Topline Results from Round 5 of the European Social Survey. ESS Topline Results Series. Issue 1. URL: https://www.europeansocialsurvey.org/docs/findings/ESS5_toplines_issue_1_trust_in_justice.pdf (дата звернення: 29.04.2018).
14. Confidence in Institutions. URL: <http://news.gallup.com/poll/1597/confidence-institutions.aspx> (дата звернення: 29.04.2018).
15. Оценка работы судебной системы Украины. URL: <http://rb.com.ua/blog/ocenka-raboty-sudebnoj-sistemy-ukrainy/> (дата звернення: 29.04.2018).
16. Відкритий Суд оприлюднив результати опитування щодо рівня довіри до судової влади. URL: <http://open-court.org/important/13095/> (дата звернення: 29.04.2018).
17. Звіт «Ставлення громадян України до судової системи» / Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова; Рада суддів України; Проект Ради Європи «Підтримка впровадженню судової реформи в Україні». URL: <http://rsu.gov.ua/uploads/article/final-report-survey-e07f150174.pdf> (дата звернення: 29.04.2018).

REFERENCES

1. Flash Eurobarometer 447: Perceived independence of the national justice systems in the EU among the general public. URL: https://data.europa.eu/euodp/data/dataset/S2148_447_ENG.
2. Flash Eurobarometer 448: Perceived independence of the national justice systems in the EU among companies. URL: https://data.europa.eu/euodp/data/dataset/S2149_448_ENG.
3. European Court of Human Rights-ECHR. URL: <http://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=home>.
4. European Social Survey European Research Infrastructure – ESS ERIC. URL: <http://www.europeansocialsurvey.org/>.
5. Doverie k pravosudiyu (2014): sbornik materialov mezhdunarodnogo nauchno-prakticheskogo seminaru v ramkah sotrudnichestva s organami sudebnoj vlasti Rossiyskoy Federatsii i Shvetsii (15-16 sentyabrya, g. Vologda) / Vologodskiy oblastnoy sud, Sev.-Zap. in-t (filial) Un-ta im. O. E. Kutafina (MGYuA). Vologda: IP Valeeva V. N. [in Russian].
6. Lavrynenko, I. Inozemnyi dosvid: metody otsinky efektyvnosti roboty sudiv u SSHA. URL: <http://racurs.ua/ua/757-zakordonnyy-dosvid-metody-ocinky-efektyvnosti-roboty-sudiv-u-ssha> [in Ukrainian].
7. Otsenka kachestva razresheniya del v sudah: Printsipy i predlagaemye kriterii kachestva. URL: https://oikeus.fi/hovioikeudet/rovaniemenhovioikeus/material/attachments/oikeus_hovioikeudet_rovaniemenhovioikeus/THQltcYKF/principles_v.pdf [in Russian].

8. Lebedev, V. M., Habrieva, T. Ya. eds. (2017). *Pravosudie v sovremennom mire: monografiya* / V. M. Lebedev, T. Ya. Habrieva, A. S. Avtonomov et al. 2-e izd., dop. i pererab. Moskva: Norma [in Russian].
9. Serdiuk, O. V. (2010). Sotsiologichni aspekty metodolohii otsiniuvannia yakosti funktsionuvannia pravovykh instytutiv (na prykladi sudu). *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka – Bulletin of the E. O. Didorenko Lugansk State University of Internal Affairs, Issue 1*, 32–40 [in Ukrainian].
10. Barber, B. (1983). *The Logic and Limits of Trust*. New Brunswick, NJ: Rutgers Univ. Press.
11. Luhmann, N., King, M., Morgner, C. (2017). *Trust and power*. Malden, MA: Polity.
12. The European Social Survey. URL: <http://www.europeansocialsurvey.org>.
13. Trust in Justice: Topline Results from Round 5 of the European Social Survey. ESS Topline Results Series. Issue 1. URL: https://www.europeansocialsurvey.org/docs/findings/ESS5_toplines_issue_1_trust_in_justice.pdf.
14. Confidence in Institutions. URL: <http://news.gallup.com/poll/1597/confidence-institutions.aspx>.
15. Otsenka raboty sudebnoy sistemy Ukrainyi. URL: <http://rb.com.ua/blog/ocenka-raboty-sudebnoj-sistemy-ukrainy/> [in Russian].
16. Vidkryti Sud opryliudnyv rezultaty opytuvannia shchodo rivnia doviry do sudovoi vlady. URL: <http://open-court.org/important/13095/> [in Ukrainian].
17. Zvit «Stavlennia hromadian Ukrainy do sudovoi systemy» / Ukrainysky tsentr ekonomichnykh i politychnykh doslidzhen imeni Oleksandra Razumkova; Rada suddiv Ukrainy; Proekt Rady Yevropy «Pidtrymka vprovadzhenniu sudovoi reformy v Ukraini». URL: <http://rsu.gov.ua/uploads/article/final-report-survey-e07f150174.pdf> [in Ukrainian].

Волянская Елена Владимировна, кандидат социологических наук, доцент, доцент кафедры социологии и политологии Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

Подкуркова Ирина Валерьевна, кандидат социологических наук, доцент, доцент кафедры социологии и политологии Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

ДОВЕРИЕ К СУДУ КАК ФАКТОР ДОВЕРИЯ К ПУБЛИЧНОЙ ВЛАСТИ: МЕЖДУНАРОДНОЕ И НАЦИОНАЛЬНОЕ ИЗМЕРЕНИЯ

Оценка доверия к суду признана в качестве измерения верховенства права (правовластия). Такой подход применяется в различных международных и национальных практических инструментах оценки демократических режимов. В данной

статье формулируются главные основания национального мониторинга уровня доверия к суду и судебной системе на основе анализа, во-первых, наиболее известных международных социологических методологий и, во-вторых, особенностей украинской ситуации в этой сфере.

Ключевые слова: доверие к суду, институциональное доверие, международный опыт оценки уровня доверия к суду, национальные инструменты исследования доверия к суду.

Volianska Olena Volodymyrivna, PhD (Sociology), Associate Professor, Associate Professor of Department of Sociology and Political Science, Yaroslav the Wise National Law University, Kharkiv, Ukraine

Pidkurkova Iryna Valeriivna, PhD (Sociology), Associate Professor, Associate Professor of Department of Sociology and Political Science, Yaroslav the Wise National Law University, Kharkiv, Ukraine

TRUST TO COURT AS A FACTOR OF TRUST TO PUBLIC AUTHORITY: INTERNATIONAL AND NATIONAL MEASUREMENTS

Problem setting. *The urgency of the analysis of the current experience of sociological assessments of the level of trust in social institutions, in particular, the court, is due to the fact that for European countries the paradox of mass consciousness becomes more and more characteristic: confidence in the court decreases even in conditions of increase of efficiency, accessibility, justice of justice, that are recorded according to the results of judicial reform. Requirements and expectations are growing (especially in more educated or socially adapted categories of the population), and, accordingly, there is a probability of inconsistency of pace of reforms and the presence of positive dynamics of trust in court.*

Recent research and publications analysis. *The assessment of trust in the courts as a factor of trust in public authority is at the center of attention of domestic and foreign scholars. These problems were addressed by B. Barber, M. Buromensky, M. King, I. Lavrinenko, V. Lebedev, N. Luhmann, C. Morgner, O. Serdyuk, T. Habriyeva et al. However, each state is looking for its criteria for monitoring the activities of courts.*

Paper objective. *The purpose of this article is to formulate the main principles of national monitoring of the level of trust in the court and the judicial system on the basis of analysis, firstly, of the most famous international sociological methodologies and, secondly, the peculiarities of the current Ukrainian situation in this area.*

Paper main body. *Trust is a generalized indicator of the norms, attitudes and values that underlie social cooperation, and in public life, trust fosters community unity and community building, and in the economic sphere, it accelerates cooperation and interpersonal exchanges. As a socio-psychological category of trust, it is a characteristic of an*

open, positive relationship between the parties and reflects the confidence in the honesty and benevolence of the other party with which the trust is in one way or another based on his experience. From this point of view, trust has certain limits based on knowing about the other party that is trusted. Full trust is often identified with faith, because the mechanism of such trust is no longer based on rational principles, that is, on experience and on prediction and prior knowledge of one side of the second and includes irrational motives of the relationship. In social sciences, the level of trust one party can trust in another is measured in the belief in the honesty, charity and competence of the other party. Based on recent research, distrust can be forgiven much easier when interpreted as lack of competence than inadequate benevolence or honesty. The assessment of trust in the court is recognized as a measure of the rule of law (rule of law). This approach is used in a variety of international and national practical tools for assessing democratic regimes.

Conclusions of the research. *Institutional trust can be considered as a kind of indicator that determines social well-being of the population, in addition, it is an important condition of social communication, through which the consent, understanding and dialogue of the parties is achieved, and it becomes possible to seek new opportunities for further development. The increase of trust in the judicial system of Ukraine is one of the tasks of the judiciary and is outlined in strategic documents of the development of the judiciary of Ukraine in recent years. The level of trust (distrust) of citizens to justice is affected by a number of factors, the most important among which should be called: the quality of legislation, on the basis of which decisions are adopted and substantiated; the quality of the judiciary; the degree of accessibility and openness of justice; coverage of court work in the media; the degree of execution of court decisions. From trust in the court it is necessary to distinguish between the perception of justice by citizens, the level of which is influenced by the ability of citizens to protect their rights in court, the application of the law by the court in an appropriate and effective manner, equality and non-discrimination before the law, the legality of the adopted judgments, the effective struggle of the state with corruption, etc.*

Keywords: *trust to court, institutional trust, international experience of assessing the level of trust to court, national instruments of investigating trust to court.*

Голованов Борис Дмитриевич, кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры социологии и политологии Национального технического университета «Харьковский политехнический институт», г. Харьков, Украина
e-mail: nikhil099033@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-2583-5704

Фролова Ольга Владимировна, кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры теории культуры и философии науки Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина, г. Харьков, Украина
e-mail: evelinafrolovamail@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-6293-009X

КРИТИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ И АУТЕНТИЧНАЯ АЛЬТЕРНАТИВА РЕПРЕССИВНОЙ СОЦИАЛЬНОСТИ

В статье рассматривается проблема реализации человеческой индивидуальности в условиях постоянного давления социальной системы на сознание и психику людей. Эта проблема исследовалась начиная с 30-х гг. XX в. в рамках критической социальной теории (М. Хоркхаймер, Т. Адорно, Г. Маркузе, Э. Фромм и др.). Авторы полагают, что отсутствие позитивного решения названной проблемы в XXI в. связано с тем, что давление на сознание и психику людей осуществляется современной наукой, которая во многом отреклась от своего первоначального, гуманистического содержания. В условиях ослабления позиций глобальных идеологий наука взяла на себя функции социального контроля. Повсеместное распространение технологического, компьютерного мышления лишает человека способности рефлексии и самопознания.

Ключевые слова: идентичность, аутентичность, идеология, репрессивная социальность, технологическая рациональность.

Постановка проблемы. Постановка проблемы реализации человеческой индивидуальности не снимается с повестки дня с момента ее возникновения. В разные исторические периоды акцент делался на разные моменты, формирующие индивидуальность или по-разному акцентировались уже признанные детерминанты такого формирования. Новые исторические рамки раскрывают новые перспективы поиска.

Анализ последних достижений и публикаций. Взяв за основу разработки в области критической социальной теории (М. Хоркхаймер, Т. Адорно, Г. Маркузе, Э. Фромм и др.), мы сосредотачиваем внимание на важном и в настоящее время все более проявляющем свою неоднозначность феномене современной науки. Определенные идеи, дающие возможность по-новому определиться в многообразном материале исследования, содержатся в работах Л. Ю. Бронзино, М. И. Витковской, Е. М. Курмелевой [1], С. Е. Вершинина, Г. А. Борисовой [2], Е. Б. Ильичевич [3], А. А. Кара-Мурзы [4], В. И. Красикова [5], В. Ф. Лазарева [6].

Формулирование целей. Целью данного исследования является поиск аутентичной альтернативы репрессивной социальности в свете идей критической теории с учетом современных реалий.

Изложение основного материала. Современная наука и созданные ею средства массовой коммуникации в своей основе тенденциозны, они не испытывают особых трудностей, чтобы выдавать потребности политической системы за потребности индивидов, частные интересы за интересы общественные. В каждом конкретном случае действия политических властей могут быть представлены как воплощение самого Разума и оправданы с помощью средств науки. «Тем не менее, – пишет Г. Маркузе, – именно как целое это общество иррационально... Отличие современного общества в том, что оно усмиряет центробежные силы скорее с помощью техники, чем Террора, опираясь одновременно на сокрушительную эффективность и повышающийся жизненный уровень» [7, с. 256]. Иррациональность современного общества, разбитая на отдельные рационализированные фрагменты повседневности, стала невидимой для отдельного индивида. Сомнения и эмоциональный протест по поводу неразумности устанавливаемых властью законов и правил самыми изошренными способами вытесняются на периферию индивидуального и общественного сознания. В каждом конкретном случае иррациональным объявляются сомнения индивидуального сознания, тогда как решения, принятые на уровне общества, в целом выглядят вполне рациональными и освящены авторитетом науки.

Мы живем в эпоху, когда приподнимается завеса над тайнами современной позитивной науки. Она теряет свою критическую оценку в отношении социального целого, созданного на ее основе, и становится универсальной идеологией индустриальной цивилизации. В качестве идеологии она поддерживает глобальное *status quo* и устраняет критическое отношение к сложившемуся социальному порядку. Указанную тенденцию обнаружил Г. Маркузе, пытавшийся найти современную аутентичную альтернативу советскому марксизму и его антиподу – немецкому национал-социализму. Прежде всего, он обратил внимание на те изменения, которые произошли в *общественной*

жизни в сравнении с эпохой революций и противоборства идеологий. В отличие от революционного периода глобальных идеологий, современное общество массового потребления не формирует явных агентов и социальных сил, которые самой логикой исторического развития и своего социального положения ориентированы на радикальные социальные изменения. В этих условиях, полагает Г. Маркузе, научная критика социальной ситуации «не находит почвы для соединения теории и практики, мысли и действия и таким образом вынуждена восходить на более высокий уровень абстракции» [7, с. 259]. Социальный анализ уже не в состоянии выявить тот класс (социальную общность), который в состоянии воспринять критическую социальную теорию и соединить ее с практикой, как это было в отношении буржуазии (третье сословие) и пролетариата.

Всепроникающий характер современной науки и созданной на ее основе технологической инфраструктуры приводит к тому, что критическая теория лишается рациональных оснований для трансцендирования современного социального порядка. Рациональность современных научных технологий надежно вписана в иррациональность общества как целого. Современное индустриальное общество является «последней стадией реализации специфического исторического проекта, а именно переживания, преобразования и организации природы как материала для господства» [7, с. 262].

Представители критической социальной теории исходили из того, что современное индустриальное общество производит многочисленные структуры, расширяющие власть человека над природой, а это приводит к повышению уровня комфортности человеческой жизни. Однако они понимали, что созданные современной наукой защитные механизмы действуют не только против внешней природы, но и искажают внутреннюю природу человека, принуждают ее «прогрессировать» в удобном для общества направлении. «Абсурдность состояния, при котором насилие системы над людьми возрастает с каждым шагом, освобождающим их от природного насилия, **разоблачает атрофию разума разумного общества**» [8].

Во второй половине XX в. стал очевиден факт *деградации глобальных революционных идеологий*. Большие социальные проекты, инициируемые идеологиями, теряют конструктивную энергию и превращаются в бессильное морализаторство. В связи с этим внимание интеллектуалов и политиков переключается на работу с коллективным бессознательным. Политические выводы, которые можно сделать из учения З. Фрейда, больше соответствуют объективности, чем плоское морализаторство официальных идеологов. Согласно З. Фрейду [9] европейская цивилизация развивается путем усиления репрессивного давления культуры на индивидов. Психоаналитические исследования показали «общую несчастьность» общества, в условиях которого

достижение нормальности пациентами невозможно, поскольку общепринятая нормальность вписана в ненормальность общества в целом. Эти же исследования установили, что на первую роль в достижении «общей несчастья» выдвигается наука, которая первоначально заявляла о своей нацеленности на безопасность и процветание человека. В деле социального контроля наука приходит на смену ослабевающим глобальным идеологиям, прогрессистский пафос последних сменяется установками общества массового потребления.

Концепция массового потребления сама по себе является изощренным идеологическим продуктом. Отсутствие явных революционизирующих сил не делает современное общество менее иррациональным, ибо такая ситуация хотя и оттесняет на задний план идею эмансипации всего человечества, но ставит перед каждым индивидом задачу *освобождения от внешнего идеологического давления*. До тех пор, пока различие между истинным и ложным не утеряло своего значения, люди должны спешить осознать его и как пишет Г. Маркузе: «...найти собственный путь от ложного сознания к истинному, от их ближайших к их подлинным интересам» [7, с. 260].

Обращение к психоанализу выглядит неслучайным, теория З. Фрейда помогает понять и осознать ситуацию, в которую попадает человек эпохи развитого индустриализма. Проблема в том, что для этого общества характерно не только классическое господство овеществленного труда в виде капитала над трудом живым, но и господство овнешненного, опредмеченного технологического мышления над живым процессом мысли и человеческой индивидуальностью. Осваивая теорию психоанализа, Г. Маркузе направляет ее потенциал не только на критику социального отчуждения, связанного с материальным производством, но и на критику структуры внутреннего мира личности, индуцируемые социальным отчуждением. Он включает критический потенциал психоанализа в контекст критики отчужденного труда, доводя эту критику до метафизических выводов.

Технологическое мышление, которое господствует в развитом индустриальном обществе, служит установлению новых, более действенных форм социального контроля над индивидами. Одной из таких форм является стирание различий между ложными и истинными потребностями индивидов. «Псевдопотребности» в огромном количестве навязываются индивиду через изощренные технологии вмешательства в сферу его бессознательного. Удовлетворяя эти потребности, индивид испытывает определенное удовольствие, которое безудержно превозносится рекламой: «Баунти – райское наслаждение!». Подлинная цель формирования и удовлетворения этих потребностей – притупить способность индивидуального сознания распознавать недуги социального организма и сопротивляться иррациональной организации общества. В этих условиях категории психологии и психиатрии становятся кате-

горящими общественными силами и политическими процессами, поддерживающими репрессивное давление на индивидов.

Современную науку и технику Г. Маркузе рассматривает как *способ мышления репрессивной цивилизации*, в которой наука и технические достижения человечества становятся основой идеологического господства. В этой цивилизации от имени науки и технического прогресса выступает определенная форма неафишируемого политического доминирования. Критикуя рациональность индустриального общества, Г. Маркузе пишет: «Понятие технического разума, возможно, само является идеологией. Не только применение этого разума, но уже сама техника представляет собой господство (над природой и человеком) – господство методическое, рассчитанное и расчетливое» [10]. Современная идеология старается сделать невидимой избыточную репрессию индустриальной цивилизации, нивелирует различие между исторически оправданным контролем над индивидами и избыточным подавлением, которое не обусловлено естественной необходимостью выживания человечества, а коренится в недостатках учреждений, регулирующих отношения людей в семье, государстве и обществе.

Чтобы заблокировать естественное сопротивление индивидов избыточной репрессии, наука начинает наступление на последнее прибежище их свободы – внутренний мир индивидов. В обществе информационных технологий индивиды лишаются внутреннего пространства, которое является последним основанием свободного выбора. «Одиночество, – пишет Г. Маркузе, – важнейшее условие способности индивида противостоять обществу, ускользая из-под его власти...» [7, с. 355]. Оно остается лишь как принудительно навязанное одиночество тюремной камеры или психиатрической клиники. Репрессивная цивилизация лишает индивида способности культивировать рефлексивное мышление и двигаться по пути самопознания. Дело в том, что способность к рефлексии не опирается ни на какое инстинктивное поведение человека, рефлексия не есть автоматическая реакция, она не есть продукт внешнего навязывания, она по существу есть результат внутренне свободного конструктивного мышления. Вместо внутреннего творческого пространства индивиду путем внешнего давления непрерывно навязываются эрзац-идентичности, подменяющие его аутентичность. Множество постоянно сменяющихся идентификаций притупляет ощущение самости, нивелирует различие между подлинными и навязанными потребностями. Ущербность внешней идентичности «выливается в ряд следствий. Важнейшим из них является то, что она препятствует образованию целостной личности и тем самым оставляет человека саморазорванным, лишая его способности “возжелать единое”; если же он вроде бы и возжелал его, это желание лишено подлинности» [11].

Современная наука разработала изощренные средства проникновения во внутренний мир индивидов. Она изобрела разнообразные способы принудительной идентификации личности с внешними социальными факторами. Эти идентификации не опосредованы сознанием и протекают автоматически на уровне инстинктов. Они блокируют процесс индивидуализации, замыкая сознание индивида в ловушке фрагментарных представлений об обществе. Индивид, сознанием которого постоянно манипулируют, не имеет возможности освободиться от внешних влияний, он в своем внутреннем мире не обладает свободным пространством, чтобы встретиться в нем с собственной индивидуальностью. Критическая теория рассматривает этот процесс как атрофию разума, теряющего способность к рефлексии. Индивиды, усваивающие безрефлексивную ментальность, теряют способность к самопознанию. Внешним образом заданная культура мышления есть не что иное, как социальная привычка, лишенная способности к рефлексии. Навязанные мыслительные стереотипы в условиях современной цивилизации рано или поздно вступают в конфликт с изначальным разумом и при поддержке внешних факторов одерживают верх в этом конфликте.

Однако победа репрессивного разума неизбежно ставит вопрос не только о жизнеспособности общественного организма, управляемого этим разумом, но и о жизнеспособности индивидов, руководствующихся им. Исторически этот конфликт обнажился как трансформация индустриального общества и его идеологии, которая взяла на себя многие социальные функции религии, но так и не смогла сформировать подлинную религиозность.

Репрессивный разум в современной его модификации берет начало в эпоху Просвещения. Он есть не что иное, как «деятельность по установлению единообразного, научного порядка и выводу фактического знания из принципов, как бы таковые ни толковались: как произвольно устанавливаемые аксиомы, как врожденные идеи или предельные абстракции. Логическими законами устанавливаются самые общие зависимости внутри данного порядка, ими он определяется... Познание состоит в подведении под принципы» [8]. Содержательные цели человеческой деятельности не могли в полной мере рассматриваться как воззрения разума, поскольку содержали в себе то особенное, что невозможно было вывести их первоначально принятых аксиом и в согласии с правилами логики. Из ситуации, в которой гуманистическое начало вытесняется из коллективной ментальности, вытекают следствия, неутешительные для самой науки. Индивиды, культивирующие обезчеловеченное научное мышление, также деградируют, их образ мысли «есть не что иное, как технический навык, столь же далекий от рефлексии и от своих собственных целей, как и иные виды труда под гнетом системы» [8].

Вся история позитивной науки свидетельствует о постоянном стремлении ее основателей и адептов обрести взамен утраченной религиозности некую интеллектуальную опору, которая бы выдержала натиск практических интересов. Философская стратегия Просвещения родила идеологию, как опору в сфере политики. Современный кризис обнаруживает, что даже с опорой на науку идеология не в состоянии достичь подлинной религиозности, в лучшем случае она может рассматриваться как эрзац-религия, как онаученная модель фетишистской религиозности. Вместо подлинной религиозности в коллективную ментальность в новом облачении возвращаются фетишизм и первобытная магия. Мы являемся свидетелями ренессанса магического в условиях расцвета науки и технологического покорения природы. Современная мифология и онаученная магия создают иллюзию коллективности и тем самым облегчают бремя репрессивной цивилизации для индивидов. Одновременно «мифическое колдовство, жертвой которого они стали, возвращает... свободу подавленной в них природе» [8]. Эти дары цивилизации есть не что иное, как компенсация за лишение возможности самопознания и постижения истины. Магия, поддержанная современными технологиями, дезинтегрирует самость, последняя «становится ее добычей и тем самым отбрасывается на более древний биологический уровень» [8].

Разнообразные коллективные ритуалы, широко практикуемые в цивилизованном обществе, направлены на поддержание современных мифов и ослабление критической способности индивида сопротивляться гипнотическому влиянию новой гражданской религии. Конфликт индивидуального и общественного индустриальная цивилизация предлагает решить через непрерывное убеждение индивидов, что их жертвы, принесенные на алтарь цивилизованности, не бесполезны, поскольку усиливают власть общества над природой. История культуры согласно классическому психоанализу есть не что иное, как история самоотречения. «Любой отрекающийся отдает больше от своей жизни, чем ему бывает возвращено, больше, чем та жизнь, которую он защищает. Этот процесс разворачивается в контексте ложного общества. В нем каждый является слишком многим и оказывается обманутым. Но такова общественная необходимость» [8]. Современная позитивная наука пытается эту жертвенность научно обосновать. Решая по сути дела идеологическую задачу, наука создает социальные технологии, которые препятствуют демифологизации коллективной ментальности и сводят на нет эффект публичного разоблачения конкретных магических манипуляций.

Современные манипуляции сознанием представляют собой производное от той основы, на которой зиждется технологическая мощь современной цивилизации. Сама возможность современных манипуляций «априори» заложена в психике цивилизованного человека и до тех пор, пока индивид не осознал работу этого встроенного в его психику аппарата, он беззащитен

против манипулятивных технологий. Общественные механизмы манипулятивного влияния надежно защищены системой образования и воспитания, они недоступны мышлению, скроенному по меркам науки индустриального общества. Идеологическая машина, в создании которой наука принимает непосредственное участие, действует подобно анестезионному аппарату; как во время тяжелой операции для большинства людей невозможно понимание и чувственное восприятие всех подробностей операции, так и в жизни общества, основанного на глубоком разделении труда, необязательно понимание всеми людьми способов действия общественных механизмов. Сфальсифицированный чувственный опыт иммунизирует человека в отношении аутентичных переживаний и тем самым гарантирует незыблемость существующей социальной системы.

Выводы. Делая выводы в духе критической теории, можно констатировать, что вместе с развитием индустриальных технологий трансформируется ментальность индивидов, она все больше теряет связь с жизненным миром и все больше переходит под опеку технологически продуцируемых иллюзий. Классический марксизм делает акцент на формирование политического сознания масс и упускает из вида механизмы, коренящиеся в глубинах бессознательного поведения индивидов. Чувственность и глубинные переживания человека – это важнейшее основание, на котором выстраивается новая рациональность и без трансформации чувственной основы благородная идея «просвещения масс» обречена на неудачу. Стремление отдельных индивидов противостоять одномерности, отказаться как от навязываемой анестезии, и сопутствующих ей благ рассматривается современным обществом как вывихи невротического поведения, которые должны быть принудительно скорректированы медикаментозными и иными средствами.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бронзино Л. Ю., Витковская М. И., Курмелева Е. М. Специфика кризисного сознания в современной России. *European Social Science Journal*. 2013. No 9. P. 55–64.
2. Вершинин С. Е., Борисова Г. А. Концепция социальной деструкции Франкфуртской школы (историко-философский анализ). Екатеринбург: Изд-во ГОУ ВПО «Рос. гос. проф.-пед. ун-т», 2009. 126 с.
3. Ильянович Е. Б. Постчеловеческое будущее: ноофутурология versus трансгуманизм. *Ноосфера и цивилизация*. 2013. № 14. С. 271–277.
4. Кара-Мурза А. А. Как философские идеи превращаются в репрессивные идеологии? *Политическая концептология*. 2012. № 2. С. 62–78.
5. Красиков В. И. Синдром существования: монография. Москва-Берлин: Директ-Медиа, 2014. 261 с.

6. Лазарев В. Ф. Антропологический кризис и ноосферная перспектива. *Ноосфера и цивилизация*. 2013. № 14. С. 254–262.
7. Маркузе Г. Эрос и цивилизация. Одномерный человек: Исследование идеологии развитого индустриального общества / пер. с англ., послесл., примеч. А. А. Юдина; сост., предисл. В. Ю. Кузнецова. Москва: ООО «Издательство АСТ», 2003. 526, [2] с.
8. Теодор Адорно, Макс Хоркхаймер. Диалектика просвещения. Философские фрагменты. URL: <http://gtmarket.ru/laboratory/basis/5521> (дата обращения: 16.04.2018).
9. Фрейд З. Будущее одной иллюзии: пер. с нем. Харьков: Фолио, 2013. 156 с.
10. Marcuse H. Industrialisierung und Kapitalismus. URL: https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/35270/ssoar-1965-marcuse-Industrialisierung_und_Kapitalismus.pdf?sequence=1 (дата обращения: 16.04.2018).
11. Фромм Э. По ту сторону поработающих нас иллюзий. Дзен-Буддизм и психоанализ. URL: <https://unotices.com/book.php?id=111070&page=12> (дата обращения: 16.04.2018).

REFERENCES

1. Bronzino, L. Yu., Vitkovskaya, M. I., Kurmeleva, E. M. (2013). Spetsifika krizisnogo soznaniya v sovremennoy Rossii. *European Social Science Journal*, 9, 55–64 [in Russian].
2. Vershinin, S. E., Borisova, G. A. (2009). Kontseptsiya sotsialnoy destruktivnoy Frankfurtskoy shkoly (istoriko-filosofskiy analiz). Ekaterinburg: Izd-vo GOU VPO «Ros. gos. prof.-ped. un-t» [in Russian].
3. Ilyanovich, E. B. (2013). Postchelovecheskoe budushee: noofuturologiya versus transgumanizm. *Noosfera i tsivilizatsiya – Noosphere and civilization*, 14, 271–277 [in Russian].
4. Kara-Murza, A. A. (2012). Kak filosofskie idei prevraschayutsya v repressivnyie ideologii? *Politicheskaya kontseptologiya. – Political Conceptology*, 2, 62–78 [in Russian].
5. Krasikov, V. I. (2014). Sindrom suschestvovaniya: monografiya. Moskva-Berlin: Direkt-Media [in Russian].
6. Lazarev, V. F. (2013). Antropologicheskiy krizis i noosfernaya perspektiva. *Noosfera i tsivilizatsiya – Noosphere and civilization*, 14, 254–262 [in Russian].
7. Markuze, G. (2003). Eros i tsivilizatsiya. Odnomernyy chelovek: Issledovanie ideologii razvitogo industrialnogo obschestva / Per. s angl., poslesl., primech. A. A. Yudina; Sost., predisl. V. Yu. Kuznetsova. Moskva: ООО «Izdatelstvo AST» [in Russian].
8. Teodor Adorno, Maks Horkhaymer. Dialektika prosvescheniya. Filosofskie fragmenty. URL: <http://gtmarket.ru/laboratory/basis/5521> [in Russian].
9. Freyd, Z. (2013). Budushchee odnoy ylyuzyy / per. s nem. Harkov: Folio [in Russian].
10. Marcuse, H. Industrialisierung und Kapitalismus. URL: https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/35270/ssoar-1965-marcuse-Industrialisierung_und_Kapitalismus.pdf?sequence=1.

11. Fromm, E. Po tu storonu poraboschayuschih nas illyuziy. Dzen-Buddizm i psihoanaliz. URL: <https://unotices.com/book.php?id=111070&page=12> [in Russian].

Голованов Борис Дмитрович, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри соціології і політології Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, Україна

Фролова Ольга Володимирівна, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри теорії культури та філософії науки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна

КРИТИЧНА ТЕОРІЯ І АВТЕНТИЧНА АЛЬТЕРНАТИВА РЕПРЕСИВНОЇ СОЦІАЛЬНОСТІ

У статті розглядається проблема реалізації людської індивідуальності в умовах постійного тиску соціальної системи на свідомість і психіку людей. Ця проблема досліджувалася, починаючи з 30-х рр. ХХ ст. в рамках критичної соціальної теорії (М. Хоркхаймер, Т. Адорно, Г. Маркузе, Е. Фромм та ін.). Автори вважають, що відсутність позитивного рішення названої проблеми в ХХІ ст. пов'язане з тим, що тиск на свідомість і психіку людей здійснюється сучасною наукою, яка багато в чому відреклася від свого первісного, гуманістичного змісту. В умовах ослаблення позицій глобальних ідеологій наука взяла на себе функції соціального контролю. Повсюдне поширення технологічного, комп'ютерного мислення позбавляє людину здатності рефлексії і самопізнання.

Ключові слова: ідентичність, автентичність, ідеологія, репресивна соціальність, технологічна раціональність.

Golovanov Boris Dmitrievich, PhD, Associate Professor,
Associate Professor, Department of Sociology and Political Science, National
Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute», Kharkiv, Ukraine

Frolova Olga Volodymyrivna, PhD, Associate Professor,
Associate Professor, Department of theory of culture and the philosophy
of science, V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine

CRITICAL THEORY AND AUTHENTIC ALTERNATIVE OF REPRESSIVE SOCIALITY

Problem setting. *The article considers the problem of realization of human individuality under constant pressure of the social system on the minds and psyche of people.*

Recent research and publications analysis. *This problem was investigated, starting from 30 years of the twentieth century within the framework of critical social theory (M. Horkheimer, T. Adorno, H. Marcuse, E. Fromm etc.). In the twenty-first century we are witnessing the inadequacy of the proposed solutions and worsening of the problem.*

Paper objective. *To identify and explore new factors and conditions that prevent individuals to attain the authentic reason for internal development.*

Paper main body. *The irrationality of modern society, divided into separate streamlined fragments of everyday life, became invisible to the individual. Doubts and emotional protest of unreasonableness set by government laws and regulations the most subtle ways are pushed to the periphery of individual and social consciousness. In each case, irrational declared doubt the individual consciousness, whereas the decisions taken at the level of society as a whole look quite rational and sanctified by the authority of science. Modern science loses its critical evaluation in relation to the social whole created on its basis and becomes a universal ideology of industrial civilization. The rationality of modern scientific technology securely inscribed in the irrationality of society as a whole. Science replaces the weakening of global ideologies in the system of social control, progressive pathos of the past is replaced by attitudes of society of mass consumption. Technological thinking, which dominates in the developed industrial society, establishes a new, more effective forms of social control over individuals. One of these forms is the blurring of the distinction between false and true needs of individuals. «Pseudopatient» in a large quantity are imposed on the individual through sophisticated technology intervention in the sphere of the unconscious. In these circumstances, the categories of psychology and psychiatry become categories of social forces and political processes that support oppressive pressure on individuals. To block the natural resistance of the individuals excessive repression, science begins the attack on the last refuge of their freedom, the inner world of individuals. Repressive civilization deprives the individual the ability to cultivate reflective thinking and to move along the path of self-discovery. Instead of the inner creative space of the individual by external pressure is continuously imposed on the ersatz identity, substituting its authenticity. A variety of collective rituals, widely practised in a civilized society, aimed at maintaining modern myths and the weakening of the critical abilities of the individual to resist the hypnotic influence of the new civil religion.*

Conclusions of the research. *The lack of a clear revolutionary forces does a modern society is less irrational, since the situation though and pushes into the background the idea of emancipation of the whole mankind but confronts each individual with the task of liberation from external ideological pressure.*

Keywords: *identity, authenticity, ideology, repressive social, technological rationality.*

УДК 327(4)

DOI: 10.21564/2075-7190.37.133580

Сахань Олена Миколаївна, кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та політології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: supersahan2013@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3197-293X

Шевчук Наталія Віталіївна, студентка Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: nataliashevchuk355@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-5330-7773

ЄВРОПЕЙСЬКІ ЦІННОСТІ ЯК ЗАПОРУКА ПРОЦВІТАННЯ СУСПІЛЬСТВА: УКРАЇНСЬКИЙ ВИБІР

У статті осмислюється феномен європейських цінностей як важливої складової інтеграції України в співдружність європейських країн. З'ясовується сутність і значення стандартів західної цивілізації для розвитку української держави, визначаються проблеми, які виникають на шляху просування європейських цінностей у різні сфери суспільного життя. Авторами здійснюється спроба пошуку шляхів подолання перешкод, які заважають реалізації європейських прагнень України.

Ключові слова: цінності, європейські цінності, європейські стандарти, суспільна свідомість, інтеграційні процеси.

Постановка проблеми. Кожна історична епоха відрізняється від іншої сукупністю системи цінностей та життєвих орієнтирів, які визначають звичаї і традиції певного народу, характер та особливості політичної системи того чи іншого суспільства, моральний клімат у державі, створюють фундамент стандартів політико-правових норм та законів, обумовлюють зразки поведінки індивідів і суспільних груп, формують динаміку та спрямованість політичних і соціальних процесів. Вхідження України в європейський простір сприяло формуванню у значної частини українського народу проєвропейського мислення, позитивних настанов щодо державного будівництва, ефективної ринкової економіки, системи правового забезпечення життєдіяльності людини, соціального захисту громадян, вітчизняної культури, освіти тощо. Переосмислення українцями реалій сьогодення, бажання мати впевненість

у завтрашньому дні та реальний захист своїх прав і свобод, прагнення пришвидшити впровадження європейських цінностей і стандартів у всіх сферах суспільного життя сформували у значної частини українського соціуму почуття відповідальності за свою країну, готовність взяти активну участь у демократичних перетвореннях, процесі реформування держави та розвитку інститутів громадянського суспільства, захисті інтересів співгромадян, намагання знайти власні способи участі у суспільно-політичному житті та взаємовідносин із владою.

У свою чергу, зміна вектору політичної свідомості українців у бік цінностей західної цивілізації вплинула на спрямування політичного процесу від стагнації до прогресу і процвітання шляхом реформування та поглиблення інтеграційних процесів між Україною та ЄС. Радикальні перетворення орієнтирів суспільного життя української держави, зумовлені потребами соціальної практики, знайшли своє відображення у Стратегії національної безпеки України, в якій визначено напрям побудови нової системи відносин між громадянином, суспільством і державою на основі цінностей свободи та демократії. Визначаючи провідну роль європейських цінностей як критеріїв (стандартів) для виміру значущості вчинків та діяльності людини, в законодавстві зазначено, що Україна поділяє спільні з Європейським Союзом цінності, розглядає інтеграцію в політичні та економічні структури ЄС як пріоритетний напрям [1].

Але процвітання українського суспільства, яке орієнтується на демократичний ідеал у своєму прямуванні до співдружності європейських народів, заважають об'єктивні та суб'єктивні руйнівні процеси в окремих сферах суспільного життя, насамперед, корумпованість влади, її безвідповідальність, відсутність дієвого механізму контролю народу за обраними ним представниками, бюрократизований державний апарат, слабкість громадянського суспільства, жалюгідний стан економіки, зубожіння населення, військова агресія на сході нашої країни, яка зумовлена, у тому числі, й цивілізаційним вибором українського народу, людські жертви, біженці, втрата територій тощо. Отже, залишається проблема певної невідповідності між декларуванням українською владою загальноєвропейських цінностей як важливої складової інтеграції України в єдиний європейський простір та реально існуючими суспільно-політичними практиками щодо їх втілення. Тому питання про визначення ролі європейських цінностей для українського соціуму в сучасних умовах функціонування та розвитку нашої держави залишається **актуальним** і потребує всебічного розгляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що окремі аспекти проблеми, що розглядається, перебували в колі наукових інтересів зарубіжних та вітчизняних вчених з давніх часів. Теоретико-методологічною

основою цього дослідження стали уявлення античних філософів, роздуми європейських мислителів епохи Середньовіччя, ідеї видатних вчених періоду Відродження, спадщина цілої плеяди науковців доби Просвітництва та Нового часу про цінності та закономірності їх прояву в різних конкретних формах, хоча і без аналізу власне категорії «цінність».

Сучасні вітчизняні та зарубіжні вчені займаються визначенням категоріального апарату теорії цінностей, розробкою основних методологічних положень щодо виникнення, походження, характеру та подальшого розвитку цінностей людини та суспільства (В. Андрущенко, М. Блек, Х. Гадамер, А. Здравомислов, М. Каган, І. Кон, П. Лоренц, А. Маслоу, Ш. Перельман, К. Роджерс, Г. Тульчинський, М. Туровський, Ф. Фукуяма, Ю. Шилков, В. Ядов та ін.); аналізують логіко-гносеологічні, соціально-культурні і психолого-педагогічні аспекти категорії «цінності» (Б. Ананьєв, Н. Асташова, О. Безпалько, І. Бех, М. Боришевський, Є. Бондаревська, С. Гессен, Л. Віготський, С. Кон, В. Малахов, Л. Москальова, З. Павлютенкова, Н. Смелзер, М. Сміт, В. Тугарінов та ін.).

Європейський вибір нашої держави, підкріплений значним прогресом у взаємовідносинах України з ЄС в умовах інтеграційних процесів, що відбуваються в українському суспільстві, спонукали науковців до теоретичного осмислення сутності європейських цінностей, їх привабливості для населення країни та адаптації соціуму до європейських стандартів життя. Саме вивченню сутності та природи цінностей, європейських зокрема, присвятили свої роботи С. Горбатюк [2], А. Бульвінський, О. Горенко, Г. Калінічева, А. Кудряченко, Т. Метельова, Я. Чорногор, О. Шморгун та ін. [3]. Питання формування і функціонування європейських цінностей та європейської ідентичності знайшли своє відображення в працях Ю. Габермаса [4], Е. Гідденса [5], Г. Деланті [6], С. Лукареллі [7], В. Магуна, М. Руднева [8], А. Пагдена [9], М. Підлісного, В. Шубіна [10], вплив європейських цінностей на функціонування державно-політичного режиму висвітлені в роботах О. Валецького [11], Б. Гаєвського, В. Ребкало, М. Туленкова [12], В. Козакова [13] та ін.

Аналізом цінностей сучасного українського суспільства, їх порівнянням із європейськими цінностями та нормами життя, визначенням місця цінностей в соціокультурній реальності займалися Т. Аболіна, А. Єрмоленко, О. Кисельова, В. Малахов [14], Н. Амелченко [15], А. Бульвінський [16], Є. Головаха, А. Горбачик [17], М. Пірен [18], А. Ручка [19], О. Сакало [20], Ю. Терещенко [21], Ю. Шайгородський [22] та ін. Проте без достатньої уваги залишаються питання сприйняття європейських цінностей українським суспільством, їх практичне та законодавче підтвердження на теренах нашої країни в умовах розбудови європейської держави, що і обумовлює проведення цього дослідження.

Тому *метою* статті є з'ясування сутності європейських цінностей та їх значення для розвитку і стабільного функціонування української держави.

Виклад основного матеріалу. Цінності є одним з основних інтегруючих факторів суспільства або соціальної групи, «що впорядковують для людини Всесвіт, довкілля, соціальні відносини, речі тощо» [20, с. 106]. Цінності завжди «є ідеальною моделлю, яка відповідає інтересам суспільства в певний історичний етап» [23, с. 451], грає роль своєрідної шкали чогось значущого, необхідного або бажаного, чим суспільство керується у просторі, виступає так званим навігатором людських стандартів. Цінністю може бути не тільки те, що існує, але й те, що треба створити, за що треба боротися [24, с. 35] – предмет, що має певну користь і здатний задовольнити ту чи іншу потребу людини; ідеал, до якого прагне людина; норма, якої необхідно дотримуватися; значущість чогось для особистості, соціальної групи, суспільства.

Оскільки цінності є продуктом політичного, правового, економічного, духовного досвіду, оскільки вони є індивідуальними для кожного із суспільств та мають відповідні відмінності у часі та у різних народів. Суспільні відносини змінюють цінності: одні знецінюються, інші – набувають особливого значення. Кожна історична епоха надає пріоритет певним цінностям, що мотивує вчених вивчати цей феномен. Так, в часи Античності особливого значення надавали громадянським чеснотам; в епоху Середньовіччя в країнах Європи домінували цінності християнства, які визначали мислення та поведінку, спосіб життя та форми життєдіяльності людей. Для епохи Відродження, яка визнала найвищою цінністю людину, були характерними гуманізм, самореалізація особистості; в епоху Просвітництва утверджувалася думка про справедливе суспільство, в якому можна формувати духовні потреби людей та їх основні індивідуальні цінності. У Новий час, коли відбувається затвердження гуманістичної природи і загальнолюдської значущості цінностей, німецький філософ І. Кант визначає цей феномен як вищий принцип людської поведінки, що спрямована процесом пізнання [25].

Капіталістична доба надавала пріоритет таким цінностям, як праця, колективізм, що підштовхнуло послідовника І. Канта Р. Г. Лотце у середині XIX ст. до визнання цінностей «сутнісним проявом предметного світу, тим, що має особистісний або суспільний сенс та є значущим для людини» [26, s. 126]. На межі XIX–XX ст. Ф. Ніцше, продовжуючи філософський дискурс осмислення проблеми цінностей, доводив, що цінності є метою життя людини, предметом її міркувань та прагнень протягом усього життя [27]. Вчений проголосив принцип «переоцінки всіх цінностей», показавши, що в різних історичних епохах і у різних людських спільнотах між цінностями існують відмінності, тому час від часу цінності потребують перегляду у відповіднос-

ті із змінами життєвих пріоритетів людства. Перебуваючи під впливом ідей І. Канта та його послідовників, М. Вебер підтверджував, що цінності мають конкретно-історичний характер і велику соціальну значущість, як фундамент мотивації поведінки людей, основа цілісності соціальної системи [28, с. 74].

У ХХ ст. головний акцент було зроблено на таких цінностях, як права і свободи людини. Тому з середини ХХ ст. під впливом радикальних змін, що відбувалися у світі та у зв'язку із формуванням нової системи цінностей людства, з'явилася потреба у переоцінці попередніх ідей, уявлень, поглядів та необхідність в аналізі нових цінностей. Наприклад, американський соціолог Е. Тоффлер, спостерігаючи за змінами, які відбуваються у свідомості людей та певними суперечностями, якими вони супроводжуються, наполягав на необхідності враховувати «переоцінку цінностей» задля того, щоб «приспосувати» поведінку людей до нових політичних, соціально-економічних, культурних та інших реалій.

З кінця 1980-х рр., так званої «епохи перебудови», в суспільній свідомості громадян України (тоді ще однієї з республік Радянського Союзу) почали відбуватися процеси «активного перегляду життєвих стратегій, цілей та орієнтацій». Тогочасна масова свідомість збагатилася новими для радянських людей цінностями «свободи вибору переконань, недоторканності приватної власності, невтручання держави в особисте життя громадян. Новим змістом наповнювались і так звані традиційні цінності – відповідальність, толерантність, справедливість тощо» [22, с. 87].

Після отримання Україною незалежності у 1990-х рр., коли на фоні розмежування політичних еліт, створення впливових економічних угруповань та посилення процесів матеріальної поляризації було проголошено «реформування постсоціалістичного суспільства в напрямі західноєвропейської парадигми розвитку» [29, с. 297], в системі ціннісних орієнтацій українських громадян з'явилася різновекторність та суперечливість. У той час як активна частина населення отримала можливість «включитися в ринкові відносини, а відтак вибудувати новий порядок на прийнятних для окремої людини умовах особистої зацікавленості в досягненні індивідуальних і суспільних успіхів» [22, с. 88], інша була змушена переглядати свої ціннісні орієнтації, намагаючись пристосуватися до динамічних перетворень, спричинених переходом від адміністративної до ринкової економіки та процесом демократизації суспільних відносин.

Український народ, який зазнав безліч потрясінь та випробувань, усвідомлюючи свою власну причетність до глибинних процесів і подій, що відбуваються в суспільстві, психологічно готовий зробити реальний вибір своєї цивілізаційної ідентичності, тобто такого способу життя, в якому людина, її права, свобода та гідність є вищою цінністю суспільства, і не просто декла-

рованою, а реальною [30, с. 7]. Проте реалізація такого вибору можлива за умови досягнення ціннісної консолідації населення. Без формування інтегральної системи цінностей суспільство буде приречене на орієнтаційну роздвоєність, конфронтаційність у мислені та поведінці, відбудеться «криза ідеалів» [31, с. 133].

На сучасному етапі розвитку наша країна знаходиться у вирі змін різних галузей життєдіяльності, де одним із основних пріоритетних напрямів є «інтеграція України в європейський політичний, економічний, правовий простір» [32]. Завдяки поширеним можливостям для населення нашої держави (в тому числі безвізовому режиму між Україною та Європою) навчатися, працювати і мандрувати по країнах Європи та на власні очі бачити важливі надбання європейських народів, отримати приклад, як змінити життя на краще, в суспільстві міцніше бажання влаштувати життя по-європейськи у себе вдома – в Україні. Бо унікальність європейських цінностей, народжених ще в античну епоху, в тому, що за тисячоліття вони стали властиві різним народам і набули статусу загальнолюдських принципів і норм життєдіяльності людини, суспільства і держави. Для мільйонів європейських народів ці цінності виступають соціально значимими орієнтирами життєдіяльності. Революція Гідності 2013–2014 рр. та «гібридна» війна українського народу проти російської агресії стали підтвердженням волі українського народу жити у європейській державі. За даними дослідження, проведеного у листопаді 2017 р. соціологічною групою «Рейтинг», 59% опитаних підтримують вступ України в Європейський Союз [33]. Отже, більше половини населення України налаштовані на життя за європейськими цінностями, які, за думкою М. Пірена, є не чим іншим, як стандартами певних технологічних процедур у різних сферах життя суспільства і діяльності держави [18, с. 82].

Але бути налаштованими на життя за європейським стандартами не означає того, що в масовій свідомості українців сформувалося реальне, а не викривлене уявлення про сутність європейських цінностей, зміст яких кожна людина розуміє на свій лад, як і значення європейських стандартів для розвитку і стабільного функціонування української держави.

Суспільна свідомість певної частини українців, переважно похилого віку, ще не позбавилася «вірусів» від тоталітарної системи, мають місце ностальгія за такими цінностями радянського періоду, як рівність і безкоштовність задоволення найперших потреб, стабільність і впевненість у завтрашньому дні, як наприклад, хоч і маленька, але гарантована пенсія. Проте прорадянські цінності втрачають своїх прихильників, але і проголошені нові проєвропейські цінності ще не спрацьовують. «Дуже часто уявлення українців про європейські цінності містять стереотипи, хибні переконання, що були сформовані пропагандою і маніпуляцією з боку тих чи інших політичних сил або ж під

впливом зовнішніх чинників» [34]. У сприйнятті громадянами нашої держави євроінтеграційних процесів мають місце побоювання щодо втрати національної ідентичності та культурної самобутності, неможливості до інноваційного розвитку без зовнішньої допомоги та вказівок. А термін «євростандарт» (тобто технічні регламенти, які охороняють громадян Євросоюзу від неякісної і небезпечної для їх здоров'я і життя продукції і товарів або надання неякісних послуг і виконаних робіт) значна частина населення України взагалі розуміє як життя не гірше за середньостатистичного європейця, який має зручне житло, роботу та гідну зарплату, харчується якісними продуктами, відпочиває без обмежень в обраній країні світу, має гарантовані права на медичну допомогу, освіту, судовий захист тощо.

Інформаційне поле переповнене термінами на кшталт «європейські стандарти», «європейські цінності», але просвітницько-виховна робота щодо їх змісту та результатів впровадження знаходиться на низькому рівні, залишаючи в свідомості українців «доволі поверхове уявлення про Європейський Союз, його інституції, суспільно-політичні процеси, цінності та їх вплив на Україну», через що «українська громада сприймає євроінтеграцію як суто політичну матерію, предмет міжнародних переговорів і щось відірване від повсякденного життя» [35]. Суспільні трансформації в політичному, економічному, соціальному, духовному житті нашої країни, що продовжуються протягом останніх десятиліть, крок за кроком змінюють ціннісні орієнтації населення країни.

Державна влада України спрямувала свої зусилля на втілення європейських стандартів життя в нашій країні через реалізацію напрацьованої Нацрадою «Стратегії-2020», яка передбачає втілення в життя 62 реформ, як умови виконання Угоди про асоціацію України з ЄС. Подальша євроінтеграція та зайняття гідного місця в європейському просторі з його системою цінностей вимагають взаємодії від всіх органів влади та суспільства, «за дотримання високих стандартів у багатьох галузях, а надто – за спільне майбутнє, за ту саму спільну ідентичність, яка нині намагається увиразнитися із непростой взаємодії різних національних культур» [36, с. 152]. Прагнення десятків мільйонів українців жити за європейськими стандартами спонукає наш народ шукати спільну із мешканцями європейського простору ідентичність та втілювати в життя європейські цінності – загальнолюдські принципи і норми життєдіяльності людини, суспільства й держави, «що об'єднує значиму більшість жителів Європи та становить основу їх ідентичності» [15, с. 2].

Європа на сьогодні постає не стільки географічним поняттям, скільки ціннісним, оскільки європейські цінності складають основні підвалини ліберально-демократичних інститутів західноєвропейського простору, кордони якого не обмежуються географічними ознаками приналежності країн до єв-

ропейської частини світу [20, с. 106–107]. Рухаючись від цінностей виживання до цінностей самовираження, наша країна наближується до європейської ціннісної моделі, яка об'єднує країни Європи: повага до людської гідності та прав людини, включаючи права меншин, демократія, свобода, рівність і верховенство права, а також плюралізм, недискримінація, терпимість, справедливість, солідарність та рівність чоловіків і жінок [37]. І таке ставлення до європейських цінностей спостерігається у тих українців, які виходили на майдани країни взимку 2014 р. і виступали не просто за асоціацію з Європейським Союзом, а за його цінності – справедливість і солідарність, за збереження і захист національної ідентичності, розуміючи, що наша «історична та духовна сутність, яка нерозривно пов'язана з європейськістю, плекана з її джерел, та й сама була її джерелом» [36, с. 157].

Ідеологічний базис європейських цінностей простежується з часів Великої французької революції. Цими цінностями були свобода, рівність та братерство. Проте основні цінності сучасного європейського світу були сформовані в часи Відродження та Реформації. Спільні цінності різних країн європейського простору сприяли їх інтеграції та просуванню цих цінностей за географічні межі Західної Європи. Для цього європейці створили організації, що покликані об'єднати європейські країни для забезпечення й втілення ідеалів і принципів, які є їх спільним надбанням, зокрема це Рада Європи (РЄ), Європейський Союз (ЄС) та ін. Умовами вступу до них стало визнання прав і свобод громадян у країнах-членах, тобто визнання базових європейських цінностей [15, с. 6].

Європейські цінності не є абстрактним відображенням певних стандартів, а мають конкретне втілення у писаних правових джерелах. Наприклад, Рада Європи для реалізації основних цінностей ухвалила ряд нормативних документів, що стали фундаментом функціонування європейського соціуму, зокрема, Європейську конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.), Європейську соціальну хартію (1996 р.), Європейську Хартію регіональних мов або мов меншин (1992 р.), Рамкову конвенцію про захист національних меншин (1995 р.) та інші акти.

У Преамбулі до Хартії основних прав Європейського Союзу (далі – Хартія) прийнятій у 2000 р. [38], зазначаються цінності Європейського Союзу, якими є людська гідність, свобода, рівність, солідарність, демократія, права держава, безпека та правосуддя. Головною ідеєю Хартії є те, що людська особистість є центральною у своїй діяльності та Європейський Союз надає їй громадянство, створює простір свободи, безпеки та правосуддя. У цьому документі особливо наголошується на повазі до людської гідності, яка є недоторканною. Переконавання, що всі люди мають гідність, означає, що всі вони в змозі свідомо обрати моральну поведінку самі, а не сліпо слідувати

нав'язаним кодексам честі з боку держави або корпорацій і станів. Тому повага до людської гідності стала першим і головним розділом Хартії фундаментальних прав ЄС [15, с. 23], що, в свою чергу, сприяло налагодженню механізму поступового запровадження праволюдних стандартів Ради Європи у правопорядок України та наближення правової системи України до права Європейського Союзу, що передбачає реалізацію низки реформ і впровадження європейських стандартів і норм, які мають встановити гарантії прав та свобод людини.

Ще одним правовим актом, у якому наголошується на цінностях, є Договір про Європейський Союз із змінами та доповненнями від 13 грудня 2007 р. (далі – Договір) [39]. У Договорі надається значення повазі до людської гідності, свободі, демократії, рівності, правовій державі і дотриманню прав людини. Дані цінності характеризуються плюралізмом, терпимістю, недискримінацією, справедливістю, солідарністю та рівністю жінок і чоловіків. У проекті Конституції Європейського Союзу 2003 р. [40] цінностями проголошуються людська гідність, свобода, демократія, рівності, верховенство права та шанування прав людини, які є спільними для всіх держав-членів у суспільстві, де панують плюралізм, толерантність, справедливість, солідарність та недискримінація. Отже, європейськими цінностями є демократичні стандарти, в центрі яких знаходиться людина. Британський дослідник Гартон Аш вважає, що необхідно постійно нагадувати про них та наголошувати на здобутках Європи для кожного покоління. Такі цінності, як свобода, справедливість чи мир – це мета, а Європа – це лише засіб їх втілення, взірць для країн та народів світу [18, с. 83].

В Європі ніколи не було єдиної традиційної культури, однієї церкви, пануючої мови, спільного історичного досвіду. Проте такі фактори, як грецька філософія, римське право, християнство, дух спільності, принесений епохою Відродження, складають спільну духовну спадщину Європи, вони обумовили спільні форми поведінки європейців всупереч усім відмінностям, що існують між окремими європейськими країнами. Тому концептуальною ідейною спільністю для європейських націй, яку вони поклали в основу інтеграційного проекту ЄС, є спільні принципи облаштування суспільства та держави, що їх поділяє більшість громадян, спільна політична культура та сукупності спільних політичних цінностей, які об'єднують людей як членів політичної спільноти в межах Європейського Союзу [16, с. 108].

Обираючи напрям інтеграції у європейський простір, Україна на міжнародному рівні закріпила європейські цінності. Зокрема, у Резолюції щодо ситуації в Україні від 25 лютого 2010 р. [41] вказується, що Європейський парламент визнає, що Україна як європейська країна має спільну історію та спільні цінності з країнами Європейського Союзу і визнає європейські устрем-

ління України. У вищезгаданому документі наголошується на тому, що Україна – це європейська держава і відповідно до ст. 49 Договору про Європейський Союз вона може подати заявку на членство у ЄС як будь-яка інша європейська країна, яка дотримується принципів свободи, демократії, поваги до прав людини та основних свобод, а також верховенства права.

В Угоді про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 2014 р. [42] наголошується на спільних цінностях, а саме: на повазі до демократичних принципів, верховенстві права, правах людини і основоположних свободах, у тому числі правах осіб, які належать до національних меншин, недискримінації осіб, які належать до меншин, і повазі до різноманітності, людської гідності та відданості принципам вільної ринкової економіки. Також ЄС визнає, що Україна як європейська країна поділяє спільну історію й спільні цінності з державами – членами Європейського Союзу (ЄС) і налаштована підтримувати ці цінності.

Зміна ціннісних орієнтацій українського суспільства відбувається під впливом багатьох факторів. Український народ впродовж тривалого часу виборював своє право на свободу. Під впливом останніх подій, що відбуваються на сході нашої країни, за результатами соціального дослідження, проведеного Центром соціальних та маркетингових досліджень «СОЦИС», було визначено, що сьогодні для українців особливого значення набула безпека. Результати ще одного опитування проведеного Інститутом Горшеніна у співпраці з Представництвом Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні та Білорусі, продемонстрували, що найбільшою цінністю із запропонованого переліку для респондентів є «мир» (56,6%), «цінність людського життя» (42,7%) та «права людини» (33,3%). Найменш цінними для них є «повага до інших культур» (5,4%) та «толерантність» (9%) [43, с. 19]. Такі дані свідчать про те, що під час надзвичайних подій ментальність наших громадян підлягає певній цілісній метаморфозі, яка пов'язується насамперед з помітним зростанням важливості патріотизму, демократизму, креативного індивідуалізму [19, с. 117]. Проте існує і ряд складнощів у наближенні ментальності української нації до ментальності європейських народів, з такими її характеристиками, як налаштування на досягнення особистого успіху, високого соціального становища чесними способами за допомогою власних здібностей, наполегливої праці та цілеспрямованості, свободолюбство, раціональний тип мислення, виваженість, заощадливість та бережливість тощо [44, с. 359].

Визначаючи місце європейських цінностей у ціннісній системі українців, вчені з'ясували, що у свідомості мешканців нашої країни домінують цінності особистого благополуччя, такі як: здоров'я, успіх, достаток, щаслива сім'я, рідше – інтелектуальний і особистісний розвиток. На другому місці опини-

лися пов'язані із ними цінності патерналістського спрямування: якісні та безкоштовні освіта і медицина, гідні пенсії, соціальні виплати, забезпеченість робочими місцями, співмірні отримуваним доходам ціни, стабільність. На останньому місці опинилися цінності, які регулюють співжиття у суспільстві, умовно «європейські цінності»: верховенство права, демократія, свобода слова, чесність/прозорість, прагнення надати рівні можливості усім громадянам тощо [43, с. 13]. Отже, сьогодні поняття «європейські цінності» у свідомості українців перетворюються з абстрактного словосполучення у цілком реальні прагнення [44], здебільшого українці та європейці мають схоже уявлення про найбільш значущі для себе цінності, сприймаючи, наприклад, низку базових європейських цінностей як благо, до якого потрібно прагнути та яке в перспективі може вплинути на позитивні суспільні тенденції [45]. Європейські цінності доволі привабливі для українців і необхідність їхнього впровадження знаходить одностайну підтримку як серед прихильників, так і серед противників вступу до ЄС [43, с. 17].

У Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» [46] зазначено, що Революція Гідності та боротьба за свободу України створили нову українську ідею – ідею гідності, свободи і майбутнього. У документі зосереджено увагу на тому, що саме гідність є базовою складовою характеру Українського народу. Проте шлях до реалізації зазначених цінностей є досить непростим. У нашій державі відсутні справедливі суди, корупція сягнула шалених масштабів, законодавча система вкрай недосконала [43, с. 17].

Державна влада чимало робить для затвердження в національному законодавстві України цінностей демократії, прав і свобод людини, послідовному процесі зміцнення національної безпеки та поступальному економічному розвитку, забезпеченні добробуту громадян. Проте сучасна практика свідчить про те, що реформи в країні просуваються повільно, боротьба із корупцією не ведеться, рівень життя населення залишається на низькому рівні тощо, а це гальмує входження у політичний, економічний, соціальний, культурний та безпековий простір Європи, з народами якої українці поділяють загальні цінності та принципи. Не дивно, що певна частина населення нашої країни все ще знаходиться у полоні міфічних уявлень про перебіг подій і не розуміє керівництво держави в поступальному напрямі до повноправного членства в ЄС, інші – не вірять в обіцянки влади і виїжджають з країни, намагаючись влаштувати своє життя в тих же європейських країнах.

Висновки. Отже, європейські цінності зіграли роль консолідуючого чинника для різних верств сучасного українського суспільства та стали орієнтиром у боротьбі за гідне життя. Для подолання ціннісного хаосу у суспільстві та впровадження європейських цінностей необхідним є очищення владних структур, максимальне зниження рівня корупції, забезпечення стійкого еко-

номічного зростання економіки країни та рівня життя суспільства, просвітницька робота серед населення з формування психології відповідальності за все, що відбувається в державі, тобто подолання психології меншовартості та формування психології державного народу [18, с. 85]. Для цього варто переоцінити вже існуючі цінності, переорієнтуватися на нові. Йдеться про пошук принципово нової парадигми розвитку на базі засвоєння кращого досвіду, надбань вітчизняної суспільної думки [31, с. 133]. Адже стан невизначеності в цінностях, їх дифузія ставлять під сумнів функціонування державних інститутів, знищують національну згуртованість та ідентичність. Бурхливі соціально-політичні процеси, що відбувалися і відбуваються в Україні, ще раз доводять наміри українців жити по-новому, де орієнтиром виступає Європа. Інтеграція європейських цінностей в українське суспільство дозволить створити фундамент для ефективного функціонування і стрімкого розвитку України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 26.05.2015 №287/2015. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/card/287/2015> (дата звернення: 15.03.2018).
2. Горбатюк С. Є. Теорія цінностей як методологічна основа аксіології соціогуманітарної безпеки. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2016. №4. С. 20–30.
3. Сучасні європейські культурно-історичні цінності в контексті викликів глобалізації: монографія / кер. авт. кол. і наук. ред. А. І. Кудряченко; ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». Київ: Фенікс, 2014. 444 с.
4. Habermas J. Citizenship and National Identity: Some Reflections on the Future Europe. *Praxis Internationale*. 1992. Vol. 12, No. 1. P. 1–19.
5. Giddens A. *The Consequences of Modernity*. Cambridge, UK: Polity Press, 1990. ix, 186 p.
6. Delanty G. *Formations of European modernity: a historical and political sociology of Europe*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire; New York: Palgrave Macmillan, 2013. xii, 337 p.
7. *The search for a European identity: values, policies and legitimacy of the European Union* / edited by Furio Cerutti and Sonia Lucarelli. London; New York: Routledge, 2008. xiii, 232 p.
8. Магун В. С., Руднев М. Г. Жизненные ценности населения Украины: сравнение с другими европейскими странами. *Украинское общество в европейском пространстве* / под ред. Е. Головахи, С. Макеева. Киев: Институт социологии НАНУ; Харьковский национальный университет им. В. Н. Каразина, 2007. С. 226–273.

9. The idea of Europe: from antiquity to the European Union / edited by Anthony Pagden. Washington, DC: Woodrow Wilson Center Press; Cambridge; New York: Cambridge University Press, 2002. x, 377 p.
10. Підлісний М. М., Шубін В. І. Філософія цінностей: історія і сучасність. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ: Ліра ЛТД, 2017. 200 с.
11. Валецький О. В. Концептуальні засади розроблення державної політики: світовий досвід та вітчизняна практика. Київ: Знання, 2011. 398 с
12. Гаєвський Б. А., Ребкало В. А., Туленков М. В. Політичне управління: навч. посіб. / Українська академія державного управління при Президентіві України. Київ: Видавництво УАДУ, 2001. 160 с.
13. Козаков В. М. Соціально-ціннісні засади державного управління в Україні: монографія. Київ: Вид-во НАДУ, 2007. 284 с.
14. Аболіна Т. Г., Єрмоленко А. М., Кисельова О. О., Малахов В. А. Етичні норми й цінності: проблема обґрунтування. Київ: Стилос, 1997. 143 с.
15. Амельченко Н. А. Цінності об'єднаної Європи. Київ: ГО «Лабораторія законодавчих ініціатив», 2013. 42 с.
16. Бульвінський А. Г. Спорідненість ціннісних основ української державної ідеї XVI–XVII ст. та засадничих цінностей ЄС. *Сучасні європейські культурно-історичні цінності в контексті викликів глобалізації*: монографія / кер. авт. кол. і наук. ред. А. І. Кудряченко; ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». Київ: Фенікс, 2014. С. 104–119.
17. Головаха Є., Горбачик А. Тенденції соціальних змін в Україні та Європі: за результатами «Європейського соціального дослідження» 2005–2009. Київ: Інститут соціології НАН України, 2010. 118 с.
18. Пірен М. І. Європейські цінності та їх реалізація у сфері державної служби та кадрової політики України. *Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентіві України*. 2015. Вип. 1. С. 78–90.
19. Ручка А. О. Ціннісна метаморфоза в ментальності громадян України під час надзвичайних подій 2014 р. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*. 2014. Вип. 1(1). С. 117–124.
20. Сакало О. Є. Ціннісний портрет українського суспільства: за даними World Values Survey. *Актуальні проблеми філософії та соціології*: науково-практичний журнал. Одеса, 2016. Вип. 11. С. 99–101.
21. Терещенко Ю. Л. Україна і європейський світ: Нарис історії від утворення Старокиївської держави до кінця XVI ст. Київ: Перун, 1996. 496 с.
22. Шайгородський Ю. Ж. Ціннісні трансформації в період суспільних змін. *Соціальна психологія*. 2009. №3. С. 86–94.
23. Вебер М. Избранные произведения. Москва: Прогресс, 1990. 808 с.
24. Денисюк Л. М. Проблема сутності цінностей у наукових дослідженнях. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка, Психологія*: Зб. наук. пр. Київ: Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2009. Вип. 2. С. 35–39.
25. Кант І. Критика чистого розуму / пер. з нім. та приміт. І. Бурковського. Київ: Юніверс, 2000. 504 с.

26. Lotze H. System der Philosophie. 1. T. Logik. Drei Bücher von Denken, vom Untersuchen und vom Erkennen. Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1874. 627 s.
27. Ніцше Ф. Повне зібрання творів / пер. з нім. К. Котюк та О. Фешовець. Львів: Астролябія, 2004. Т. 1. Народження трагедії. Невчасні міркування I–IV; Твори спадку 1870–1873. 769 с.
28. Стасевська О. А. Система цінностей як основа буття сучасного українського суспільства. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*: зб. наук. пр. / редкол.: А. П. Гетьман та ін. Харків: Право, 2014. № 1(20). С. 62–76.
29. Кримський С. Б., Павленко Ю. В. Цивілізаційний розвиток людства. Київ: Фенікс, 2007. 316 с.
30. Цивілізаційний вибір України: парадигма осмислення і стратегія дії: національна доповідь / ред. кол.: С. І. Пирожков, О. М. Майборода, Ю. Ж. Шайгородський та ін.; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ: НАН України, 2016. 284 с.
31. Формування спільної ідентичності громадян: перспективи та виклик (Виступи учасників фахової дискусії). *Національна безпека і оборона*. 2016. № 3–4 (161–162). С. 118–134.
32. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 № 964-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/964-15> (дата звернення: 15.03.2018).
33. Суспільно-політичні настрої населення: листопад 2017. Соціологічна група «Рейтинг». URL: http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_electoral_122017_press.pdf (дата звернення: 15.03.2018).
34. Твара Д. Чи близькі українцям європейські цінності: соціальне дослідження. URL: http://dniprograd.org/2017/12/01/chi-blizki-ukraintsyam-evropeyski-tsinnosti-sotsialne-doslidzhennya_62822 (дата звернення: 15.03.2018).
35. Методичні рекомендації з актуальних питань європейської інтеграції України. URL: <https://erudyt.net/vixovni-zaxodi/konspekti-do-1-veresnya/metodychni-rekomendatsiji-schodo-orhanizatsiji-informatsijno-prosvitnytskoji-roboty-z-uchnivskoju-moloddyu-pedahohichnoyu-ta-batkivskoju-hromadskisty-z-aktualnyh-putan-jevropejskoji-intehratsiji-uk.html> (дата звернення: 15.03.2018).
36. Козловець М. А. Європейська інтеграція і національна ідентичність: український контекст. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2008. Вип. 35. С. 148–160.
37. Анатомія цінностей. URL: <http://stan.org.ua/wp-content/uploads/2018/01/Anatomya-tsinnostej.pdf> (дата звернення: 15.03.2018).
38. Хартія основних прав Європейського Союзу: Хартія, Міжнародний документ від 07.12.2000 № 994_524. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_524 (дата звернення: 15.03.2018).
39. Договір про Європейський Союз: Договір, Міжнародний документ від 07.02.1992 № 994_029. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_029 (дата звернення: 15.03.2018)

40. Договір про запровадження Конституції для Європи (проект): Договір, Міжнародний документ від 18.07.2003 № С169/01. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_647 (дата звернення: 15.03.2018).
41. Резолюція Європарламенту щодо ситуації в Україні (повний текст). URL: <https://www.unian.ua/world/330010-rezolyutsiya-evroparlamentu-schodo-situatsiji-v-ukrajini-povniy-tekst.html> (дата звернення: 15.03.2018).
42. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Угода, Міжнародний документ від 27.06.2004 № 984_011. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 15.03.2018).
43. Українське суспільство та європейські цінності. Київ: Ін-т імені Горшеніна, 2017. 44 с.
44. Сахань О. М. Ментальність українського соціуму в умовах трансформаційних процесів у суспільстві. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Політологія / редкол.: А. П. Гетьман та ін. Харків: Право, 2017. №2(33). С. 358–361.
45. Чи близькі українцям європейські цінності: соціальне дослідження. URL: http://dniprograd.org/2017/12/01/chi-blizki-ukraintsyam-evropeyski-tsinnosti-sotsialne-doslidzhennya_62822 (дата звернення: 15.03.2018).
46. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12.01.2015 №5/2015. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015/paran10#n10> (дата звернення: 15.03.2018).

REFERENCES

1. Pro rishennya Rady natsional'noyi bezpeky i oborony Ukrayiny vid 6 travnya 2015 roku «Pro stratehiyu natsional'noyi bezpeky Ukrayiny» (2015): Ukaz Prezydenta Ukrayiny vid 26.05.2015 r. № 287/2015. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/card/287/2015> [in Ukrainian].
2. Horbatiuk, S. Ye. (2016). Teoriya tsinnostey yak metodolohichna osnova aksiolohiyi sotsiohumanitarnoyi bezpeky. *Visnyk Natsional'noyi akademiyi derzhavnoho upravlinnya pry Prezydentovi Ukrayiny – Bulletin of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine*, 4, 20–30 [in Ukrainian].
3. Kudriachenko, A. I. ed (2014). Suchasni yevropeyski kulturno-istorychni tsinnosti v konteksti vyklykiv hlobalizatsii: monohrafiya / DU «Instytut vsesvitnoi istorii NAN Ukrainy». Kyiv: Feniks [in Ukrainian].
4. Habermas, J. (1992). Citizenship and National Identity: Some Reflections on the Future Europe. *Praxis Internationale*, Vol. 12, 1, 1–19.
5. Giddens, A. (1990). *The Consequences of Modernity*. Cambridge, UK: Polity Press.
6. Delanty, G. (2013). *Formations of European modernity: a historical and political sociology of Europe*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire; New York: Palgrave Macmillan.

7. Cerutti, F., Lucarelli, S. eds (2008). The search for a European identity: values, policies and legitimacy of the European Union. London; New York: Routledge.
8. Mahun, V. S., Rudnev, M. H. (2007). Zhyznennyye tsennosti naselenyya Ukrainy: sravnenyye s druhymy evropeyskymy stranamy. *Ukraynskoe obshchestvo v evropeyskom prostranstve* / Pod red. E. Holovakhy, S. Makeeva. Kyev: Ynstytut sotsyolohyy NANU; Kharkovskyy natsyonalnyi unyversytet im. V. N. Karazyna, 226-273 [in Ukrainian].
9. Pagden, A. ed (2002). The idea of Europe: from antiquity to the European Union / edited by Anthony Pagden. Washington, DC : Woodrow Wilson Center Press; Cambridge; New York: Cambridge University Press.
10. Pidlisnyy, M. M., Shubin, V. I. (2017). Filosofiia tsinnosti: istoriia i suchasnist. Dnipro: Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav; Lira LTD [in Ukrainian].
11. Valevskyy, O. V. (2011). Kontseptualni zasady rozroblennia derzhavnoi polityky: svitovyi dosvid ta vitchyzniana praktyka. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
12. Haievskyy, B. A., Rebkalov, V. A., Tulenkov, M. V. (2001). Politychne upravlinnia: Navchalnyi posibnyk / Ukrainska akademiia derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy. Kyiv: Vydavnytstvo UADU [in Ukrainian].
13. Kozakov, V. M. (2007). Sotsialno-tsinnisni zasady derzhavnoho upravlinnia v Ukraini: Monohrafiia. Kyiv: Vyd-vo NADU [in Ukrainian].
14. Abolina, T. H., Yermolenko, A. M., Kyselova, O. O., Malakhov, V. A. (1997). Etychni normy y tsinnosti: problema obgruntuvannia. Kyiv: Stylos [in Ukrainian].
15. Amelchenko, N. A. (2013). Tsinnosti obiednanoi Yevropy. Kyiv: HO «Laboratoriia zakonodavchyykh initsiatyv» [in Ukrainian].
16. Bulvinskyi, A. H. (2014). Sporidnenist tsinnisnykh osnov ukrainskoi derzhavnoi idei XVI–XVII st. ta zasadnychyykh tsinnosti YeS. *Suchasni yevropeyski kulturno-istorychni tsinnosti v konteksti vyklykiv hlobalizatsii: monohrafiia* / ker. avt. kol. i nauk. red. A. I. Kudriachenko; DU «Instytut vsesvitnoi istorii NAN Ukrainy». Kyiv: Feniks, 104-119 [in Ukrainian].
17. Holovakha, Ye., Horbachyk, A. (2010). Tendentsii sotsialnykh zmin v Ukraini ta Yevropi: za rezultaty «Ievropeiskoho sotsialnoho doslidzhennia» 2005–2009. Kyiv: Instytut sotsiolohii NAN Ukrainy [in Ukrainian].
18. Piren, M. I. (2015). Yevropeyski tsinnosti ta yikh realizatsiia u sferi derzhavnoi sluzhby ta kadrovoi polityky Ukrainy. *Zbirnyk naukovyykh prats Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy – Collection of scientific works of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, issue 1*, 78–90 [in Ukrainian].
19. Ruchka, A. O. (2014). Tsinnisna metamorfoza v mentalnosti hromadian Ukrainy pid chas nadzvychainykh podii 2014 r. *Ukrainske suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin – Ukrainian society: monitoring social change, issue 1(1)*, 117–124 [in Ukrainian].
20. Sakalo, O. Ye. (2016). Tsinnisnyi portret ukrainskoho suspilstva: za danymy World Values Survey. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiolohii : nauково-praktychnyi zhur-*

- nal – Actual problems of philosophy and sociology: scientific and practical journal, issue 11, 99–101 [in Ukrainian].*
21. Tereshchenko, Yu. L. (1996). Ukraina i yevropeyskyi svit: Narys istorii vid utvorennia Starokyivskoi derzhavy do kintsia XVI st. Kyiv: Perun [in Ukrainian].
 22. Shaihorodskyi, Yu. Zh. (2009). Tsinnisni transformatsii v period suspilnykh zmin. *Sotsialna psykholohiia – Social Psychology, 3, 86-94 [in Ukrainian].*
 23. Veber, M. (1990). Yzbrannye proyzvedenyia. Moskva: Progress [in Russian].
 24. Denysiuk, L. M. (2009). Problema sutnosti tsinnostei u naukovykh doslidzhenniakh. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Serii: Pedahohika, Psykholohiia – Bulletin of the National Aviation University. Series: Pedagogy, Psychology, issue 2, 35–39 [in Ukrainian].*
 25. Kant, I. (2000). Krytyka chystoho rozumu / Per. z nim. ta prymit. I. Burkovskoho. Kyiv: Yunivers [in Ukrainian].
 26. Lotze, H. (1874). System der Philosophie. 1. T. Logik. Drei Bücher von Denken, vom Untersuchen und vom Erkennen. Leipzig: Verlag von S. Hirzel.
 27. Nitsshe, F. (2004). Povne zibrannia tvoriv / Per. z nim. K. Kotiuk ta O. Feshovets. T. 1. Narodzhennia trahedii. Nevchasni mirkuvannia I–IV; Tvory spadku 1870–1873. Lviv: Astroliabiia [in Ukrainian].
 28. Stasevska, O. A. (2014). Systema tsinnostei yak osnova buttia suchasnoho ukrainskoho suspilstva. *Visnyk Natsionalnoi yurydychnoi akademii Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho. Serii: Filosofii, filosofii prava, politolohiia, sotsiolohiia – Bulletin of Yaroslav the Wise National Law Academy of Ukraine. Series: Philosophy, Philosophy of Law, Political Science, Sociology, 1(20):62–76 [in Ukrainian].*
 29. Krymskyi, S. B., Pavlenko, Yu. V. (2007). Tsyvilizatsiinyi rozvytok liudstva. Kyiv: Feniks [in Ukrainian].
 30. Tsyvilizatsiinyi vybir Ukrainy: paradyhma osmyslennia i stratehiia dii (2016): natsionalna dopovid /red. kol.: S. I. Pyrozhkov, O. M. Maiboroda, Yu. Zh. Shaihorodskyi ta in.; Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. Kyiv: NAN Ukrainy [in Ukrainian].
 31. Formuvannia spilnoi identychnosti hromadian (2016): perspektyvy ta vyklyk (Vystupy uchastykiv fakhovoi dyskusii). *Natsionalno bezpeka i oborona – National Security and Defense, 3–4 (161–162), 118–134 [in Ukrainian].*
 32. Pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 19.06.2003 r. №964-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/964-15> [in Ukrainian].
 33. Suspilno-politychni nastroi naseleння: lystopad 2017. Sotsiolohichna hrupa «Reitynh». URL: http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_electoral_122017_press.pdf [in Ukrainian].
 34. Tvara, D. Chy blyzki ukraintsiam yevropeyski tsinnosti: sotsialne doslidzhennia. URL: http://dniprograd.org/2017/12/01/chi-blizki-ukraintsyam-evropeyski-tsinnosti-sotsialne-doslidzhennya_62822 [in Ukrainian].
 35. Metodychni rekomendatsii z aktualnykh pytan yevropeiskoi intehratsii Ukrainy. URL: <https://erudyt.net/vixovni-zaxodi/konspekti-do-1-veresnya/metodychni-rekomendatsii>

- ji-schodo-orhanizatsiji-informatsijno-prosvitnytskoji-roboty-z-uchnivskoyu-moloddyu-pedahohichnoyu-ta-batkivskoyu-hromadskisty-u-aktualnyh-pytan-jevropejskoji-intehratsiji-uk.html [in Ukrainian].
36. Kozlovets, M. A. (2008). Yevropeiska intehratsiia i natsionalna identychnist: ukrain-skyi kontekst. *Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii – Humanitarian Bulletin Zaporizhzhya State Engineering Academy, issue 35, 148–160* [in Ukrainian].
 37. Anatomiiia tsinnostei. URL: <http://stan.org.ua/wp-content/uploads/2018/01/Anatomiya-tsinnoستي.pdf> [in Ukrainian].
 38. Khartiia osnovnykh prav Yevropeiskoho Soiuzu: Khartiia, Mizhnarodnyi dokument vid 07.12.2000 r. № 994_524. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_524 [in Ukrainian].
 39. Dohovir pro Yevropeyskyi Soiuz: Dohovir, Mizhnarodnyi dokument vid 07.02.1992 r. № 994_029. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_029 [in Ukrainian].
 40. Dohovir pro zaprovadzhennia Konstytutsii dlia Yevropy (proekt): Dohovir, Mizhnarodnyi dokument vid 18.07.2003 r. № C169/01 URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_647 [in Ukrainian].
 41. Rezoliutsiia Yevroparlamentu shchodo sytuatsii v Ukraini (povnyi tekst). URL: <https://www.unian.ua/world/330010-rezolyutsiya-evroparlamentu-schodo-situatsiji-v-ukrajini-povniy-tekst.html> [in Ukrainian].
 42. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odnii storony, ta Yevropeyskym Soiuzom, Yevropeyskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnyimi derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony: Uhoda, Mizhnarodnyi dokument vid 27.06.2004 r. № 984_011. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011 [in Ukrainian].
 43. Ukrainske suspilstvo ta yevropeyski tsinnosti (2017). Kyiv: In-t imeni Horshenina [in Ukrainian].
 44. Sakhan, O. M. (2017). Mentalnist ukrainskoho sotsiumu v umovakh transformatsiinykh protsesiv u suspilstvi. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho». Serii: Politolohiia – The Bulletin of the National University «Yaroslav the Wise Law Academy of Ukraine». Series: Political Science, 2(33), 358-361* [in Ukrainian].
 45. Chy blyzki ukrainsiam yevropeyski tsinnosti: sotsialne doslidzhennia. URL: http://dniprograd.org/2017/12/01/chi-blizki-ukrainsyam-evropeyski-tsinnoستي-sotsialne-doslidzhennia_62822 [in Ukrainian].
 46. Pro Stratehiiu staloho rozvytku «Ukraina – 2020»: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 12.01.2015 r. № 5/2015. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015/paran10#n10> [in Ukrainian].

Сахань Елена Николаевна, кандидат социологических наук, доцент, доцент кафедры социологии и политологии Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

Шевчук Наталья Витальевна, студентка
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого,
г. Харьков, Украина

ЕВРОПЕЙСКИЕ ЦЕННОСТИ КАК ЗАЛОГ ПРОЦВЕТАНИЯ ОБЩЕСТВА: УКРАИНСКИЙ ВЫБОР

В статье осмысливается феномен европейских ценностей как важной составляющей интеграции Украины в содружество европейских стран. Выясняется сущность и значение стандартов западной цивилизации для развития украинского государства, определяются проблемы, которые возникают на пути продвижения европейских ценностей в различные сферы общественной жизни. Авторами осуществляется попытка поиска путей преодоления препятствий, которые мешают реализации европейских стремлений Украины.

Ключевые слова: ценности, европейские ценности, европейские стандарты, общественное сознание, интеграционные процессы.

Sakhan Olena Mykolaivna, PhD (Sociology), Associate Professor, Associate Professor of Department of Sociology and Political Science, Yaroslav the Wise National Law University, Kharkiv, Ukraine

Shevchuk Nataliia Vitaliivna, Student,
Yaroslav the Wise National Law University, Kharkiv, Ukraine

EUROPEAN VALUES AS THE KEY TO PROSPERITY OF SOCIETY: UKRAINIAN CHOICE

Problem setting. *The entry of Ukraine into the European space has contributed to the formation of pro-European thinking, positive guidelines for the state building, efficient market economy, system of legal support of human life, social security of citizens, national culture, education etc, among large number of Ukrainian people. The change of vector of political consciousness of Ukrainians towards the values of the Western civilization has influenced the direction of political process from stagnation to progress and prosperity by reformation and deepening the integration process between the EU and Ukraine, which reflected in Ukrainian legislation. Therefore, the issue of determination of the European values role for the Ukrainian society is **relevant** and requires comprehensive examination in modern conditions of functioning and development of Ukrainian state.*

Recent research and publications analysis. *In the works of G. Delanty, A. Giddens, J. Habermas, B. Haievsky, S. Lucarelli, V. Mahun, A. Pagden, O. Valevsky theoretical*

comprehension of the European values essence, study of their nature, peculiarities of their formation and functioning were displayed. N. Amelchenko, A. Bulvinsky, Y. Holovaha, M. Piren, A. Ruchka, O. Sakalo, Y. Shaihorodsky and others have dedicated their works to the comparison of Ukrainian society values to European values and regulations of life, and to the definition of the values phenomenon place in social and cultural realities.

Paper objective. *The objective of our research is to find out the essence of European values and their meaning for the development and stable functioning of Ukrainian state.*

Paper main body. *The authors note that the values are multidimensional construction, extremely difficult in realization. Defining the leading role of European values as a standard measuring criteria of the importance of human deeds and activities, Ukraine shares the common values with the EU and considers the integration in political and economical structures of the EU as the priority direction; however, the realization of such a choice is possible on condition that the value consolidation of the population is achieved. Without formation of integral values system, society is doomed to orientation duality, behavior and thinking confrontation, the «crisis of ideals» will happen. Examining the issue of perception of the European values by Ukrainian society, their practical and legislative acknowledgment on the territory of our country in conditions of European state development, the authors underline that the public consciousness of a certain number of Ukrainians still hasn't got rid of totalitarian system «viruses»; the authors also have concerns about the loss of national and cultural identity, and inability of innovational development without external assistance and instructions. The problems of a certain inconsistency between the declaration of pan-European values made by Ukrainian authorities as the important component of Ukrainian integration in united European space, and really existing social and political practice on their implementation, the corruption of the authorities, their irresponsibility and the absence of effective mechanism of control over authority representatives elected by people remain unsolved.*

Conclusions of the research. *The conducted analysis allows the authors to conclude that the carrying out of planned reforms, realization of which will help to fix the European standards in society, the educational work among people about formation of psychology of full responsibility of what is happening in the state, including overcoming psychology of inferiority and formation of psychology of public people, responsible for themselves and their country, oriented on participation in democratic transformations, in the process of the state reformation and development of civil society institutions, in protection of citizens interests; people who will find their own means of participation in social and political life and relationships with the authorities and, finally, to build a prosperous European society.*

Keywords: *values, European values, European standards, social consciousness, integration process.*

Федорчук Оксана Олександрівна, кандидат історичних наук, доцент,
докторант кафедри політології Національного університету
«Києво-Могилянська академія», м. Київ, Україна
e-mail: fedorchykoa@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-3406-6027

ПОЛІТИЧНА НАУКА УКРАЇНИ В МІЖНАРОДНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ

Вказано на проблеми інтеграції української політичної науки в міжнародний інформаційний простір. Зазначені причини низького рівня такої інтегрованості. Одним із шляхів вирішення проблеми може бути створення бібліометричних портретів учених, профілів журналів і підрозділів установ (на прикладі інформаційно-аналітичної системи «Бібліометрика української науки»). Дана характеристика фаховим виданням з політичних наук, наголошується, що на сьогодні актуальною є поява нового центрального видання, котре було б представлено у відомих наукометричних базах даних. Охарактеризовані такі міжнародні наукометричні бази даних, як: Web of Science, Scopus, Google Scholar, Index Copernicus.

Ключові слова: політична наука, інтеграція, міжнародний інформаційний простір, міжнародні наукометричні бази даних, наукові фахові видання, Україна.

Актуальність теми. На сьогодні особливої актуальності набуває проблема висвітлення результатів наукових пошуків, доступність та цитованість наукових публікацій. На формування наукового рейтингу вченого впливає: загальна кількість публікацій; індекс цитування праць; індекс Гірша; імпаکت-фактор журналу¹, в якому опубліковані роботи; участь у міжнародній співпраці; участь у редколегіях наукових журналів; вебметричний рейтинг. Особливо це актуально для політичних наук, оскільки проблема відображення наукової періодики в міжнародних наукометричних базах даних є вкрай гострою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Періодичні наукові фахові видання як засіб інституціоналізації науки та їх функції (зокрема, комунікаційну, інформаційну, соціальну, пізнавальну, посвідчення, меморіальну, культурну, управлінську, фіксації наукового пріоритету, формування репу-

¹ Імпаکت-фактор – показник цитованості журналів, визначає інформаційну значимість наукових журналів. На сьогодні визнано, що імпакт-фактор журналу є одним із формальних критеріїв, за яким можна порівнювати рівень наукових досліджень у близьких галузях знань.

тації авторів, оцінювальну, гедоністичну, бібліофільську, самовираження автора, інструментальну, товарну) дослідила у своїй статті А. Бессараб [1]. Реферативну базу даних «Україніка наукова» охарактеризувала О. Сандул [2]. Дослідниця проаналізувала публікації з питань політики та політичних наук за період 2003–2013 рр. та розкрила особливості видового розподілу та динаміки надходження досліджуваних джерел. На її думку, активізувати процес наукових досліджень з політичних наук потрібно шляхом істотного розширення кола періодичних видань з цієї проблематики, що реферуються в Реферативній базі даних «Україніка наукова». Також убачається доцільним проводити більш активну пропаганду достатньо потужного масиву інформаційних ресурсів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ) з метою їх подальшого використання вітчизняними науковцями. Процес становлення та еволюції періодичних видань з політичних наук досліджував український дослідник Ю. С. Ганжуров [3]. Він виділив етапи формування політологічної періодики за критерієм зміни вимог до фахових видань. Дана стаття є продовженням дослідження третього етапу 2012–2018 рр.

Мета статті – дослідити проблеми інтеграції української політичної науки в міжнародний інформаційний простір, зокрема, причини низького рівня такої інтегрованості. Вказати на проблеми відображення наукової періодики в міжнародних наукометричних базах даних. Охарактеризувати наукові фахові видання з політичних наук та міжнародні наукометричні бази (Web of Science, Scopus, Google Scholar, Index Copernicus).

Виклад основного матеріалу. Підвищення рейтингу вчених, наукових установ спонукає до зміни принципів підходів у висвітленні результатів наукових досліджень, адже саме через публікації наукові розробки та дослідження можуть стати відомими у світі, зацікавити світову наукову спільноту, відкрити шлях до отримання грантів [4]. Шляхами вирішення цього може бути сприяння подальшій інтеграції українських політологів і політичної науки в європейські, світові професійні об'єднання та асоціації. Також на часі поява нових національних політологічних видань, які були б представлені у відомих наукометричних базах даних.

Наукометрична база даних – бібліографічна і реферативна база даних, інструмент для відстеження цитованості наукових публікацій. Наукометрична база даних це також пошукова система, яка формує статистику, що характеризує стан і динаміку показників затребуваності, активності та індексів впливу діяльності окремих вчених і дослідницьких організацій [5]. Серед комерційних міжнародних наукометричних баз даних на сьогодні найбільш авторитетними є Web of Science та Scopus. Сукупність баз даних Web of

Science – базис глобального електронного науково-інформаційного середовища корпорації «ThomsonReuters». Вона обробляє 12,5 тис. найавторитетніших академічних журналів, збірників наукових праць і матеріалів конференцій. Бібліометричний апарат платформи забезпечує відстеження показників цитованості публікацій з ретроспективою до 1900 р. у фізико-технічних та медико-біологічних науках, до 1956 р. – у соціальних науках і до 1975 р. – у мистецтвознавстві та гуманітаристиці. Ця база даних не містить повних текстів статей, однак включає посилання на повні тексти в першоджерелах і списки всіх бібліографічних посилань, котрі зустрічаються в кожній публікації, що дозволяє в короткі терміни отримати найповнішу бібліографію з теми (глибина архіву – 20 років). Імпакт-фактор будь-якого журналу, який включено до бази Web of Science, можна дізнатися безпосередньо на сайті кожного журналу [6].

У 2004 р. з'явився головний конкурент Web of Science – платформа Scopus корпорації Elsevier. Вона є складовою інтегрованого науково-інформаційного середовища SciVerse. Видання індексуються у Scopus різними мовами за наявності в них англійських рефератів. Найавторитетніші наукові часописи представлені архівами, починаючи з першого випуску. Бібліометричний апарат Scopus забезпечує отримання показників цитування наукових робіт у виданнях, опублікованих після 1996 р. [7, с. 7–8]. Хронологічне охоплення статей – з 1823 р., хронологічне охоплення наукометричного апарату – з 1996 р. Scopus надає гіперпосилання на повні тексти матеріалів. База даних доступна за умов підписки через веб-інтерфейс. Scopus на відміну від Web of Science в процентному відношенні набагато ширше відображає природничі і технічні науки (80%).

Серед наукометричних баз відкритого доступу (під наукометричною базою даних відкритого доступу розуміємо таку наукометричну базу даних, котра є некомерційною та забезпечує відкритий доступ користувачів до її ресурсів та сервісів) [8, с. 117] виокремлюється Google Scholar – науковий сегмент корпорації Google, котра на сьогодні є лідером пошукових систем Інтернету. Він дає змогу здійснювати пошук публікацій з посиланнями на повнотекстові статті, технічні звіти, препринти, дисертації, книги та ін. Результати пошуку впорядковуються насамперед за кількістю цитувань публікації. Google Scholar забезпечує користувачів даними про індекс цитування документа. Особливо це стосується публікацій у сфері соціогуманітаристики, котра недостатньо представлена в комерційних базах даних [9, с. 51].

Index Copernicus – польська міжнародна наукометрична база даних, що включає індексування, ранжирування, реферування журналів і статей. Мета – просування досягнень науки і підтримки національного та міжнародного

співробітництва між науковцями, видавцями наукових журналів і науковими організаціями, знаходиться у веденні Index Copernicus International. Index Copernicus складає власний імпаکت-фактор: щорічно проводить детальну експертизу журналів, включених у свою базу даних. Представляє тільки метадані статей журналу, при бажанні видавництво може публікувати посилання на повні тексти статей свого журналу [10].

З метою популяризації вітчизняних наукових досліджень у світі, а також більш широкої апробації досліджень українських науковців, МОН України наприкінці 2012 р. визначило нові вимоги до опублікування результатів наукових досліджень. Так, згідно з п. 2.1 наказу від 17 жовтня 2012 р. № 1112, за темою дисертації на здобуття наукового ступеня доктора наук необхідна наявність не менше 20 публікацій у наукових (зокрема, електронних) фахових виданнях України та інших держав, з яких: не менше чотирьох публікацій – у наукових періодичних виданнях інших держав з напряму, з якого підготовлено дисертацію; до таких публікацій можуть прирівнюватися публікації у виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз. Відповідно до п. 2.2 даного наказу за темою дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата наук необхідна наявність не менше п'яти публікацій у наукових (зокрема, електронних) фахових виданнях України, з яких: не менше однієї статті у виданнях іноземних держав або у виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз [11].

На сьогодні в Україні нараховується 33 наукових фахових видання з політичних наук. З них тільки 2 електронних – це «SPACE» (Національний університет «Одеська юридична академія») та «Міжнародні відносини. Серія: політичні науки» (Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка). Всі інші є друкованими. З цієї кількості фахових видань тільки 8 представлені в Index Copernicus. Це, насамперед, – «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія» (Маріупольський державний університет); «Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія» (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого); «Вісник Одеського національного університету. Соціологія і політичні науки» (Одеський національний університет імені І. І. Мечникова); «Вісник Національного технічного університету України «КПІ». Серія: Політологія. Соціологія. Право» (Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»); «Гілея: науковий вісник» (Всеукраїнська громадська організація Українська академія наук, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова); Науково-теоретичний альманах «Грані». Серія:

Політичні науки (Дніпровський національний університет імені О. Гончара, Центр соціально-політичних досліджень); «Політикус» (ДВНЗ «Південно-український національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського»); «Сучасне суспільство»: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки (Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди). «Наукові праці». Серія: політологія (Чорноморський державний університет імені Петра Могили) представлені в американській базі даних Ulrich's Periodicals Directory. Ця база даних описує світовий потік серійних (періодичних та продовжуваних) видань (популярних і наукових журналів) за всіма тематичними напрямками життєдіяльності. 32 видання представлені в Google Scholar та на порталі «Наукова періодика України» (НБУВ). Видання «SPACE» (Національний університет «Одеська юридична академія»). Офіційний веб-сайт видання: <http://space.nuoua.od.ua> не розміщене в наукометричних базах даних, що можна пояснити, мабуть, недавнім його заснуванням у 2016 р.

Із українських журналів, котрі представлені в наукометричній базі Scopus, тільки журнал «Економічний часопис-XXI» («EconomicAnnals-XXI») містив статті у тому числі на політологічну тематику (на сьогодні це видання є фаховим з економічних наук) [12]. Усі інші вітчизняні видання, представлені в наукометричній базі Scopus, репрезентують дослідження в галузі фізико-математичних, технічних і природничих наук.

Отже, на сьогодні можна констатувати низький рівень інтегрованості української політичної науки в міжнародний інформаційний простір. В Україні дуже мало публікацій (наприклад, у соціально-гуманітарних науках), визнаних на міжнародному рівні.

Безперечно, низькі показники цитування вітчизняних політологів найперше свідчать про недостатню обізнаність закордонних колег із доробком вітчизняних вчених. Це вказує на недостатню інтегрованість української науки в міжнародний дослідницький, освітній та інноваційний процеси. Основними причинами цього явища є:

- недостатній рівень володіння іноземними мовами; низький рівень обізнаності з міжнародними фаховими виданнями, які можуть публікувати роботи наших вчених, а також з міжнародними проектами, у яких вони можуть брати участь;

- відсутність мотивації для докладання реальних зусиль для інформування зарубіжних колег про результати своєї дослідницької діяльності;

- урахування актуальних новітніх результатів зарубіжних колег у власних роботах досі досить часто не вважається необхідним компонентом дослідження [13, с. 77–78].

Певною спробою подолання такого становища стало створення відділом бібліометрії та наукометрії Служби інформаційно-аналітичного забезпечення НБУВ інформаційно-аналітичної системи «Бібліометрика української науки». Цей пілотний проект реалізовувався упродовж першого півріччя 2014 р. Він представлений на порталі НБУВ за адресою: <http://www.nbuviar.gov.ua/bpnu/> і працює в тестовому режимі. Джерельна база системи – створені вітчизняними вченими на платформі Google Scholar бібліометричні профілі, що містять вивірену ними інформацію про результати публікаційної діяльності. Складники джерельної бази: бібліометричні портрети вчених; бібліометричні профілі журналів; бібліометричні профілі підрозділів установ (кафедр, лабораторій, відділів).

До системи включено понад 2 тис. бібліометричних портретів учених і кілька десятків профілів журналів і підрозділів установ, а також розроблено алгоритмічно-програмний інструментарій аналітичних обчислень. Дана система продемонструвала ефективність використання синергетичного підходу для отримання цілісної картини стану академічного середовища за безпосередньою участю ключового суб'єкта наукових комунікацій – вченого та із залученням інформаційного ресурсу найбільшої у світі бібліометричної платформи Google Scholar.

Подальший розвиток системи здійснюватиметься за такими напрямками. Насамперед – це повне охоплення наявних профілів і методичне сприяння їх створенню вченими та колективами, що дасть змогу одержати більш об'єктивну картину стану науки в Україні. Міжнародний напрям розвитку системи передбачає започаткування проекту створення наукометрики слов'янських країн. Зацікавлені сторони мають взяти на себе відповідальність за формування зібрань профілів своїх учених. Їх інтеграцію можна здійснити в рамках Міжнародного комітету славістів – наукової організації, котра об'єднує національні комітети славістів понад 30 країн. Це дасть змогу отримати джерельну базу для порівняння розвитку пріоритетних напрямів країн – учасниць проекту, перетину дослідницьких інтересів, а також виявляти прогалини в науці, сприяти налагодженню контактів, обміну досвідом [14, с. 10–11].

У «Бібліометриці української науки» в рейтингу періодичних видань за даними Google Scholar із 534 найменувань періодики із політичних наук представлені 8, котрі мають бібліометричні профілі і входять до Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата у галузі політичних наук (див. таблицю).

**Рейтинг наукових періодичних видань з політичних наук,
що мають бібліометричні профілі (станом на 30.03.2018 р.)¹**

№ з/п	Назва видання	Засновник(и)	h5-індекс ²	i10-індекс ³	Бібліографічні посилання
75.	Політичний менеджмент	Український центр політичного менеджменту, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України	12	126	4117
209.	Вісник Національного університету «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого». Сер.: Філософія, філософія права, політологія, соціологія	Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого	7	1	432
235.	Гілея: науковий вісник	Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, Всеукраїнська громадська організація Українська академія наук	6	3	255
248.	Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї	Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, Український центр політичного менеджменту, Українська Академія політичних наук	6	9	600

¹ Таблицю складено за: Інформаційно-аналітична система «Бібліометрика української науки». Офіційний веб-сайт Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. URL: http://nbuviar.gov.ua/bpnu/index.php?page_sites=journals (дата звернення: 28.03.2018); Бібліометричні профілі журналів. Офіційний сайт Google Академія. URL: <https://scholar.google.com.ua/> (дата звернення: 13.04.2018).

² h5 – кількість статей журналу за 2013–2018 рр., на які є посилання в понад h публікаціях, а в межах одного індексу – за алфавітом назв.

³ i10-індекс – це індекс цитування, який означає, що вчений (журнал, організація, країна) опублікував не менше 10 робіт, кожна з яких була процитована 10 і більше разів. При цьому кількість робіт, процитованих менше разів, може бути будь-якою.

Закінчення таблиці

№ з/п	Назва видання	Засновник(и)	h5-індекс	i10-індекс	Бібліографічні посилання
318.	Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України	Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України	5	4	950
383.	Науково-теоретичний альманах «Грані»	Дніпровський національний університет ім. О. Гончара, Центр соціально-політичних досліджень	5	2	256
386.	Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки	Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди	4	0	93
413.	Вісник Маріупольського державного університету. Сер.: Історія. Політологія	Маріупольський державний університет	3	0	33

Два видання з цього переліку – «Політичний менеджмент» та «Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї» припинили своє існування у 2013 р. Як видно з таблиці, перше місце в рейтингу займає журнал «Політичний менеджмент», котрий, на думку автора, тривалий час відіграв головну роль в українській політологічній періодиці. Журнал був заснований у 2001 р. Українським центром політичного менеджменту. У 2003 р. співзасновником видання став Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Виходив 6 разів на рік. Проблеми, котрі висвітлювались на сторінках журналу: політичні науки, науковий аналіз та прогнозування політичного розвитку суспільства, створення теоретичних засад внутрішньої і зовнішньої політики країни, конфліктологія, соціальна і політична психологія, історія. Понад 1200 статей вітчизняних і зарубіжних

авторів за час виходу журналу опубліковано на його сторінках. Електронна версія видання представлена на порталі «Наукова періодика України» НБУВ. «Політичний менеджмент» входив до Переліку фахових видань, затверджених ВАК у галузі політології (з 2003 по 2015 р.), соціології (з 2003 по 2010 р.) та історичних наук (з 2010 по 2015 р.) [15, с. 525]. За даними НБУВ, «Політичний менеджмент» – одне з найбільш цитованих вітчизняних наукових видань. Зміст журналу розкривався у національній реферативній базі даних «Україніка наукова» та реферативному журналі «Джерело».

Висновки. Отже, міжнародні наукометричні бази даних, як комерційні, так і некомерційні, є потужним інструментом оприлюднення, розповсюдження, та використання результатів наукових досліджень, хоча рівень інтегрованості української політичної науки в міжнародний інформаційний простір на сьогодні є недостатнім. В Україні немає центрального періодичного видання з політичних наук, котре акумулювало б новітні досягнення українських фахівців та було б представлене у міжнародних наукометричних базах даних (в Російській Федерації таким виданням є «Полис» («*Политические исследования*»), журнал включений у Scopus з 2016 р.). На сьогодні це є актуальною і важливою проблемою. Відсутність такого видання негативно позначається на інституціоналізації політичної науки та є бар'єром у науковій комунікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бессараб А. О. Періодичні наукові фахові видання як засіб інституціоналізації науки. *Держава та регіони. Сер.: Соціальні комунікації*. 2013. № 1. С. 125–130.
2. Сандул О. Бібліометричний аналіз масиву наукових документів з актуальних проблем політики та політичних наук, відображених у загальнодержавній РБД «Україніка наукова». *Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського*. 2015. Вип. 41. С. 361–370.
3. Ганжуров Ю. С. Політологічна періодика України: хронологія, типологія, наукометрія. *Вісник Національного технічного університету України «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2015. № 1/2. С. 64–75.
4. Білоус В., Лазаренко Н., Коломієць А. Інтеграція університетської науки у світовий інформаційний простір. *Інституційний репозитарій Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. URL: <http://93.183.203.244:8080/xmlui/handle/123456789/1022> (дата звернення: 20.12.2017).
5. Наукометричні бази даних. *Офіційний веб-сайт Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського*. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/1367> (дата звернення: 28.03.2018).
6. Міжнародні наукометричні бази даних та індекси цитування. *Офіційний веб-сайт Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного*

торговельно-економічного університету. URL: <http://www.vtei.com.ua/index.php/ua/theme/custom-pages/nauky-ta-mizhnarodnykh-zv-iazkiv/2015-09-16-11-49-44> (дата звернення: 20.01.2018).

7. Кухарчук Є. Світові наукометричні системи. *Бібліотечний вісник*. 2014. № 5. С. 7–12.
8. Гальчевська О. А. Використання міжнародних наукометричних баз даних відкритого доступу в наукових дослідженнях. *Інформаційні технології в освіті*. 2015. Вип. 23. С. 115–126.
9. Медведєва А. Наукометрія: роль та місце у вітчизняній науці. *Вісник Книжкової палати*. 2017. № 3. С. 50–52.
10. Параметризация научных достижений. *Официальный веб-сайт Index Copernicus International*. URL: <http://www.indexcopernicus.com/index.php/ru/> (дата звернення: 20.01.2018).
11. Про опублікування результатів дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук: наказ МОНмолодьспорт № 1112 від 17.10.2012. *Інформаційно-аналітичний портал «Освіта.UA»*. Вища освіта. URL: http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/32318/ (дата звернення: 20.12.2017).
12. Перелік наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата у галузі політичних наук: затв. наказом МОН України № 1714 від 28.12.2017. *Офіційний веб-сайт МОН України*. URL: <http://mon.gov.ua/activity/nauka/atestacziya-kadriv-vishhoi-kvalifikacziyi/perelik-vidan> (дата звернення: 13.04.2018).
13. Освіта й наука в інноваційному розвитку сучасної Європи: зб. наук.-експерт. матеріалів / Нац. ін-т стратег. дослідж.; [за заг. ред. С. І. Здіорука]. Київ: НІСД, 2014. 124 с.
14. Бібліометрика української науки: інформаційно-аналітична система / Л. Костенко, О. Жабін, О. Кузнецов та ін. *Бібліотечний вісник*. 2014. № 4. С. 8–12.
15. Шайгородський Ю. Ж. «Політичний менеджмент». *Політична енциклопедія* / редкол. Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови). Київ: Парламентське видавництво, 2012. С. 595.

REFERENCES

1. Bessarab, A. O. (2013). Periodychni naukovi fakhovi vydannia yak zasib instytutsionalizatsii nauky. *Derzhava ta rehiony. Ser.: Sotsialni komunikatsii – State and regions. Ser.: Social Communications, 1*, 125–130 [in Ukrainian].
2. Sandul, O. (2015). Bibliometrychnyi analiz masyvu naukovykh dokumentiv z aktualnykh problem polityky ta politychnykh nauk, vidobrazhenykh u zahalnoderzhavnii RBD «Ukrainika naukova». *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho – Scientific works of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, issue 41*, 361–370 [in Ukrainian].

3. Hanzhurov, Yu. S. (2015). Politolohichna periodyka Ukrayiny: khronolohiya, typolohiya, naukometriya. *Visnyk Natsional'noho tekhnichnoho un-tu Ukrayiny «KPI». Politolohiya. Sotsiolohiya. Pravo – Bulletin of the National Technical University of Ukraine «KPI». Politicalogy. Sociology. Law, 1/2, 64–75* [in Ukrainian].
4. Bilous, V., Lazarenko, N., Kolomiyets', A. (2017). Intehratsiya universytets'koyi nauky u svitovyy informatsiynyy prostir. *Instytutsiynyy repozytariy Vinnyts'koho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Mykhayla Kotsyubyns'koho*. URL: <http://93.183.203.244:8080/xmlui/handle/123456789/1022> [in Ukrainian].
5. Naukometrychni bazy danykh. Ofitsiynyy veb-sayt Natsional'noyi biblioteki Ukrayiny im. V. I. Vernads'koho. URL: <http://www.nbu.gov.ua/node/1367> [in Ukrainian].
6. Mizhnarodni naukometrychni bazy danykh ta indeksy tsytuvannya. Ofitsiynyy veb-sayt Vinnyts'koho torhovel'no-ekonomichnoho instytutu Kyiv's'koho natsional'noho torhovel'no-ekonomichnoho universytetu. URL: <http://www.vtei.com.ua/index.php/ua/theme/custom-pages/nauky-ta-mizhnarodnykh-zv-iazkiv/2015-09-16-11-49-44> [in Ukrainian].
7. Kukharchuk, Ye. (2014). Svitovi naukometrychni systemy. *Bibliotechnyy visnyk – Library Bulletin, 5, 7–12* [in Ukrainian].
8. Hal'chevs'ka, O. A. (2015). Vykorystannya mizhnarodnykh naukometrychnykh baz danykh vidkrytoho dostupu v naukovykh doslidzhennyakh. *Informatsiyni tekhnolohiyi v osviti– Information technology in education, issue 23, 115–126* [in Ukrainian].
9. Medvedyeva, A. (2017). Naukometriya: rol' ta mistse u vitchyznyani nauksi. *Visnyk Knyzhkovoyi palaty– Bulletin of the Book Chamber, 3, 50–52* [in Ukrainian].
10. Parametrizacija nauchnyh dostizhenij. Oficial'nyj veb-sajt Index Copernicus International. URL: <http://www.indexcopernicus.com/index.php/ru/> [in Russian].
11. Nakaz MONmolod'sport № 1112 vid 17. 10. 2012 «Pro opublikuvannya rezul'tativ dysertatsiy na zdobuttya naukovykh stupeniv doktora i kandydata nauk». Informatsiyno-analitychnyy portal «Osvita.UA». Vyscha osvita. URL: http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/32318/ [in Ukrainian].
12. Perelik naukovykh fakhovykh vydan' Ukrayiny, v yakykh mozhut' publikuvatysya rezul'taty dysertatsiynykh robit na zdobuttya naukovykh stupeniv doktora i kandydata u haluzi politychnykh nauk. Zatverdzheno nakazom MON Ukrayiny № 1714 vid 28.12. 2017 r. Ofitsiynyy veb-sayt MON Ukrayiny. URL: <http://mon.gov.ua/activity/nauka/atestacziya-kadriv-vishhoyi-kvalifikacziyi/perelik-vidan> [in Ukrainian].
13. Osvita y nauka v innovatsiynomu rozvytku suchasnoyi Yevropy: zb. nauk.-ekspert. materialiv / Nats. in-t strateh. doslidzh.; [za zah. red. S. I. Zdioruka] (2014). Kyiv: NISD [in Ukrainian].
14. Kostenko, L., Zhabin, O., Kuznetsov, O. et al. (2014). Bibliometryka ukrayins'koyi nauky: informatsiyno-analitychna systema. *Bibliotechnyy visnyk – Library Bulletin, 4, 8–12* [in Ukrainian].
15. Shayhorods'kyy, Yu. Zh. (2012). «Politychnyy menedzhment». *Politychna entsyklopediya – Political Encyclopedia / Redkol. Yu. Levenets' (holova), Yu. Shapoval (zast. holovy)*. Kyiv: Parlaments'ke vydavnytstvo, 595 [in Ukrainian].

Федорчук Оксана Александровна, кандидат исторических наук, доцент, докторант кафедры политологии Национального университета «Киево-Могилянская академия», г. Киев, Украина

ПОЛИТИЧЕСКАЯ НАУКА УКРАИНЫ В МЕЖДУНАРОДНОМ ИНФОРМАЦИОННОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Указаны проблемы интеграции украинской политической науки в международное информационное пространство. Определены причины низкого уровня интегрированности политической науки. Одним из путей решения этой проблемы может быть создание библиометрических портретов ученых, профилей журналов и подразделений учреждений (на примере информационно-аналитической системы «Библиометрика украинской науки»). Дана характеристика профессиональным изданиям по политическим наукам, отмечается, что на сегодня актуальной проблемой является появление нового центрального издания, которое было бы представлено в известных наукометрических базах данных. Охарактеризованы такие международные наукометрические базы данных, как: Web of Science, Scopus, Google Scholar, Index Copernicus.

Ключевые слова: политическая наука, интеграция, международное информационное пространство, международные наукометрические базы данных, научные профессиональные издания, Украина.

Fedorchuk Oksana Oleksandrivna, PhD (Historical Sciences), Associate Professor, Doctoral Student of the Department of Political Science, National University of «Kyiv-Mohyla Academy», Kyiv, Ukraine

UKRAINIAN POLITICAL SCIENCE IN THE INTERNATIONAL INFORMATION SPACE

Problem setting. Today, the problem of highlighting the results of scientific research, accessibility and citation of scientific publications becomes a special issue. This is especially true for political sciences, since the problem of displaying scientific periodicals in international science-computer databases is extremely acute.

Recent research and publications analysis. Periodical scientific professional publications as a means of institutionalization of science are examined by A. Bessarab. The database «Ukrainika Science» is characterized by O. Sandul. The researcher analyzes publications connected with political and political sciences (2003–2013), and reveals the peculiarities of the specific distribution and dynamics of articles. Yu. Ganjurov researches the process of formation and evolution of periodicals on political sciences. He highlights

the stages of the formation of political science periodicals paying attention to the criterion of changing requirements for professional publications. This article is connected with the third stage (2012–2018).

Paper objective. *The purpose of the article is to explore the problems of integrating of Ukrainian political science into the international information space, in particular, the reasons for the low level of such integration; to indicate the problems of displaying of scientific periodicals in international science-computer databases; to characterize the scientific professional editions on political sciences and international science-computer databases (Web of Science, Scopus, Google Scholar, Index Copernicus).*

Paper main body. *The problems of integration of Ukrainian political science into the international information space are indicated. The reasons for the low level of such integration are pointed out. One of the ways of solving the problem is to create bibliometrical portraits of scientists, profiles of magazines and units of institutions (for example, the information-analytical system «Bibliometrics of Ukrainian Science»). The characteristic of professional editions of the political sciences is given. It is emphasized that a new central edition, which would be presented in the well-known international databases, is necessary today. The following leading scientific databases such as Web of Science, Scopus, Google Scholar, Index Copernicus are described.*

Conclusions of the research. *International scientific databases, both commercial and non-commercial, are powerful tool for publicizing, disseminating, and using the results of scientific research. The level of integration of Ukrainian political science into the international information space is not enough today. Ukraine does not have a central periodical publication on political sciences, which accumulated the latest achievements of Ukrainian experts and will be presented in international databases. The absence of such publication negatively affects the institutionalization of political science and is a barrier to scientific communication.*

Keywords: *political science, integration, international information space, scientific data bases, scientific professional editions, Ukraine.*

НАШІ АВТОРИ

ВОЛЯНСЬКА <i>Олена Володимирівна</i>	Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат соціологічних наук, доцент
ГЕРАСІНА <i>Людмила Миколаївна</i>	Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор соціологічних наук, професор
ГОЛОВАНОВ <i>Борис Дмитрович</i>	Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», кандидат філософських наук, доцент
КІНДРАТЕЦЬ <i>Олена Миколаївна</i>	Запорізький національний університет, доктор політичних наук, професор
КЛИМОВА <i>Галина Павлівна</i>	Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор
КУЦЬ <i>Галина Михайлівна</i>	Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, доктор політичних наук, професор
КУЦЕПАЛ <i>Світлана Вікторівна</i>	Полтавський юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор
МАЛИНОВСЬКИЙ <i>Валентин Ярославович</i>	Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, доктор політичних наук, професор
ПІДКУРКОВА <i>Ірина Валеріївна</i>	Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат соціологічних наук, доцент
ПОГРІБНА <i>Вікторія Леонідівна</i>	Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор соціологічних наук, професор
ПОЛІЩУК <i>Ігор Олексійович</i>	Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор політичних наук, професор
САХАНЬ <i>Олена Миколаївна</i>	Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат соціологічних наук, доцент
СМОЛЯНЮК <i>Володимир Федорович</i>	Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, доктор політичних наук, професор
ТИХОМИРОВА <i>Євгенія Борисівна</i>	Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, доктор політичних наук, професор
ТРЕБІН <i>Михайло Петрович</i>	Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор
ФЕДОРЧУК <i>Оксана Олександрівна</i>	Національний університет «Києво-Могилянська академія», кандидат історичних наук, доцент
ФРОЛОВА <i>Ольга Володимирівна</i>	Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, кандидат філософських наук, доцент
ШЕВЧУК <i>Наталія Віталіївна</i>	Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, студентка

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

ВОЛЯНСЬКА <i>Олена Володимиріна</i>	151
ГЕРАСІНА <i>Людмила Миколаївна</i>	8
ГОЛОВАНОВ <i>Борис Дмитрович</i>	166
КІНДРАТЕЦЬ <i>Олена Миколаївна</i>	18
КЛІМОВА <i>Галина Павлівна</i>	31
КУЦ <i>Галина Михайлівна</i>	46
КУЦЕПАЛ <i>Світлана Вікторівна</i>	57
МАЛИНОВСЬКИЙ <i>Валентин Ярославович</i>	67
ПІДКУРКОВА <i>Ірина Валеріївна</i>	151

ПОГРІБНА <i>Вікторія Леонідівна</i>	77
ПОЛІЩУК <i>Ігор Олексійович</i>	93
САХАНЬ <i>Олена Миколаївна</i>	177
СМОЛЯНЮК <i>Володимир Федорович</i>	107
ТИХОМИРОВА <i>Євгенія Борисівна</i>	127
ТРЕБІН <i>Михайло Петрович</i>	140
ФЕДОРЧУК <i>Оксана Олександрівна</i>	197
ФРОЛОВА <i>Ольга Володимирівна</i>	166
ШЕВЧУК <i>Наталія Віталіївна</i>	177

В И М О Г И
ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У ЗБІРНИКУ
«ВІСНИК НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ «ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ
УКРАЇНИ ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО». СЕРІЯ: ФІЛОСОФІЯ,
ФІЛОСОФІЯ ПРАВА, ПОЛІТОЛОГІЯ, СОЦІОЛОГІЯ»

Загальні правила подання статей

1. Мова статті – *українська, англійська, російська*; обсяг – 10–15 аркушів (до 30 тис. знаків), включаючи рисунки, таблиці, графіки та бібліографію.
2. Для публікації статті необхідно подати до редакції:
 - *рукопис статті*, роздрукований на принтері, вчитаний і підписаний усіма авторами (1 примірник у форматі А4);
 - *електронний варіант статті* на магнітному носіїві;
 - *рецензію* доктора/кандидата наук за фахом видання (для статей докторів наук рецензія не подається);
 - *витяг* із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку (для авторів поза НЮУ імені Ярослава Мудрого);
 - *розширена (від 2000 до 3000 знаків із пробілами) анотація статті англійською мовою* в електронному й паперовому вигляді; англійський варіант має включати всі обов'язкові структурні елементи статті (постановка проблеми, аналіз останніх досліджень і публікацій, формулювання мети статті, виклад основного матеріалу дослідження, висновки з даного дослідження) (зразок – див. *додаток 1*). Розширена анотація входить до загального обсягу статті;
 - *ліцензійна згода автора* (або співавторів) на розміщення статті в мережі Інтернет на офіційному сайті Університету (nlu.edu.ua), збірника (<http://fil.nlu.edu.ua>), Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (www.nbuv.gov.ua) та Наукової Електронної Бібліотеки (РФ) (www.elibrary.ru) (*додаток 3*);
3. Рукописи статей проходять обов'язкову процедуру рецензування членами редколегії. Редколегія залишає за собою право відхиляти матеріали, повертати їх на доопрацювання, скорочувати й редагувати.

Технічні вимоги

Текст статті має бути набраним у текстовому редакторі WORD шрифтом Times New Roman, кегль 14 з міжрядковим інтервалом 1,5 з берегами: ліворуч – 3 см, праворуч – 1,5 см, угорі та внизу – 2 см.

При підготовці рукопису не слід користуватися для оформлення тексту пробілами, табуляцією тощо; не слід використовувати у тексті колонтитули, користуватися автоматичними та ручними переносами.

Таблиці повинні мати вертикальну орієнтацію і будуватися за допомогою майстра таблиць редактора Word.

Формули необхідно готувати в редакторі формул Microsoft Equation Editor 2.0.

Використання у тексті статті сканованих або сфотографованих фрагментів (схем, рисунків, таблиць тощо) не допускається.

Вимоги щодо оформлення статті (зразок оформлення – див. додаток 2):

– у лівому верхньому куті першої сторінки зазначається шифр УДК;

– наступний рядок (шрифт Times New Roman, кегль 14 з міжрядковим інтервалом 1,0; вирівнювання по центру) – *відомості про автора (співавторів) мовою статті*: прізвище, ім'я, по батькові (шрифт напівжирний, курсив), науковий ступінь, вчене звання, повна назва посади, установи, де працює чи навчається автор (співавтори) (у називному відмінку); місто, де розташована організація, вказується, якщо у її назві відсутнє посилання на нього; країна; e-mail автора, ORCID ID (шрифт звичайний прямий);

– нижче по центру наводиться *назва статті мовою статті* (шрифт Times New Roman, кегль 14 з міжрядковим інтервалом 1,0, напівжирний, великими літерами).

Якщо стаття містить матеріали досліджень, отримані в межах грантів, цільових програм, фундаментальних або прикладних досліджень за рахунок видатків державного бюджету або при фінансовій підтримці інших установ, рекомендуємо вказувати цей факт у виносці до заголовку статті. Такі роботи заслуговують на особливу увагу та схвалення журналів, що включені до наукометричних баз. Наприклад:

* Роботу виконано в межах цільової комплексної програми «Філософські та філософсько-правові проблеми духовного життя суспільства та формування правової культури особистості» (№ державної реєстрації 0111u000968);

– далі – *анотація* обсягом до 50 слів і *ключові слова* (5–7) мовою статті (шрифт Times New Roman, кегль 12 з міжрядковим інтервалом 1,0);

– далі – текст статті, шрифт Times New Roman, кегль 14 з міжрядковим інтервалом 1,5 (див. вимоги щодо структури тексту статті);

– далі – список використаної **ЛІТЕРАТУРИ** мовою оригіналу (див. вимоги до списку використаної літератури);

– далі – під заголовком **REFERENCES** транслітерація бібліографічного опису джерел.

Слід звернути увагу:

а) джерела англійською мовою необхідно оформити за міжнародним бібліографічним стандартом APA (стандарт APA <http://www.bibme.org/citation-guide/APA/book>);

б) транслітерувати бібліографічний опис джерел, написаних українською мовою, необхідно згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 27.01.2010 р. № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» (<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/55-2010-%D0%BF>);

в) бібліографічний опис джерел, написаних мовою, що використовує кириличний алфавіт, необхідно транслітерувати латинськими літерами (сайти <http://www.slovnuk.ua/services/translit.php> та <http://www.translit.ru>);

– далі – відомості про автора (співавторів) російською мовою, якщо українська є мовою статті / українською мовою, якщо російська є мовою статті: прізвище, ім'я, по батькові (шрифт Times New Roman, кегль 12, напівжирний, курсив, міжрядковий інтервал 1,0), науковий ступінь, вчене звання, повна назва посади, установи, де пра-

цює чи навчається автор (співавтори) (у називному відмінку); місто, де розташована організація, вказується, якщо в її назві відсутнє посилання на нього; країна (шрифт Times New Roman, кегль 12, прямий, міжрядковий інтервал 1,0);

– нижче по центру наводиться назва статті російською мовою, якщо українська є мовою статті / українською мовою, якщо російська є мовою статті (шрифт Times New Roman, кегль 12, міжрядковий інтервал 1,0, напівжирний, великими літерами);

– далі – анотація обсягом до 50 слів і ключові слова (5–7) російською мовою, якщо українська є мовою статті / українською мовою, якщо російська є мовою статті (шрифт Times New Roman, кегль 12, міжрядковий інтервал 1,0);

– далі – розширена анотація англійською мовою (див. *додаток 1*).

Якщо англійська є мовою статті, то після списку використаної літератури додаються відомості про автора (співавторів) та назва статті, анотація і ключові слова українською і російською мовами. Розширена анотація надається українською мовою.

Вимоги щодо структури статті:

Стаття повинна мати належний теоретичний і науково-прикладний характер, відповідати вимогам постанови Президії Вищої атестаційної комісії України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» від 15.01.2003 р. № 7-05/1.

Структура тексту наукової статті:

– **постановка проблеми** в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями;

– **аналіз останніх досліджень і публікацій**, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор статті, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття;

– **формулювання цілей** статті (постановка завдання);

– **виклад основного матеріалу** дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

– **висновки** з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в даному напрямі.

Вимоги до списку використаної літератури:

Заголовок «**ЛІТЕРАТУРА**» (шрифт Times New Roman, кегль 12, розріджений на 2 пункти, вирівнювання по центру).

Використана література подається мовою оригіналу загальним списком за порядком її згадування в тексті у квадратних дужках (наприклад, [1, с. 22], або [1], або [1; 5]) (шрифт Times New Roman, кегль 12, вирівнювання по ширині, міжрядковий інтервал 1,0).

Література оформлюється згідно з українським стандартом бібліографічного опису (ДСТУ 8302:2015: Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання. Київ, 2016) (зразок оформлення – http://nauka.nlu.edu.ua/download/plaw_downloads/dodatok_3.pdf).

Робота редакції з авторами

1. До статті можуть бути внесені зміни редакційного характеру без згоди з автором (авторами).

2. Остаточне рішення про публікацію приймає редакційна колегія.

3. Точка зору редакційної колегії може не збігатися з точкою зору авторів статей. За зміст і достовірність наведеної в статтях інформації відповідальність несуть автори статей.

4. Матеріали, які надійшли до редакції з порушенням зазначених вимог, не реєструються й не розглядаються, а повертаються авторам для доопрацювання.

Автор (співавтор) статті несе відповідальність за правильність і достовірність викладеного матеріалу, належність останнього йому особисто, точність викладених у роботі фактів (даних) та якість перекладу цитат з іношомовних джерел (за наявності).

Додаток 1

ЗРАЗОК РОЗШИРЕНОЇ АНОТАЦІЇ АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ

Розширена анотація
статті Данильяна Олега Геннадійовича на тему:
СИНЕРГЕТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА
(це речення подається українською мовою).

Danilyan Oleg Gennadiyovych, Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Head of Philosophy Department, Yaroslav the Wise National Law University,
Kharkiv, Ukraine

An extended abstract of a paper on the subject of:
SYNERGETIC INTERPRETATION OF SOCIETY DEVELOPMENT

Problem setting (Постановка проблеми). *English text.*

Recent research and publications analysis. (Аналіз останніх досліджень і публікацій). *English text.*

Paper objective (Формулювання цілей). *English text.*

Paper main body (Виклад основного матеріалу). *English text*

Conclusions of the research (Висновки). *English text.*

Keywords (ключові слова): .

Переклад здійснено: _____ П.І. Б., посада, установа, печатка

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ СТАТТІ

УДК

Данильян Олег Геннадійович, доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: abc@nlu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0000-0000-0000

СИНЕРГЕТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Розкрито зміст

Ключові слова:

Постановка проблеми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Формулювання цілей.

Виклад основного матеріалу.

Висновки.

ЛІТЕРАТУРА

- 1.
- 2.

REFERENCES

- 1.
- 2.

Данильян Олег Геннадьевич, доктор философских наук, профессор,
заведующий кафедрой философии Национального юридического
университета имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

СИНЕРГЕТИЧЕСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА

Раскрыто содержание...

Ключевые слова:

Danilyan Oleg Gennadiyovych, Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Head of Philosophy Department, Yaroslav the Wise National Law University,
Kharkiv, Ukraine

**SYNERGETIC INTERPRETATION
OF SOCIETY DEVELOPMENT**

Problem setting (*English text*).

Recent research and publications analysis (*English text*).

Paper objective (*English text*).

Paper main body (*English text*).

Conclusions of the research (*English text*).

Keywords:

Редакційній колегії збірника наукових праць
«Вісник Національного університету
“Юридична академія України імені Ярослава
Мудрого” Серія: Філософія, філософія права,
політологія, соціологія»

від _____ П. І. Б. _____

місце роботи, посада _____

науковий ступінь, вчене звання _____

Телефон _____

e-mail _____

Ліцензійна згода на публікацію

№ _____ від _____

Прошу розглянути питання про можливість публікації моєї статті

« _____ + _____ (назва) _____ »

у фаховому наукометричному збірнику наукових праць «Вісник Національного університету “Юридична академія України імені Ярослава Мудрого”. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія».

З порядком розгляду та умовами опублікування статей ознайомлений, згоден.

Гарантую, що матеріали, запропоновані для публікації:

– створені мною особисто;

– є оригінальними і раніше не публікувалися в інших друкованих виданнях;

– не знаходяться на розгляді для публікації в інших друкованих виданнях.

Даю згоду на видання статті у паперовій формі та розміщення повного тексту статті в електронній формі в мережі Інтернет на офіційних сайтах Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (nlu.edu.ua), збірника (fil.nlu.edu.ua), Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (www.nbuv.gov.ua) та Наукової Електронної Бібліотеки (РФ) (www.elibrary.ru).

« __ » _____ 201__ р.

_____ / підпис, прізвище, ініціали

Підписано до друку з оригінал-макета 25.06.2018.
Формат 70×100¹/₁₆. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 17,7. Обл.-вид. арк. 16,4. Вид. № 1932.
Тираж 100 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
Україна, 61002, Харків, вул. Чернишевська, 80а
Тел./факс (057) 716-45-53
Сайт: www.pravo-izdat.com.ua
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011 р.

Друкарня ТОВ «ПРОМАРТ»
Тел. (057) 717-28-80